

HA 3.133

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÍRLAPTÁRA

ERDÉLYI MUZEUM

U.f.11(45)köt. 1940.

1-4.füz.

bor.,cl.,tj.,2 t.

Teljes.

Fv.

NJ

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLV. kötet.

1940. 1-4. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

Új folyam XI.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1940.

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLV. kötet.

1940. I. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új folyam XI.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ (KOLOZSVÁR)

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1940.

TARTALOM

<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690) — — — — —	1
<i>Dr. Nagy Géza:</i> Geleji Katona István személyisége levelei alapján	35

ADATTAR:

<i>Dr. Nagy Géza:</i> Geleji Katona István ismeretlen levele I. Rákóczy György megjegyzéseivel. (Gyulafehérvár, 1638. febr.) — — —	49
--	----

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Vita Zsigmond:</i> Magyar színészet Nagyenyeden 1828-ban — — —	53
---	----

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTALY KÖZLEMÉNYEIT:

<i>Dr. Balogh Ernő:</i> A Bászkapatak megfordulása — — — — —	58
--	----

NYELVMŰVELÉS:

<i>Brüll Emánuel:</i> Kis hibák — gyakori vétségek. — <i>Brüll Emánuel:</i> Ötet, aztat, eztet. — Az ősök neve. — <i>Ferenczi Sándor:</i> „Úri eső“, „átutalni“ s egyéb kászoni apróságok — — — — —	77—83
---	-------

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET:

<i>Báró Jósika János:</i> Elnöki megnyitó az E. M. E. 1940. február 25-i közgyűlésén — — — — —	84
<i>Báró Jósika János:</i> Megköszöni az E. M. E. elnökévé választását az 1940. február 25-i közgyűlésen — — — — —	84
<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1939. évi működéséről — — — — —	85
<i>Dr. György Lajos:</i> Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1939. évi kiadványairól — — — — —	94

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**

Budapest, IV. Kecskeméti-u. 8.

Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS

Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLV.

1940. Fascicule I.

Nouvelle série XI.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Attila T. Szabó: La prestation en nature et la contribution des serfs des grandes propriétés de Kalotaszeg (1640—1690).

Géza Nagy: La personnalité d'Étienne Geleji Katona fondée sur ses lettres.

RECUEIL DE DONNÉES. La lettre inconnue d'Étienne Geleji Katona avec les remarques de Georges I. Rákóczy (Gyulafehérvár (Alba-Iulia), février 1638).
Publiée par *Géza Nagy*.

PETITES COMMUNICATIONS. *Sigismond Vita*: Le théâtre hongrois à Nagyenyed (Aiud) en 1828.

LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES.
Ernest Balogh: Le détour du ruisseau Bászka.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. *Emmanuel Brüll*: Petits défauts — fautes fréquentes. — *Emmanuel Brüll*: „Ótet, aztat, eztet.“ — *Emmanuel Brüll*: Le nom des aïeux. — *Alexandre Ferenczi*: „Úri eső“, „átutalni“ et d'autres menus détails dans le langage de Kászon.

SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Baron Jean Jósika*: Discours d'ouverture du président à l'assemblée générale du 25 février 1940 de la S. M. Tr. — *Baron Jean Jósika*: Remercie de son élection pour président. — *Louis Kántor*: Rapport sur l'activité en 1939 de la S. M. Tr. — *Louis György*: Rapport sur les publications en 1939 de la S. M. Tr.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLV. Band.

1940. I. Heft.

Neue Folge XI.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Transilvanischen Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Attila T. Szabó: Die Leistung in Naturalien und die Steuerzahlung der Hörigen der Grossgrundbesitze in Kalotaszeg (1640—1690).

Géza Nagy: Die Persönlichkeit des Stephans Geleji Katona auf Grund seiner Briefe.

DATENSAMMLUNG. Ein unbekannter Brief des Stephans Geleji Katona mit den Bemerkungen von Georg Rákóczy I. (Karlsburg (Alba-Iulia) im Februar des Jahres 1638). Mitgeteilt von *Géza Nagy*.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Sigmund Vita*: Die ungarische Schauspielkunst in Nagyenyed (Aiud) im Jahre 1828.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Ernst Balogh*: Die Wendung des Baches Bászka.

SPRACHPFLEGE. *Emanuel Brüll*: Kleine Fehler — häufige Irrtümer. — *Emanuel Brüll*: „Ótet, aztat, eztet.“ — *Emanuel Brüll*: Der Name der Ahnen. — *Alexander Ferenczi*: „Úri eső“, „átutalni“ und andere Kleinigkeiten aus Kászon.

SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREIN. *Baron Johann Jósika*: Eröffnungsrede des Präsidenten in der Generalversammlung des Siebenbürger Museum-Vereins am 25. Februar 1940. — *Baron Johann Jósika*: Bedankt sich für seine Wahl zum Präsidenten. — *Ludwig Kántor*: Bericht über die Tätigkeit des S. M. V.-s im Jahre 1939. — *Ludwig György*: Bericht über die im Jahre 1939 durch den S. M. V. verlegten Werke.

A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása.

(1640—1690.)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1939. február 23-i szakülésére hirdetett előadás.

BEVEZETÉS.

Az erdélyi társadalom- és gazdaságtörténet egyik legelhanyagoltabb fejezete a jobbágyviszonyok kérdése. Azóta, hogy Acsády Ignác a magyar jobbágyság történetében¹ Erdélynek is szentelt néhány lapot, senki sem kísérelte meg, az ő futó fejtegetésein elindulva, e kérdés részleteit tisztázni. Ezért van az, hogy amikor Erdély társadalomtörténeti kérdéseiről esik szó, a legjobb szándékú összefoglalónak sincs mit összefoglalnia, mert egyáltalában nem látunk világosan még csak egy olyan érdekes és a mult társadalmi felfogására élénk fényt vető részletkérdésben sem, mint amilyen pl. a jobbágyság viszonyának, társadalmi és gazdasági helyzetének története. Pedig e kérdés tisztázása történelmünk egyik nagyon hibásan, tévesen látott társadalmi tényezőjének, a jobbágyságnak a szerepét és helyzetét világítaná meg, de ugyanakkor rámutatna arra is, hogy e kérdés semmiképpen sem tekinthető az újabbkori nemzetiségi elv szempontjából, hanem szigorúan csak társadalom-, illetőleg gazdaságtörténeti vizsgálat tárgya lehet.

Ha az erdélyi jobbágyviszonyok történetének tanulmányozásában elmerülünk, mennél közelebről nézzük a kérdést, annál inkább belátjuk, hogy milyen nagy feladat a jobbágyviszonyok megismerése. A kérdés fejedelmkor előtti része, az eredet és a kialakulás ügye a forrásanyag hiánya miatt sokkal inkább homályban marad még a kérdéssel közelebről foglalkozó előtt is, mint a fejedelmkori vagy pontosabban a XVII. századi jobbágyviszonyok megismerési lehetősége. Az eddigi források ismerete alapján annyi mindenesetre elmondható, hogy a jobbágykérdés nem mutat az erdélyi fejedelemség területén egységes

¹ *A magyar jobbágyság története.* Bp. 1908. Mindössze egy külön fejezet szól Erdélyről a nélkül, hogy az Erdélyi Múzeumnak e kérdésre vonatkozó gazdag családi levéltáraiból valamit is ismerne.

képet, így módszertani tévedés volna az egész erdélyi jobbágyság kérdésével mint egységesen megoldhatóval foglalkozni. Előbb föltétlenül az egyes jellegzetes, zártabb, elhatároltabb területek jobbágyviszonyait kell közelebbről szemügyre vennünk, hogy azután az így nyert biztos adatokat összehasonlítva, egységes képet kapjunk a fejedelemskor és az utána következő korok jobbágyviszonyairól.

Ilyenféle meg gondolás készítetett engem is arra, hogy évek óta folytatott levéltári kutató munkám eredményéből most itt éppen a hozzánk térben legközelebb eső, néprajzi szempontból is érdekes vegyes lakosságú terület, Kalotaszeg, jobbágyviszonyaival foglalkozzam. Ez az alkalom azonban arra kényszerített, hogy eredetileg tervezett előadásom tárgykörét némiképpen megváltoztatva,² időben egy kisebb, könnyebben áttekinthető, sőt bizonyos tekintetben egységesnek is mondható kort, az erdélyi fejedelemség korának történeti forrásokban gazdag utolsó öt évtizedét vizsgáljam meg, viszont ne ragaszkodjam szigorúan ahhoz a területhez, amelyet ma Kalotaszeg névvel illetünk, hanem a források adta anyag természetéhez alkalmazkodva, néhány olyan községet is vonjak bele a kutatás körébe, amely a néprajzi értelemben vett Kalotaszeg határán kívül esik ugyan, de birtoklás-, és gazdaságtörténeti szempontból a terület egységéből legalább a vizsgált időszakban nem szakítható ki. További megszorítást jelent tárgyköröm szempontjából az is, hogy ez alkalommal a jobbágyság kérdését csak a földesúri jövedelmek és szolgáltatások szempontjából nézem. Más szóval tehát csak azt vizsgálom: milyen termény-, állat-, pénz- és munkaszolgáltatással tartoztak a jobbágyok³ a földesuraknak, illetőleg helyetteseiknek, ide értve természetesen a különböző bérletekből, a bírságokból, sőt az állami adókból folyó jövedelmeket is. E kép tehát a kalotaszegi nagybirtokok jobbágyainak gazdasági jövedelmezőségét akarja bemutatni a földesúr és az állam szempontjából. Minthogy e jövedelmezőséget egy bizonyos területen belül és csak egy bizonyos, elhatárolt korra vonatkozólag igyekeztem megállapítani, lehetőleg tartozkodtam más területről és más korból vett adatokkal zavarni a megrajzolni szándékolt képet.

Feladatomban szinte kizárólag levéltári adatok alapján igyekeztem megoldani. Az erre a területre vonatkozó levéltári anyag ugyan nem mondható gazdagnak, mégis abban a helyzetben vagyunk, hogy az 1640-es év tájáról már van egy értékes birtok-összeírásunk az akkori fejedelmi kézben levő gyalui vár jobbágyszolgáltatásairól. Ez a mi szem-

² Az előadás eredeti címe ez volt: *A kalotaszegi Bánffy-birtokok jobbágyviszonyai*. A felhasznált források közül az 1640 körüli urbarium (GyU) a kolozsvári állami levéltárban van, a többi az Erdélyi Múzeum gr. Bánffy I. Nemzetségi levéltárának „Gyalu” csomójában.

³ Az itt kifejtettekből adódik az a megjegyzésem, hogy a jobbágy szót nem jogi-, hanem gazdaságtörténeti értelemben használom; a *jobbágy* szón tehát a földesúr gazdasági hatáskörébe tartozó *jobbágyot* (*jobbaggio*), illetőleg zsellért (*inquilinus*) egyaránt értek. Különbösen is a használt forrásokban e két jogi fogalom megkülönböztetésével mindössze egyszer, néhai Kemény Péter jóságai jobbágyszolgáltatásainak összeírásában (1658) találkoztam.

pontunkból rendkívül jelentős urbarium fenntartotta a jobbágyszolgáltatásnak még azt az állapotát, amely a fejedelmi kor közepén, a XVII. század első évtizedeiben dívott, és így megőrizte jónéhány olyan szolgáltatásnak a nevét is, amely pl. a XVIII. századi urbáriumokból már hiányzik. E nevek, illetőleg a velők jelzett szolgáltatások értelmezése, eredete itt-ott lehetetlen. Találkozunk azonban néhány olyan kifejezéssel, amelynek értelmezését először az itt idézett adatok alapján kísérelhetjük meg sikeresen.

A rendelkezésre álló levéltári anyag az ilyen természetű vizsgálatást Kalotaszeg és vidéke területén, sajnos, csak három nagybirtokon engedi meg. Az egyiket a gyalui várhoz tartozó falvak (Gyalu, Kőrösfő, Mákó, Nagykapus, Hév- és Hidegszamos, Jegenyé, Bánffyhunjad, Alsófüld, Lapupatak, Daróc, Szászlóna, Szászfenes es Kolozsmonostor) képezték. Ez a tekintélyes birtoktest 1640 táján fejedelmi kézen volt, a fejedelem kezére, mint eredetileg az erdélyi római katolikus püspökség birtoka, a püspökség javainak 1556. november 25-én kimondott elvilágiasítása (saecularisatio) alkalmával került. Ezután mint adományozott kinestári birtok különböző birtokosok (Sennyei Pongrác, Rác György, Kamuthi Farkas) tulajdonában volt, míg végre 1640-ben Zólyomi Dávid kezéről I. Rákóczi György birtokába jutott.⁴ Fejedelmi kézen maradt egészen 1660-ig; ekkor előbb Zólyomi Dávid fiának, Miklósnak, majd 1663-ban Bánffy Dénesnek kezén volt mindaddig, míg őt 1674-ben le nem fejezték; halála után felesége, Bornemissza Kata, és árvája, Bánffy György, örökölte.⁵ E birtoktest jobbágyszolgáltatásának megállapításakor nagyon kedvező helyzetben vagyunk, mert az 1640 tájáról való, legrégebbi gyalui urbariumot (GyÜ) három ugyancsak részletes, egy 1666-ból és két 1679-ből való, de egymástól némileg különböző urbarium követi, úgyhogy a vizsgálatot legalább 4—5 évtizedre igazán pontosan elvégezhetjük.

A vizsgálatra kínálkozó másik birtoktest (Magyar-, Oláhgyerőmonostor, Erdőfalva, Oláhbikal, Jákótelke, Valkó, Deréte) jobbágyszolgáltatásáról csak Kemény Péter 1658-i összeírásából tudunk. Végül a harmadik nagybirtok, a Bánffyhunjadhoz tartozó néhány falu (Bocs, Hodosfalva, Kalota, Kelecel, Malomszeg, Székelyó, Türe) jobbágyviszonyairól néhai Bánffy Zsigmond jószágainak 1683-i összeírásában maradt ránk néhány figyelemreméltó adat. Időben a legrégebbi, 1640 körüli gyalui urbariumot követi id. Bánffy Zsigmond javainak 1646-i összeírása; ez az ő kiterjedt birtokainak (Zentelke, Kalotaszentkirály, Mogyorókereke, Damos, Nyárszó, Sálvására, Bánffyhunjad, Ketesd, Remete) jobbágyszolgáltatására vonatkozólag nyújt értékes adatokat.

E nagybirtokok területén a jobbágyság külsőleg ugyanolyan jogi és gazdasági viszonyok között élt, mint bármely más erdélyi nagybirtokon. A falu határában levő földterületet részben a jobbágy magának művelte meg (colonialia), részben pedig a földesúr műveltette a

⁴ Kővári: *Erd. tört.* V. 31—2. 1. — Fall Endre: *Gyalu vára.* 29. 1.

⁵ Fall: *i. m.* 37. 1.

jobbágy kötelező munkaerejével (*robot*) a maga, illetőleg helyettese (tisz, udvarbíró) által kezelt földet (allodiatura). A jobbágynak a faluban *telke* (sessio) volt. E telekhez a falu határára vagy meghatározott helyen, vagy — ha földközösségben élt a falu — évenként meghatározott mennyiségű, nyilas osztással kapott szántóföld, kaszáló járt, illetőleg legeltetési és erdőlési jog tartozott. Maga a telek a hozzátartozó földdel (colonicatura) nem volt ugyan a jobbágy tulajdona, mégis családban öröklődött, sőt osztódott a jobbágy fiúgyermekai között. E sajátságos jogi helyzetből következett a jobbágy különlegesen függő gazdasági helyzete; ezt a helyzetet nem lehet egyszerűen, miként a szociálista írók teszik, kizsákmányolásnak nevezni. E gazdasági rendszer keretében élve, a jobbágy hasznot hajtó, jövedelmező tényező volt, és e tényező munkabírását, jövedelmezőségét a földesúrnak nem állott érdekében csökkenteni. Ez a jobbágykérdés vizsgálatakor soha el nem felejthető alapelv. A jobbágytság bizonyos kétoldalú jogi viszonylaton alapuló gazdasági rendszer volt, mely a két fél, a földesúr és a jobbágy között bizonyos kölcsönös kötelezettségi helyzetet teremtett; e helyzet egyensúlya azonban nagyon könnyen megbomlott, részben a földesurak, részben pedig a közbeiktatott tényezők, sokszor mindkettő együttesen jelentkező kapzsisága miatt.

Maga a jobbágytság, — hogy az előbbi jogi helyzet szempontjából nézve beszéljünk — a földesúrtól kapott telekért és a hozzátartozó földekért bizonyos ellenértékkel tartozott. Ügyszólván jórészt erre az ellenértékre volt felépítve közvetve vagy közvetlenül a fejedelmi korban nemcsak a jobbágy földesurának, de részben az államnak is az életlehetősége. Amint a földesúr gazdasági helyzete bármi okból nehezedett, úgy igyekezett a terheket a jobbágytság vállára ő is áthárítani. E párhuzamosság a jobbágyszolgáltatások változásában, különösen a XVIII. században nagyon jól megfigyelhető; itt egy adott korban és egy zártabb területen magunk nem e változások kimutatására, hanem a jobbágyszolgáltatások képének lehető pontos meghatározására törekedhetünk, felsorolva azokat a jövedelmi lehetőségeket, amelyek a földesúr és az állam szempontjából döntő jelenségűek voltak.

E szolgáltatásnemeket az áttekinthetőség kedvéért jónak láttam bizonyos rendszerbe foglalni. Ezért a következő csoportokban tárgyalom az anyagot:

I. FÖLDESÚRI JÖVEDELMEK:

1. *Pénz- és természetbeli szolgáltatások.*
2. *Havasi jövedelmek.*
3. *Bérszerű jövedelmek.*

II. TISZTI ÉS PAPI JÖVEDELMEK:

1. *Különleges személyek szolgáltatásai, illetőleg jövedelmei.*
2. *A papi jövedelem: a tertia és a quarta.*

III. A JOBBÁGYOK MUNKASZOLGÁLATA.

IV. A JOBBÁGYOK ADÓZÁSA:

1. *A tized vagy dézsma.*
2. *Az „országadója“.*

V. A BÍRSÁGJÖVEDELEM.

Természetesen e csoportok mindenike nagyon sokféle jövedelem-, illetőleg szolgáltatásnemet foglal magában; ezért mindeniket külön-külön kell megvizsgálnunk. Az egyes szolgáltatások vagy jövedelmek nevét, pusztán a könnyebb tájékozódás kedvéért, szótárszerű sorrendben adom; a szolgáltatásokra vonatkozó megjegyzéseket mindenütt az egyes címszók alatt teszem ugyan meg, de az egyes csoportok előtt is előrebocsátom a szükséges észrevételeket.

I.

FÖLDESÚRI JÖVEDELMEK.

Itten azokat a jobbágyoktól eredő jövedelmeket csoportosítottam, amelyek kizárólag a földesurat illették. E jövedelmek között a kalotaszegi és a gyalui nagybirtokok területén teljesen általános volt a különböző pénz- meg természetbeli szolgáltatásokból, a havasok, jüh-, disznó- és marhalegeltetéséből származó jövedelem a különböző bérszerű jövedelmekkel együtt.

1. Pénz- és természetbeli jövedelmek.

Nagyon különböző természetű pénzjövedelmek és más szolgáltatások kerültek bele ebbe a csoportba. Éppen az ide tartozó szolgáltatások mutatják, hogy milyen változatos forrásokból igyekezett a birtokosság a maga jövedelmét megalapozni, illetőleg növelni, és mennyi lehetőség nyílt a jobbágysággal közvetlenül érintkező földesúri végrehajtó közegnek a jobbágyszolgáltatás nemeinek növelésére. Az általánosan ismert szolgáltatások közé csak a *karácsony tyúkjá* néven ismert természetbeli szolgáltatást és az ú. n. *ostoradót* tekinthetjük; a többi jövedelem-nem egészen helyi, egy falura vagy a falvak kisebb csoportjára korlátozódó volt.

Érdekes megjegyeznünk, hogy az alább következő jövedelem-nemek közül a *karóadás* és a *Szent György adója* csak a lapupataki, a *Szent Mihály adója* csak az alsófüldi, a *mogyoró- és vajadás* pedig csak a hév- és hidegszamosi román jobbágyság szolgáltatás-neme volt. Viszont, amint az összeírásokból látható, e területen az alább következő szolgáltatások közül többet kizárólag vagy nagyobb részben a magyar lakosságú falvak fizettek.

Földadó. Bánffy hunyad: „Minden egész helyes jobbágy földadóban annuatim tartozik fl. 1, fél helyes félannyit tartozik a dominus terrestrisnek adni, kit szüretnek idején musttal szoktak megfizetni; ha pedig mustjok nem lesznek, pénzzel kontentálják.“ — Nagy Kapus: „Mind [!] ember földadóban annuatim tartozik adni den. 8, kit az magoskender kiszedésekor szoktanak felszedni és adminisztrálni.“

A GyU-ban tehát ez az adó mint a bánffyhunyadiak, nagykapusiak és daróciak adóneme szerepel. Bánffyhunyadon kiváltságuk szerint gabonátizeddel nem tartoznak, de a másik két helyen e mellett ezt is fizetik. A daróciak úrbéri tartozásainak feljegyzéséből az tűnik ki, hogy ez az adónem azonos volt *Szent Márton adójával* (l. ott.).

Földvám adaja. Ezzel az adónem névvel először a gyalui szolgálmányok legrégebbi összeírásában találkozunk így: „Minden jobbágy esztendőnként földvám adajában szüretnek idején tartozik adni den. 10, az özvegy pedig den. 5., de az tisztek, u. m. fő- és kisbíró nem tartozik adni, de az polgárok megadják, egyéb állapottal szolgáló rendek is similiter, az kinek arról annuentiájok nincsen.“ 1666-ban megint így szerepel ez az adózásnem: „Földvám esztendőben minden házas embertől tíz-tíz pénz pár, özvegyasszonytól öt-öt pénz. Bíró, darabant, várhoz való szolgálak ebben nem tartoznak, az polgárok felével.“ — 1679: „Pénzadóval, kit földvámnak híznak, ősszel minden gazda tíz-tíz pénzzel tartozik a földesúrnak.“

Ez az adónem lényegében azonos volt a földadóval; összege azonban ennek is változott községenként, mint emezé.

Füstpénz. Ez az adónem a legrégebbi GyU-ban mint a gyaluiak szolgálmanya szerepel, így: „Füst-pénzt minden harmadik esztendőben minden háztól den. 25 szoktak adni, ha szintén semmije nincsen is, tartozik adni, kit az özvegyek is megadják.“

Füstzab. Az 1683-i szolgáltatás-összeírás szerint Bánffy Zsigmond hunyadi jószágában, azaz Bánffyhunyadon, Borson, Hodosfalván, Kalotán, Kelecelen, Malomszegen és Székelyön [!] a jobbágyok — többek között — „tartoznak... búza-, zabdézsmával, egy-egy tyúkkal s ezen kívül, kit füstzabnak híznak hat ökrös ember egy-egy köböllel, az kinek feljebb vagy alább vagyon marhája, a szerint...“

Ez az adózásnem az egykorú és a későbbi erdélyi urbariumok tanúsága szerint általánosan ismert volt egész Erdély területén. A XVIII. századi források már pontosan meghatározzák, hogy ezt ökrörszám után, bizonyos meghatározott kulcs szerint fizetik.

Házadó. E néven csak a GyU-ban és itt is egyedül Nagykapus jobbágyszolgáltatásainak összeírásában szerepel ez az adónem.⁶ Minthogy a gyaluiak füstpénz címen ugyanekkora összeget, 25 dénárt, szoktak adni, valószínűnek tartom, hogy a házadó csak ez utóbbi szolgáltatásnemnek másik neve. Úgy látszik azonban, hogy míg a házadót évenként fizették, a füstpénz csak harmadéves adónem volt.

Karácsony tyúkjá. A GyU-ban ez az adózás a következőképpen szerepel: Gyalu: „Karácsonyban minden jobbágy egy-egy tyúkkal tartozik.“ Bánffy hunyad: „Tyúkot karácsonban itt is minden ember egyet tartozik adni.“⁷ — Héví- és Hidegszamos: „Karácsony tyúkjá minden

⁶ „Annak felette házadóban, kinek háza vagyon és semmi marhája nincsen is, mindazonáltal indifferenter minden ember den. 25 tartozik adni.“

⁷ Ugyanígy adózik Alsófüld, Daróc és Kőrösfő. A többi községnél előforduló és a más községbeliek szolgálatára vonatkozó bizonytalan utalásokból nem állapítható meg, hogy fizették-e ezt az adózást vagy nem.

embertől két-két tyúk.“ — Szászfenes: „...Szoktak adni... esztendő által minden ember két-két tyúkot.“ — Kolozsmonostor: „Karácsonban minden ember két-két tyúkkal tartozik.“⁸ — 1666: Héví- és Hidegszamos: „Karácsonban minden házas ember egy-egy tyúkkal tartozik.“ — Gyalu: l. a. GyU adatát. — Nagykapus: „Karácson tyúkjában minden házasember, az ki örökös jobbágy, egy-egy tyúkkal tartoznak.“ — Mátkó: „Karácson tyúkjával minden házas ember egy-egy tyúkkal tartozik.“ — Jegenyé: „Karácsonban minden ember egy-egy tyúkkal tartozik.“ — Kőrösfő: „Karácsonban minden házas ember tyúkkal tartozik.“ — 1679: Gyalu: „Minden házigazda karácsonra egy-egy tyúkkal tartozik az földesúrnak.“ — Kőrösfő: „Karácson tyúkjával minden gazda égyel-égygel tartozik.“ — Jegenyé: „Tyúkot karácsonra minden gazdaember egyet-egyed ad.“ — Nagykapus: „Karácson tyúkját is adnak, mint az többi.“⁹ — Héví- és Hidegszamos: „Karácsonra tyúkkal [!] minden gazda ember egyet-egyed tartozik adni.“ — 1683: Türe: „Karácsony tyúkjával is minden ember két-két tyúkkal tartozik idevült Bánfi Gábor uram idejítül fogva...“

A tyúkadás már ilyen néven is egész Kalotaszeg területén ismeretes volt. Az udvarbírók „joggyakorlatában“ a későbbi korban ez az adózás oda fejlődött, hogy nemcsak karácsonykor, hanem húsvétkor és pünkösdkor is követték tyúkot. Mint az előbbi adatokból látható, az adott tyúkok száma egy-egy községben már itt és most is elérte a hármat, a XVIII. században azonban e számnövekedés általános volt.

Karácsony zabja. A GyU szerint Lapupatakon „karácsonban minden ember egy-egy tyúkot és egy-egy véka zabot szokott adni az urának...“¹⁰ — 1646-ban id. Bánffy Zsigmond összeírása szerint kilenc faluban „a magyarok adaja“ közé tartozik egyebek mellett a *karácsony zabja* is.

Karóadás. Kalotaszeg területéről e később általános szolgáltatásnemre a XVII. századból nincsen adatunk. A GyU-ban azonban e terület közvetlen szomszédságában, a Nagypetri közelében fekvő Lapupatakon a jobbágyok adta ajándékok (*munera*) között ez olvasható: „...Minden ökrötlen ember egy télen tartozik esinálni urak számára ötven szál karót és az ökrös huszonötöt, az hová parancsolják, oda szállítják.“

Köszegés. A GyU-ban a szászfenesiek szolgálataként jegyzik fel a következőket: „Az ittvaló határon vagyon egy kőbánya is, melyből faragni-való köveket szegnek darabonként, és az mikor tízre telik, az tizediket Ónagsága (t. i. a fejedelem) számára rezerválják.“¹¹

Lóadó. A GyU-ban csak a kőrösfőiekéről jegyzik meg, hogy minden két lótól ugyanúgy fizetnek, mint két ökörtől, azaz 7 dénárt.¹²

⁸ Ugyanez a forrás a gyermekmonostoriak és jegenyéiek tyúkszolgáltatását évenként 3—3 darabban szabja meg, a nagykapusiak esetében pedig kiemeli, hogy „karácsony tyúkját nem adnak, hanem minden esztendőben egy-egy sütő-tyúkot tartoznak adni, kiket hordás után szoktak adminisztrálni.“

⁹ Az 1679. febr. 11-i urbarium a darabontokat kiveszi e szolgáltatás alól.

¹⁰ Úgy látszik azonban, hogy ez nemcsak itt, hanem másutt is szokásban volt. Az 1679. febr. 11-i gyalui urbarium Kőrösfőn a karácsonytyúkjá adásának kötelezettsége után azt jegyzi meg, hogy „zabot nem adnak“.

¹¹ Ugyanebben a forrásban a kolozsmonostori szolgálat összeírásában ez olvasható: „Itt is vagyon egy kőbánya, melyből boltozni való követ szednek, de mostan nem szabad senkinek vágatni, hanem Ónagsága [t. i. a fejedelem] számára szegik mostan.“

¹² Megjegyzendő, hogy ugyane forrás szerint a Gyalai alias Czigan havasára meg a Bisztrára nyaraltatás céljából felhajtott lovak után darabonként 2—2 pénzt kellett a lup-saiaknak, bisztraiaknak fizetniök a gyalui várhoz [L. még havasi jövedelem alatt].

Mézadó. Id. Bánffy Zsigmond birtokán (Zentelke, Kalotaszentkirály, Mogyorókereke, Damos, Nyárszó, Sárvasár, Remete, Ketesd, Bánffyhunjad) az 1646-i urbariumában „a magyarok adajá”-nak feljegyzésében ezt olvashatjuk: „Mikor az szükség kívánta, mézél, vaját és egyéb konyhára való eszközöket adtak.“

A mézadó, mint ilyen, egyedül itt szerepel, de a méhtized rendes dézma nem volt. (L. alább a *tizedek* között.)

Mogyoróadás. A GyU-ban csak a *hév szamosiak* ajándék- és jövedelem rovatóban [munera et proventus] jegyzik meg, hogy „összel minden embertől egy ejtel mogyoró jár a fejedelemnek, mint földesúrnak.“ — Kemény Péter 1658-i szolgáltatás-összeírása szerint a Magyar- és Oláhgyerőmonostoron, Bedeesen, Erdőfalván, Oláhbikalon, Jákótelkén, (Magyar)valkón és Deretén lakó jobbágyok, „mikor terem, egy-egy véka mogyoróval tartoznak.“ — 1666: *Hév- és Hidegszamos*: „...Tartozik... minden házas ember egy-egy ejtel mogyoróval, mikor terem.“ — 1679: *Hév- és Hidegszamos*: „Tartoznak annuatim... egy-egy ejtel mogyoróval termésnek idein.“

A gyalui uradalom területén a mogyoróadás, úgy látszik, csak az erdőterületen lakó és sokkal kevesebb szolgáltatással megrótt román jobbágyság szolgáltatása volt, a magyar jobbágyok csak Kemény Péter gyerőmonostori birtokához tartozó falvakban adtak mogyorót is.

Ostoradó. A GyU-ban a következő falukban fizették ezt az adónemet: *Gyalu*: „...*Ostoradóban* marhaszám után minden két ökörtől den. 10, tehéntől similiter, egy lótól is similiter; egyféle lábos marhára nem szoktak vetni semmit.“ — *Hidegszamos*: „*Ostoradóban* minden esztendőben summa szerint tartoznak adni fl. 1 den. 3.“ — *Jegenye*: „*Ostoradóval* minden esztendőn tartoznak az dominus terrestrisnek adni fl. 12/50, A mellett minden második esztendőn egy vágó-barommal, esztendőnként pedig minden ember három-három tyúkkal.“ — *Kőrösfő*: „...*Ostoradóban* minden harmadik esztendőben minden nyilas ember den. 30 ad, az kinek pedig nyila nincsen, den. 15.“¹³ — *Hév szamos*: „Az *ostoradót* ők is, mint a gyaluiak, marhaszám után minden harmadik esztendőben tartoznak megadni, az vagy in summa fl. 32 adnak, ha marhaszámok után feljebb nem vihetik.“ — *Nagykapus*: „*Ostoradóban* Gereőffi János idejétől fogva minden három esztendőben fl. 2 szoktak adni, de mikor a falu ép volt, fl. 40 adtanak; viszont mostan minden két ökörtől den. 5, minden két tehéntől den. 4, egy lótól den. 5, húsz juhtól is den. 5.“ — *Mákó*: „Annuatim Monostorhoz *ostor*¹⁴ 8 forint *adóval* tartoznak.“ — *Daróc*: „Annak felette, mivel a falu igen elpusztult, minden harmadik esztendőben ad *ostoradóban* fl. 5, mikor ép volt, akkor fl. 10 adott. Annak felette minden két ökörtől den. 10, két tehéntől den. 5, minden öreg köből búzától den. 2 és egy szalonnától den. 2 szoktak adni.“ — *Szászfenes*: „Minden harmadik esztendőben *ostoradót* tartoznak adni fl. 40...“ — 1666: *Szászlóna*: „*Ostoradó* ezelőtt boldog időben volt rajtok ú. m. fl. 6, harmadik esztendőben szokták megadni, mikor épen voltak.“ — *Hidegszamos*: „*Ostoradóban* békeséges időben harmadik esztendőben három forintot adnak.“ — *Nagykapus*: „Minden *ostoradóért* minden jobbágy harmad esztendőben huszonöt-huszonöt pénzzel tartoznak.“ — *Mákó*: „*Ostoradó*. Minden harmadik esztendőben nyöc (forint-

¹³ Megjegyzendő, hogy itt még ezenkívül évenként fizettek ökor-, ló-, tehén-, juh- és disznóadót.

¹⁴ E szó későbbi betoldás.

tal) tartoznak.“ — Jegenyé: „*Ostoradóban* tizenkét forinttal tartoznak.“ — Hévszamos: „*Ostoradó*. Békességes időben minden harmadik esztendőben szoktanak adni harminckét forintot.“ — 1679: Gyalu: „*Ostoradóval* nem tartoznak, mert sohasem adtanak olyan adót.“ — Nagykapus: „*Ostoradót* minden harmadik esztendőben szoktanak adni egy-egy háztól den. 25 az darabantokon kívül.“¹⁵ — Jegenyé: „*Ostoradót* harmadik esztendőben adnak fl. 10 az puszta örökségekről, mely az régi üdőben 12 forint volt, de mióta megkevesedtek, tíz forintra szállott.“ — Kőrösfő: „*Ostoradóban* tartoznak minden harmadik esztendőben fl. 8.“ — Hidegszamos: „*Ostoradó* minden harmadik esztendőben rajtok fl. 3.“ — Hévszamos: „*Ostoradóval* minden harmadik esztendőben tartoznak fl. 12.“

Amint az itt idézett adatokból látszik, az ostoradót a gyalui uradalomhoz tartozó falvak néhol marhaszám után, néhol pedig egy összegben falunként fizetik. A név azonban azt mutatja, hogy eredetileg a jármos, befogható marhák után járó szolgáltatás megváltása lehetett.

Patkóadás. Kemény Péter magyargyerőmonostori jószágán 1658-ban az egyik kovácsságot folytató embere „annuatim száz patkóval tartozik, egyéb adót egyaránt visel.“ A különböző foglalkozású jobbágyok vagy zsellérek rendszeresen valamilyen foglalkozásuk köréből kikerülő szolgáltatással is tartoztak.

Rákfogás. A GyU a nagykapusiak szolgáltatásainak leírása után a következőket írja: „Halászó vize is tilalmas monostori határig és alá Gyalu fele, kiben a várhoz semling, kövihalat és rákot szoktak fogni.“

Ebből az adatból ugyan nem világos, hogy a nagykapusiak tartoztak-e rákfogással vagy nem, de a későbbi források az ilyenszerű szolgáltatásokat a jobbágyszolgáltatások közé sorolják. Nem kétséges tehát, hogy ez az említés is ilyenszerű szolgáltatás e korbéli meglétére mutat.

Sütőtűk. A GyU-ban a nagykapusiak ajándékai (*munera*) feljegyzésekor írják, hogy „karácsonytűkját nem adnak, hanem minden esztendőben egy-egy *sütőtűköt* tartoznak adni, kiket hordás után szoktak adminisztrálni.“

Lényegi különbség tehát nincs a karácsony tűkja és ez adózásnem között, csak a név és az adás ideje más.

Szalonnaadó. A GyU-ban a jobbágyoktól Gyaluban „minden egész szalonnától den. 2.... vesznek.“

Ezt az adót máshonnan és más forrásból e területen nem ismerjük.

Szent György adó. Ezt Kalotaszegen nem fizették, csak a vele szomszédos területen levő Lapuratak jobbágyadózásának összeírásakor jegyzik fel, hogy „minden házas ember, ki magát valamennyire bírta, szokott adni Szent György napban adóban fl. 1, Szent Mihály napban is silimiter fl. 1, az szegényebbe kevesebbet.“

Ez a Szent György-napkor [ápr. 24.] fizetett adó, úgy látszik, csak román vidéken volt szokásos.

Szent Márton adója. A GyU-ban Daróc adózásánál mondják azt, hogy a jobbágyok „föld-adóban, melyet *Szent Márton adójának* (t. i. neveznek), minden ember annuatim den. 8 tartozik adni.“ — Kemény Péternek Magyar- és Oláhgyerőmonostoron, Bedecsen, Erdőfalván, Oláhbikalon, Jákótelkén, (Magyar)valkón és Deretén levő jobbágyai 1658-ban így fizették ezt az adót: „Minden egész jobbágy annuatim

¹⁵ Az 1679. jún. 22-i urbarium szerint: „*Ostoradót*“ 25 pénzt minden füsttől esztendőnként.“

ád *Szent Márton adójában* egy-egy forintot, egy öreg köből zabot, egy-egy tyúkot. Az zsellérek féleennyivel tartoznak.“

Amint a fentiekből látható, ez az adó a használt földekért járó pénzbeli szolgáltatás volt, de azonos névvel a különböző birtokosok területén más-más szolgáltatásból állott. Míg pl. Darócon aránylag csekély összegű, 8 dénárnyi volt, Kemény Péter előbb említett falvaiban nemesak, hogy pénzben ennek 12—13-szorosa volt, de e mellett zab- és tyúkadással is tartoztak a jobbágyok; e két utóbbi tartozás ugyan másutt is megvolt, csak itt vonták ez alá a név alá.

Szent Mihály adója. A GyU szerint Alsófüldön „*Szent Mihály napban* szoktak adni a földesuraknak egyik-egyik den. 50.“ — Lapupatakon, mint fent látható, „*Szent Mihály napban* is similiter fl. 1“ szokott adni minden házas ember. — 1646-ban Keleccelen 8 jobbágy „egyebet nem szolgál, hanem tíz-tíz ezer sindelt adna egyik-egyik, ha megvehetnék rajtok.“ — Szent Mihály adójával tartoznak Zentelke, Kalotaszentkirály, Mogyorókerেকে, Damos, Nyárszó, Sárvására, Bánffyhunyard, Ketesd, Remete. — 1646: „A magyarok adaja eleitől fogvást volt *Szent Mihály napra egy-egy forint készpénz.*“ — 1683-ban néhai Bánffy Zsigmond összeírásában a hunyadi jószághoz tartozó falvak (Bánffyhunyard, Sárvására, Nyárszó, Damos, Hodosfalva, Kalota, Boes, Malomszeg) összeírásában megjegyzik, hogy „ezek *Szent Mihály adójával* egy-egy¹⁶ forinttal [tartoznak], ezért mustot adnak.“¹⁷ Alább ugyanebben a forrásban „az egész hunyadi jószág ezt is vallja hiti után..., hogy... az *Szent Mihály adójával* is igen terheltettek, mivel annál szegényebb volt is, az egy-egy forintot rajtok megvették egy pénz híján, melyet más urak jobbágyain nem cselekedtenek...“

Ez utóbbi megjegyzésből láthatni, hogy ez a Szent Mihály napkor (szep. 29.) beszolgáltatott adó nem volt az egész Kalotaszeg területén általános. Ez azonban pusztán csak annyit jelentett, hogy e néven nem szedtek pénzbeli szolgáltatást, annál inkább megtették azonban ezt más néven (Szent György és Márton adaja).

Szőlőadó. A GyU szerint Gyaluban a jobbágyoktól „minden hold szőlőtől den. 10... vesznek.“

Kalotaszeg éghajlata nem alkalmas a szőlőtermelésre. Mindössze Bánffyhunyardról és a nem is Kalotaszegen levő Gyaluról tudjuk, hogy ott a földesúrnak a szőlőkből jövedelme volt.

Tojásadás. Id. Bánffy Zsigmond 1646-i összeírása szerint Zentelkén, Kalotaszentkirályon, Mogyorókeréken, Damoson, Nyárszón, Sárvásáron, Bánffyhunyardon, Ketesden és Remetén „a magyarok adaja... karácsonyra, pünkösdre és húsvétra egy-egy kövér tyúk, *tikmony* (=tojás) az *mennyi lehetett.*“

A tojásadás később a jobbágyok elmaradhatatlan adózása volt. A XVIII. században már meghatározott számú 10—30 db. tojással tartoztak a jobbágyok.

Tyúkadás. Mint fent is kifejtettem, a jobbágyok esztendőnként tartoznak adni 1—3 tyúkot. A GyU-ból és más egykorú forrásokból is következtetve, a tyúkadó kezdetben csak egy tyúkból állott; ezt rendszeren karácsonykor

¹⁶ Egy más kéz az *egy-egy-et két-két-re* javítva, a következő megjegyzést tette: „NB. Anno 1685 die 8 Februarii fide mediante referálják, hogy két-két forint ára musttal és egy-egy tyúkkal, de egyéb dézmával semmivel sem tartoznak a Bánfi Kristófnének adandó 80 forinton kívül, melyet városul adnak.“ — Ez a megjegyzés csak Bánffyhunyardra vonatkozik.

¹⁷ Ez utóbbi megjegyzés kétségtelenül csak a bortermelő Bánffyhunyardra vonatkozik

adták A *karácsony tyúkjá* már a XVII. század első felében külön adónem volt; ez abból is látszik, hogy a GyÜ a nagykapusi jobbágyajándékok (*munera*) felsorolásakor külön megjegyzi: Az idevaló jobbágyok „*karácsony tyúkját* nem adnak, hanem minden esztendőben egy-egy *sütőtyúkot* tartoznak adni...” — A tyúkadás szokásával találkozunk id. Bánffy Zsigmond zentelki, kalotaszentkirályi, mogyorókereki, nyárszói, damosi, sárvásári, bánffyhunyadi, ketesdi és remetei jobbágyainak 1646-i szolgáltatás-összeírásában is. E szerint „a magyarok adaja eleitől fogva st. karácsonra, pünkösdre és húsvétra *egy-egy kövér tyúk*.” — Ugyanezzel az adózással találkozunk 1658-ban Kemény Péternek magyar- és oláhgyerőmonostori, bedecsi, erdőfalvi, oláhbikali, jákótelki, (magyar)valkói és deretei jóságán is. Itten „minden egész jobbágy annuatim ad Szent Márton adajában egy-egy forintot, egy öreg köből zabot, egy-egy *tyúkot*. Az zsellérek félenyivel tartoznak.”¹⁸

Vágóbarom. A GyÜ-ban a jegenyek adózásában (census) megjegyzi, hogy tartoznak „az dominus terrestrisnek... minden második esztendőn egy vágóbarommal...”

Erre az adózásnomre a vizsgált területéről való urbariumokban más helyen nem akadtam. A XVI—XVII. században, sőt később méginkább, egészen általános volt az, hogy a román falvak egy-egy vagy esetleg több vágómarhát fizettek *trețina* [= r. *trețină*, harmadfű marha] címen. Lehet, hogy ez is ilyen *trețina*-szolgáltatásféle.¹⁹ E feltevésre csak az az ellenvetésünk lehet, hogy *trețina*, amint az egykorú adatokból látszik, a román jobbágy-ság szolgáltatása volt; Jegenyé pedig magyar.

Vajadó. A GyÜ szerint a hideg- és hévszamosiak külön-külön tartoznak „falujul egy veder vaj”-jal. — 1679: Hévszamos: „Tartoznak annuatim egy veder vajjal.” — Hidegszamos: „Annuatim tartoznak négy-négy ejtel vajjal.”²⁰ — 1646-ban id. Bánffy Zsigmond zentelki, kalotaszentkirályi, mogyorókereki, damosi, nyárszai, sárvásári, bánffyhunyadi, ketesdi és remetei jobbágyairól jegyzi meg, hogy „mikor szükség kívánta mézet, *vajat* és egyéb konyhára való eszközöket adtak.”

Tehát míg a hév- és hidegszamosi román jobbágyok vajszolgáltatása meghatározott volt, a többi e tájt szinte kizárólag magyar falu ilyen szolgáltatása meghatározatlan és így az udvarbirói és földesúri önkénytől függő volt. Érdemes azt is megjegyezni, hogy pl. a GyÜ szerint Hév- és Hidegszamoson nem ritka az olyan jobbágy, akinek egyéb állatján kívül 3—7 tehene volt, sőt 1679-ben van olyan, akinek 10—15 van, a 3—7 darab pedig egészen általános.

Zabadás. 1658-ban néhai Kemény Péter jóságának összeírásakor Magyar- és Oláhgyerőmonostoron, Bedecsen, Erdőfalván, Oláhbikalon, Jákótelkén, (Magyar)valkón és Deretén lakó „minden egész jobbágy annuatim ad Szent Márton adajában egy-egy

¹⁸ A tyúkadás urbariumi adatait teljes részletességgel a *karácsonytyúkjá* címszó alatt soroltam fel.

¹⁹ A későbbi fejlődés folyamán a XVIII. században a természetbeni szolgáltatás helyett nagyon változatos összegű pénzváltást fizettek *treținaként*. — Magára a *treținára* nézve l. Magyar Nyelv III. (1907.) 376. l. és Petri Mór: *Szilágy vm. mon.* II, 195. kk. l.

²⁰ Az 1679. jún. 22-i urbarium szerint „vajat falujul négy-négy ejtelt adnak.”

forintot, *egy öreg köből zabot*, egy-egy tyúkot. Az zsellérek félenyíivel tartoznak.“

Füstzab címen Kalotaszeg más pontjain is fizettek zabot a jobbágyok; maga a zabdézsma (l. ott) pedig megint szokásos 18 kalotaszegi faluban.

Zsendelyadás. A GyU a magyargyerőmonostori Ebeni Zsigmond-féle részbirtok két jobbágyával kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Ezek egyébbel semmivel nem szolgálnak, hanem per annum szoktak adni az vár szükségére tizenkétezer zsendelyt.“

A zsendelyadás csak később, a XVIII–XIX. században lett a havasi községek jobbágylakosságának állandó szolgáltatása. A vizsgált korban és területen máshonnan nem mutatható ki.

2. A havasi jövedelmek.

A gyalui várhoz tartoztak azok a XVII. században még hatalmas őserdőségek, amelyek Gyalutól északnyugatra akkor még felmérhetetlenül és bejáratlanul a vár egyik jövedelmi forrását képezték. Hogy milyen rengeteg erdőségek voltak ezek, arra nézve elég annyit mondanom, hogy a Meleg- és Hidegszamos mentén a XVIII. század utóján nem volt még Hév (Meleg)- és Hidegszamoson kívül több község; hiányzott a ma meglevő havasi községek egész sora. E havasokra csak az abrudi és topánfalvi pásztorok, meg a hideg- és hévszamosiak merészkedtek fel nyájaikkal. E nyájaktól a darabonként, esztenánként vagy egy összegben fizetett szolgáltatás is tekintélyes jövedelmet hajtott. Másfelől a Kemények gyerőmonostori birtoktestéhez tartozó erdőségek is, a későbbi források tanúsága szerint, Kis- és Nagykalota, a két Gyerőmonostor meg Magyarvalkó tájékán hasonlóan szép legeltetési jövedelmet biztosítottak már a XVII. században is. A havasi jövedelmeket a következő címszók alatt tárgyalom:

Berbécsadás. A GyU szerint a Gyalai vagy Czigán havasra meg a Bisztrára a lapusiaktól, topánfalviaktól és bisztraiaktól nyaraltatásra felhajtott juhok után „...minden juhszállástól *egy-egy berbécset*, egy-egy sajtot és den. 25. szoktanak egy nyáron adni.“ — 1666-ban a hévszamosi havas jövedelmeként jegyzik fel ugyanezt. — 1679-ben a havasi jövedelmek egyik tétele szintén a berbécsadás volt. Hogy ez a topánfalviaktól járónak jelzett 50 berbécs az egyes juhszállásoktól adott berbécsek végső összege volt és nem ezenkívül járó szolgáltatás, az kétségtelen. (L. még *Havasi jövedelem* címszó alatt.)

Disznólegeltetés jövedelme. A GyU a gyalui várhoz tartozó Gyalai alias Czigán havasa meg a Bisztra egyik jövedelmeként említi a bisztraiak, lapusiak és topánfalviak oda felhajtott disznói után darabonként fizetett 2—2 pénzből befolyó összeget. — 1666-ban Hévszamoson „vagyon az havason az Isar oldálban egy darab erdő; mikor az makknak ideje vagon, akár idegen, akár jószágbeli disznókat hajthatnak reá, minden tíznek az úré egyike, ha annyira nem telik 8—8 pénzzel váltságolhatják meg.“

Havasi jövedelem. A GyU-ban a Gyaluhoz tartozó havasi jövedelemről ezt jegyezték fel: „Vagyon más havas is, kit Gyalai alias Czigán havasának is hínak, határos topánfalviakkal és az bisztra- és lupsaiakkal; kire

mikor topánfalviak, lupsaiak vagy bisztraiak juhokat és marhájokat felhajtják nyaralni, tehát minden juhszállástól egy-egy berbéceset, egy-egy sajtot és den. 25 szoktanak egy nyáron adni. Ha pedig kinek lova, ökre, tehene vagy disznaja jár rajta nyárban, minden egy lótól, ökörtől, tehentől, disznótól szoktak venni két-két pénzt, attól semmit sem adnak, sem fizetnek.“ — 1679-ben „az várhoz való havasnak napnyugatról az sebesvári, napkelet felől az létai, járai és kislefenesi havas az határ(a). Ezen havásra az topánfalviak marhájokat nyaratszaka legeltetvén, alkuvások volt az üdvezült urral [t. i. Bánffy Dénessel] in fl. 150.“ — Az 1679. jún. 22-i urbarium így részletezi e jövedelmet: „Havasi jövedelme készpénzül annuatim kezdett járni másfélszáz forint flor. nro. 150. Az topánfalviaktól berbéces nro. 50. De annakelőtte szegény úr, Bánfi Dienes idejében mindenféle marhátul az apró bárányokon kívül három-három pénz den. nro. 3. Minden szállástul den. nro. 25 és egy-egy berbéces s egy-egy sajt járt, valamely szálláson juhok voltak. Az holott pedig egyébféle marhák voltak, csak huszonöt-öt pénzzel tartoztanak, de sajtul, berbéccsel nem.“

A havasi jövedelmek tekintetében tehát a marhák után darabonként járó szolgáltatásmódtól a meghatározott összegű évi szolgáltatás irányába halad a fejlődés.

Juhszállások jövedelme. 1. Havasi jövedelem.

Legeltetés. 1. Havasi jövedelem.

Ökörlegeltetés jövedelme. A GyU a Gyalai alias Czigán havasa, meg a Bisztra egyik jövedelmeként említi a lupsaiaktól, bisztraiaktól és topánfalviaktól oda felhajtott ökrök darabjáért fizetett 2—2 pénzből befolyó összeget. — 1666-ban a hévszamosi havásra nyaraltatni felhajtott „jármos ökörtül, kettőtül egy pénzt“ vesznek; felhajtani azonban csak a tiszt hírével lehet (L. még *Havasi jövedelem* alatt).

Sajtdadás. A GyU szerint a Gyalai vagy Czigán havásra meg a Bisztrára a topánfalviaktól, bisztraiaktól és lupsaiaktól nyaralni felhajtott juhok után „...minden juhszállástól egy-egy berbéceset, *egy-egy sajtot* és den. 25 szoktanak egy nyáron adni.“ — 1666-ban a hévszamosi, 1679-ben pedig a gyalui havas jövedelmében is ugyanezek a tételek szerepelnek azzal a hozzáadással, hogyha a topánfalvi ember „*sajtot* nem ad, den. 25 tartozik [adni].“ (L. még *Havasi jövedelem* alatt.)

Tehénlegeltetés jövedelme. A GyU a gyalui várhoz tartozó a Gyalai alias Czigán havasa meg a Bisztra egyik jövedelmeként említi a lupsaiaktól, bisztraiaktól és a topánfalviaktól oda felhajtott tehének darabja után 2—2 pénzben meghatározott és fizetett összeget (L. még *Havasi jövedelem* alatt).

3. Bérszerű jövedelmek.

A földesúri jövedelmek közé tartozott a korcsmák, malmok, mészárszékek és vámhelyek jövedelme is. E négy jövedelemforrás közül legjelentéktelebb a malomjövedelem volt, mert e területen, a szászfenesi és a gyalui malmokat kivéve, jelentékeny malom nem fordult elő. Annál szigorúbban örködték a korcsmák jövedelme felett: a földesurakon kívül bizonyos időközben senkinek nem állt jogában korcsmát tartani, illetőleg szeszes italokat kimérni. A mészárszéktartás jogát is a földesúr csak meghatározott természetbeli és pénzszolgáltatás ellené-

ben engedte át. Minthogy Gyalun vitt keresztül a Magyarország felé irányuló kereskedelem és utasforgalom útvonala is, a két gyalui vámoshíd is tekintélyes jövedelmet hajtott.

E bérszerű jövedelmekről az egykorú források alapján a következő képet nyerjük.

Koresmárolás. E jog legalább az év bizonyos szakában kizárólag a földesúré volt. A GyU szerint Gyaluban „vagyon az városban az várhoz egy vendégfogadó-ház is, ahol a koresma új esztendő napjától fogva Szent Mihály napjáig (szept. 29) az vár szükségére continuáltatik, az városon azonkívül senkinek nem lévén szabad bort árulni.“²¹ — Szászlonán, Szászfenesen és (Kolozs) monostoron karácsonytól Szent Mihályig koresmároltak a jobbágyok. — 1658-ban Kemény Péternek magyar- és oláhgyerőmonostori, bedecsi, erdőfalvi, oláhbikali, jákótelki, (magyar)valkói és deretei jobbágyainak koresmárolása ebből állott: „Minden ember tartozik annuatim egy-egy hordó bort kiárulni, az ki szegény, kisebbet vetnek rá.“ — 1666. Gyalu: „Szent Mihály napjától fogva újesztendő napig az ki akar koresmároltatni, szabad, ha félben marad akkor az bora, azt is kiárultathatja.“ — 1679. Gyalu: „Az koresmárolás kiskarácsontul fogva Szent Mihály napig a földesúr, azontúl a városé.“²²

Az itt idézett történeti adatoknak csak egyikéből, az 1658-iból tűnik ki az, ami a későbbi forrásokból általánosan ismert, hogy t. i. a jobbágyok tartoztak a földesúr koresmárolási ideje alatt a földesúr borát árulni; a szolgálat ideje alatt a koresmároló más munkaszolgálattal nem tartozott.

Malomjövdelem. A GyU nem mondja meg világosan, hogy ez is a jobbágyszolgálat nemei közé tartozott. Gyaluban levő két malom jövedelméből a molnárnak és malommesternek negyedrésze jár. Jegenyén „az falubelieknek vagyon öt apró malmok, kinek kettei mostan is pusztá, az hárma jár, kinek ketteitől az possessoroknak annuatim egy-egy forint adót, az harmadiktól pedig den. 25 tartoznak adni in summa per annum fl. 2/25.“ Nagykapuson „vagyon az falun alól egy hitván feljülesapó molmoeska is az Gyereó Monostori Patakon, melynek vámja, az mi gyűl, az falu praedicatorának jár, mivel — az mint referálják — ugyan praedecator fogta régen is csináltatni.“ — Szászfenesen egy alólesapó szamosi malom jövedelmének negyedrésze a molnáré, „fejedelem számára pedig éppen harmad [másik három?] része jár.“ — 1666-ban és 1679-ben „a gyalui malom jövedelmének két része a várhoz, harmadik része az prédikátornak jár, negyedik a malommesternek molnárával együtt. Mikor vámot osztanak, az főbírónak két vékát adtak, az kis bírónak egyet, az kovácsnak, mikor korongvasat s perpenoét csinál, négy vékát szoktanak adni.“ — A héd- és a hévszamosi határon lévő egy-egy alólesapó malomért 1 forintot fizet gazdája esztendőnként; egy másik Jegenyén levőért is ugyanennyit fizetnek (1666 és 1679).²³ — 1679-ben Nagykapuson egy-egy köre forgó malomnak „az vámja egészen az papnak jár.“ Kőrösfőnek pedig „vagyon egy pokol-üdő malma,“ semmi taxája ninesen.“

²¹ Hévszamoson és Nagykapuson is ilyen rendtartás volt.

²² Ezzel egyező a jegenyéiek, nagykapusiak, héd- és hédgyszamosiak koresmárolási rendtartása.

²³ Az 1679. febr. 11-i urbarium szerint itt „vagyon egy malom is, melynek váltója annuatim egy forint.“

²⁴ Olyan malom, amelyet a patak csak zápor idején tud hajtani.

A malmok egy része tehát a földesúr saját kezelésében volt, más része a jobbágyok kezén bérfizetés ellenében; a csekély, időszakos jövedelmezésű malmokat a jobbágyságnak hagyta a földesúr.

Mészárszékjövdelem. Gyaluban a GyU szerint „vagyon az város piacán egy mézsárszék is, melytől mindennapi nyole font hús jár az várhoz; itten minden szombaton az nyelvet, lábót felviszik az várban, az mikor nyúznak, annak felette minden héten den. 50 tartozik az mézsáros beadni a vár számára.“ — Szászfenesnél a következőket jegyzi meg ugyanaz a forrás: „Vagyon egy mézsárszék is itt az faluban Önagysága [t. i. a fejedelem] számára, kit árendában bírnak, melytől az mézsáros húsvéttól fogv[a kar]-ácsonyig tartozik adni árendában minden hete[n] den. 50 és minden nap két-két font húst.“ — 1679: „Az gyalai mézsárszékűl az mézsáros húsvéttól fogván karácsonyig minden hétre tartozik az várhoz ötven-ötven pénzzel, minden nap az udvarbírónak hat-hat font hússal, az számtartónak két font hússal; szombaton, ha nyúz, az várhoz nyelvével, lábával tartozik.“²⁵

Mészárszék csak a jelentősebb helyeken, várak közelében (Gyalu, Szászfenes) vagy bizonyos városias kiváltságokkal rendelkező helyen (Bánffy-hunyad) volt. Az itt vizsgált területen csak Gyaluban és Szászfenesen említettek mézsárszéket; Bánffy-hunyadot kétségtelenül csak azért nem sorolják ide, mert a GyU-ban szereplő részbirtokon nem volt e részt bíró Szikszai Zsigmondnak mézsárszék tartási joga, minthogy e város nagyobb részében akkor a Bánffy-esalád kezén volt.

Száravám. 1679: Gyalu „*Száravám* is vagyon egy hat vagy nyole ökrös szekértül nyole pénz, üres szekértül négy pénz. Egy lótul két pénz, gyalogembertül egy-egy pénz, melynek tizede az városé, több része az földesúr. (A *vámjövdelemre* vonatkozólag l. alább e címszó alatt.)

Vámjövdelem [Telonium]. A GyU-ban a következő vámjövdelmeket jegyezték fel: Gyalu: „Az Szamos vizén vagyon az várhoz két vámoshíd is, melyektől az általjárók ekképpen adnak vámot: Egy terhes szekértől, ha nyole vagy hat ökör előtte den. 8, ha pedig négy vagy csak két ökör, bár terhet hordozzon is, de kevesebbet vésznek. Egy üres szekértől den. 2, két disznótól den. 1, egy lótól den. 2, négy báránytól den. 1, gyalog embertől den. 1, két juhtól den. 1, két ökörtől den. 2, lovászbembertől den. 2; mely vám jövedelméből az vámosnak tizedrész jár, ha az hídra nem megyen is az úton járó, de ha elérik ugyan megvészik rajta, ha rajtakapják.“ — Bánffy-hunyad: „Az mely *vámjövdelem* itt esztendőnként szokott az hites vámos által adminisztráltatni hat részre oszolván, annak öt része az zentelki Bánffyaké, az hatodik rész pedig az hunyadi Bánffiaknak cedálván, annak két része az Urunk Önagysága [t. i. a fejedelem] portioján levő dominus terrestrist illeti az többivel az több ittvaló Bánffiak osztoznak.“ — Kolozsmonosztor: „Vagyon itt Önagyságának egy *vámja* is, mely vámját az vámos hűt szerént tartozik adminisztrálni.“ — Bács: „Ugyanitt *vám* is lévén... noha volt ugyan az megholt provisornak valami compositioja az Önagysága részéről vellek, de még proventussáról semmi nem lévén adminisztrálva, menni proventussa lehessen egy esztendő által, nem tudhatni; kit a dominus provisor ennek utána igen diligenter observáljon és ratiojában inseráljon.“ — 1666: „Tehlumium [!]. Vagyon az Szamoson által két híd, melytül *vámost* szoktanak adni, az idegen embertül nyöc ökörtül szoktak adni den. 8, hat ökörtül similiter, négytül den. 6, két ökörtül den. 3, egy lótul két pénzt, gyalog

²⁵ Az 1679. febr. 11-i urbarium szerint: „... Azonkívül, mikor nyúz, minden szombati nyúzásnak lába, nyelve az udvarbírónak jár.“

embertől den. 1. Ez jószágbeliek vámot nem szoktak adni, az pénz jövedelmének tizede az vámosé, napjában húszra három pénz jár.²⁶

A vám, mint az 1666-i adatból is látható, nem terhelte ugyan a gyalui uradalomhoz tartozó jobbágyokat, de e szokás tiszteletben tartása is az udvarbírótól meg a vámostól függött. A jogtalanul szedett vám nagyon sokszor adott okot nemcsak a jobbágyság, de az annak érdekeit *mással* szemben védő birtokosságnak is panaszra. Jó példa erre az I. Rákóczy Györgynek Szatmáron 1646. június 24-én kelt rendelete; ebben meghagyja Kamuthi Lászlónak, Mihálynak és Farkasnak, hogy a Kassai István árváinak kezén levő vistaiaktól vámosukkal a bácsi hídon vámot ne szedjenek, mert eddig tőlük „vámot nem vettenek s annak nem praestálásáért őket semmi névvel nevezendő javokban is meg nem háborították és károsították, hanem atyjok decessussa után hűségtek baczí (bácsi) vámossa keszte volt exigálni az vámot rajtok s annak régi szabadságok ellen való meg nem adásáért ottan-ottan meg is károsítani jobbágyokat.”²⁷ Az ilyen rendeletek is azonban csak ideig-óráig kímélték meg a jobbágyokat a vámosok kapzsiságától, különösen akkor, — ha mint itt is, — a jobbágyok megett nem állott megfelelő eréllyel a földesúri hatalom.

II.

TISZTI ÉS PAPI JÖVEDELMEK.

1. Különleges személyek szolgáltatásai, illetőleg jövedelmei.

A jobbágyok nemcsak a földesúrnak tartoztak bizonyos pénz- vagy természetbeli szolgáltatással, hanem a felettük álló tiszti személyeknek is. Ezek közül legközvetlenebbül, legsúlyosabban az *udvarbíró* hatalmát érezhették; végeredményében minden szolgáltatásból ő szedte le a hasznot: vele jó viszonyban lenni érdekében állott nemcsak a neki teljesen kiszolgáltatott jobbágyoknak, de még a hivatalos személyeknek is. A legények és özvegyek dézmája neki járt, a disznópásztorok a szolgálatot nála váltották meg, a kenéz vagy bíró a dézmástól kapott egy bárányos juhért neki adott egy rókabőrt, hihetőleg váltságként, sőt a dézmás is tekintélyes gabonamennyiséget adott az udvarbírónak a dézmaszedésben való segítség fejében. Vele szemben a *kenéz* (bíró, vajda) szerepe e tájt már teljesen jelentéktelen volt. Egyedüli jövedelme, amelyet az összeírások megemlítenek, a dézmástól járó egy bárányos juh; de ebből is juttatnia kellett egy rókabőr alakjában részesedést az udvarbírónak. A gyalui uradalomhoz tartozó román lakosságú falvak közül csak Hidegszamossal kapcsolatban jegyzik fel az összeírások a román pap tartozását; természetesen ezt az adót nem mint papra, hanem mint jobbágyra vetették. E csekély szolgáltatás ellenében a jobbágy állapotban levő román pap mentes volt minden szolgálattól.

²⁶ Az 1679. febr. 11-i urbarium ugyanezt mondja a vámról.

²⁷ Eredetije patens alakban az EM. gr. Bánffy I. Nemzetiségi lt. Vistai csomó.

A jobbágnak nemcsak szolgálnia s adóznia kellett, de a dézmásnak is fizetni tartozott; a neki járó szolgáltatást *cédulapénz*-nek nevezték.

Bíró szolgáltatása. 1679: *Hidegszamos:* „... Dézmálásakor tartozik az dézmás az keníznek^{27/a} egy bárányos juhval, az *bíró* vagy keníz viszont az udvarbírónak egy rókabűrrel...”

Cédulapénz. A GyU 18 kalotaszegi falu zabdézmájáról szólva, megjegyzi, hogy e faluknak „... *cédulapénz*ek den. 2, ki az dézmásé...”

Ezt a szolgáltatásnemet csak az Apr. Const. Pars. III. Tit. III. Art. X. alapján érthetjük meg. Ott ugyanis ez áll: „Az adószedők hitesek légyenek az igaz percepciókra, igaz adminisztrációkra és arra is, hogy az adót bevívó szegénységet nem sáncoltatják, várakoztatják, magok szolgálatjokra kedvek ellen nem erőltetik, hanem késleltetés nélkül bévén, megelégedének a szokott *cédulapénz*zel (*czédula pénz*), mely térszen den. 2...” Ez a szolgáltatás tehát a zabdézmát felszedő dézmások jövedelme volt.²⁸

Darabontok adója. 1679: *Hidegszamos:* „Az darabontok semmi adóval nem tartoznak...”

Dézmás szolgáltatása. 1679: *Hidegszamos:* „Az dézmálásakor [juh] tartozik az dézmás az keníznek egy bárányos juhval, az bíró vagy keníz viszont az udvarbírónak egy rókabűrrel...”

Disznópásztorok adója. Az 1666-i összeírásban *Hidegszamos* („*integra possessio valachalis*“) szolgáltatásai között a következőket jegyzi meg: „Az *disznópásztorok* bérekből külön-külön az udvarbírónak tartoznak ú. m. den. 25, de az udvarbíró is nem tartozik szolgáltatni, míg az disznókat őrzik.”

Kenéz szolgáltatása. 1679: *Hidegszamos:* „... Dézmálásakor [juh] tartozik az dézmás az *keníz*nek egy bárányos juhval, az bíró vagy *keníz* viszont az udvarbírónak egy rókabűrrel...”

Legények dézmája. 1666-ban *Kőrösfő* dézmálásával kapcsolatban megjegyzi, hogy „itt is, mint az több falukban, az nőtelen *legények*, özvegyasszonyok *dézmája* az udvarbírónak jár.”

Özvegyek dézmája. 1666-ban *Mákóban* „minden *özvegyasszonynak*, nőtelen legénynek *dézmájok* az tisztéknek jár”. A *kőrösfői* kivételes személyek (exempták) szolgáltatásában ugyanekkor ezt olvassuk: „Itt is, mint az több faluban, az nőtelen legények, *özvegyasszonyok dézmája* az udvarbírónak jár.”

Román pap adója. 1679: *Hidegszamos:* „Az oláh pap tartozik annuatim egy-egy szőr általvetővel, egy szőr hevederrel és egy marok viaszgyertyával az tiszték; egyebet nem ad.”²⁹

^{27/a} A *kenéz*, ekkor már csak a falusbíró neve; a szövegben így is szerepel: *bíró vagy keníz*.

²⁸ Megjegyzendő azonban, hogy *cédulapénz*nek nevezték az Erdős engedélyezését bizonnyító udvarbírói *céduláért járó* szolgáltatást is. (Vö. Gazd. Tört. Szemle I, 240; id. az Okl. Sz. is.) Hogy a *cédulapénz*nek ilyen értelmezése is lehetett itt, mutatja az, hogy a GyU-ban Ebeni Zsigmond két jobbágynak feljegyzése után ez áll: „Az gyerómonostoriak nemesség-havasa nyúl fel az Gyalaj Havasra, az Kis Szamos mellett való havasra, kiknek oltalmazására, hogy ne tékozzolják, lopják, ez két jobbágyok [t. i. Sinkó István és Sinkó Mihály] szoktak vigyázni; mely havasról ha ki épületre való vagy egyéb szükségére akar fát vinni és onnan akar élni, az gyalai tiszt *céduláját* vivén, minden ember esztendőt által tartozik adni ezer-ezer zsendelyt, mely zsendelynek dispositiójának és adminisztrációjának napja Szent Mihály napja.”

²⁹ Az 1679. június 22-i urbariumban erről az adóról csak ennyit olvashatunk: „Az oláh pap tartozik egy szőr általvetővel, egy szőr hevederrel.”

Udvarbíró jövedelme. 1679: Hidegszamos: „[Juh] dézmáláskor tartozik a dézmás az keníznek egy bárányos juhval, az bíró vagy keníz viszont az *udvarbírónak* egy rókabürrel.“ — 1666-ban Kőrös fő dézmálásával kapcsolatban a következő megjegyzésre akadunk: „Itt is, mint az több falukban, az nőtelen legények, özvegyasszonyok dézmája az *udvarbírónak* jár. Az közönséges dézmából az *udvarbírónak* tizenkét kalongya jár zab, a dézma-búzából is tizenkét kalangya.“

2. A papi jövedelem: a *tertia* és a *quarta*.

Kalotaszegnek és vidékének az a része, amelynek XVII. századi jobbágyszolgáltatására vonatkozólag itt összegyűjtöttem az adatokat, nemcsak ma, de a kérdéses időkorben méginkább református volt. Mikor tehát papi jövedelemről beszélünk, itt a református papságnak arról a jövedelméről ejtünk szót, amelyet neki a jobbágyoktól nem mint egyháztagoktól, hanem mint az állammal szemben fizetésre kötelezett személyektől járt. E csoportba tehát nem vettem fel a református papi jövedelmek közül csak a dézmálással kapcsolatos *tertia*-, illetőleg *quarta*-jövedelmet.

A GyU-ban a következő ilyenmű jövedelemre akadunk: Nagykapus: „Mindenféle gabonájokból dézmát adnak, melyből az *predicatornak* harmad részt szoktak adni.“ — Mákó: „Mindenféle vetésekből és borokból dézmát, tizedet adnak, *kiből az predicator quartás.*“ — 1666. Mákó: „Az pap *quartás* mindenféle dézmában.“ — Kőrös fő: „Mindenféle dézmának az leguminák-ból az *predicatornak quarta* jár.“ — Ugyanezen évben Gyálu-ban a *dézma* címszó alatt idézett szöveg szerint gabonadézmából „az *predicatornak tertia* jár.“ — 1679. febr. 11. Gyálu: „Mindenféle mezei gabonájoknak, borterméseknek igaz tizedével tartoznak, melyeknek *harmada a praedicatori*, úgy egyébféle váltságna is.“ — Nagykapus: „Mindenféle mezei gabonájokból igaz tizeddel tartoznak [t. i. a jobbágyok], *melynek harmada az papnak jár.*“ — Jegénye: „Minden mezei gabonájokból igaz tizeddel tartoznak, *melynek quartája a régi üdöben a papjoknak járt, de az az rend most nem tartatik*, az dézmások hol egy, hol két kalangyát s néha többet is vetnek crette.“ — 1679. jún. 22. Kőrös fő: A dézmából „itt *negyede jár az papnak.*“

A papi jövedelmek megértéséhez tudnunk kell a következőket. Míg Erdély Magyarországhoz tartozott, helyesebben az erdélyi püspöki jövedelmek elvilágiasításáig (1556), a dézma püspöki jövedelem volt. A püspök, illetőleg a törvényben kijelölt főpapok e dézmából negyedet tartoztak adni, némely, de csak azon helységi papoknak, kiknek régi szokás szerint dézmanegyed azaz *quarta* járt. A püspöki jövedelmeknek kincstári célokra való lefoglalása után is a dézmának csak a püspök részére járó fele képezett kincstári jövedelmet, negyede továbbra is a papnak járt.³⁰ Így kapták a kalotaszegi falvak református prédikátorai is a dézma negyedét (*quarta*), sőt harmadát (*tertia*). Ez az állapot egészen az úrbériség megszűntetéséig (1848) tartott, már ahol a birtokos más vallású volta, vagy más tényező miatt a *quarta*-, illetőleg a *tertia*-adás hamarabb meg nem szűnt.

³⁰ Vö. Dósa Elek: *Erdélyi jogtudomány* I. 193—5. l.

III.

A JOBBÁGYOK MUNKASZOLGÁLTATÁSA.

Mint másutt, úgy itt is a jobbágyok munkaerején nyugodott a földesúri birtokok gazdálkodása. Mint előbb is megjegyeztem, a földesúr saját kezelésében levő földjét (allodiatura) a jobbágyok kötelező munkájával (*robot*) művelték meg és takarították be róla a termést. A meghatározott munkaidő eleinte csak a harmadik hét volt, de rendkívüli munka idején ezen is túl szolgáltatták a jobbágyot; az efféle túlszolgáltatásból alakulhatott át rövid 4—5 évtized alatt a harmadik heti szolgálat második hetivé. Ezt a szolgálatot helyettesítette itt-ott a kőszegés, a disznópásztorkodás és a halászat is; néha helyettesítésképpen, néha pedig többletmunkaként egy bizonyos terület lekaszáásával is tartoztak a jobbágyok.

Halászat. A GyU-ban csak a nagykapusi jobbágyszolgáltatások összeírásakor szerepel a halászat, de itt sem kétségtelenül a jobbágyok kötelező szolgálata.³¹ Ha későbbi, XVIII. századi összeírásokból nem tudnók is, hogy a halászat és a halszolgáltatás bizonyos kijelölt emberek részéről kötelező volt, a Gyaluban, Hé- és Hidegszamoson meg Szászlónán 1666-ban és 1679-ben érvényben levő halászati tilalomból³² kétségtelen, hogy a földesurak maguk számára tartották fenn a halászat jogát és természetesen embereikkel kötelezőleg halásztattak is. Az 1666-i gyalui urbárium a halászokat a vincellérekkel és más műves emberekkel együtt („kik az várhoz művükkel szolgálnak“) a földesúr, Bánffy Dénes, részére dézmával nem tartozók közé sorolja. — Az 1679-i összeírásban a következő adatokra akadunk: Gyalui: „Az halászok is az várhoz való szedővel-vedővel nem tartoznak.“ — Nagykapus: „Az patak idegen falubeliéktől tilalmas, de magoknak nem.“ — Hidegszamos: „Tilalmas az Szamos vize az Riskan [!] patakon alól Gyaluig, mind pedig az Riskan pataka. Pisztrangos víz.“ — Hévszamos: „Pisztrangászó tilalmas vizek az Riska Patakán alól az Hévszamos vize Gyaluig.“ — 1689-ben Keleceken két Bánffy-jobbágy halászzal szolgált.

Kaszálás. A gyalui várhoz tartozó Hé- és Hidegszamos jobbágy-szolgáltatásai között említik 1679-ben a következő kötelezettséget: „Kaszálló az földcsúr számára vagy az Disznó Havason, kilenc vagy tíz kalongyára való, melyet az két Szamos nevű falu tartozik kaszálni s fel is gyűjteni.“

³¹ „Halászó vize (t. i. Nagykapusnak) is tilalmas monostori határig és alá Gyalu felé, kiből az várhoz semling, kövi halat és rákot szoktak fogni.“ — E szövegben szereplő monostori jelzőn gyermonostori, a váron pedig a gyalui vár értendő.

³² 1666. Gyalui: „Az Szamos tilalmas minden embertől sub poena fl. 12. Az Kapus patakja szabados mindennek, az ki halásznia akarja.“ — Hé- és Hidegszamos: „Az Roczkan alól az Szamos tilalmas sub poena fl. 12, feljül az Roczkan szabad.“ — Szászlóna víztilalmát is ilyenek jegyzik fel. — 1679: „Gyalai, hévszamosi, hidegszamosi határokon az Szamos vize másoktól mindenkor tilalmas. Az Kapus pataka is az első vársá [!] gáttól fogva az Szamos vizeig másoktól tilalmas.“

Előbb 1666-ban feljegyzik, hogy a hévzsamosi Isar oldalban lévő erdőn fejül „vagyon egy kaszáló rét, az úr számára való, melyet Disznó havasának hínak; ezt az falubeliek tartoznak feltakarni.“³³ Ugyanebben a birtokösszeírásban Lapupatakról a következőket jegyzik meg: „Vagyon három darab rét [t. i. földesúri, allodialis], mikor ideje vagyon, megterem rajta hat kalongya széna, azt az ottvaló jobbágyok tartoznak feltakarni.“

A kaszálás kötelezettségét csak azoknál a községeknél (Hév- és Hidegzsamos, Lapupatak) sorolják fel, amelyek más munkaszolgálattal nem tartoztak.

Szolgálat [Servitia]. A GyÚ-ban a jobbágyok szolgálatára nézve a következő feljegyzések olvashatók: Gyálu: „*Szolgálatjokat* noha Urunk Ónagysága [t. i. a fejedelem] harmad hétre rendelte volt szántáson, aratáson, kaszáláson és egyéb nyári takarodáson kül, de az mostani udvarbíró, ki megholt, semmi rendet nem adván nekik, indifferenter mind télben-nyárban másod hétben szolgáltatta. Mostan is az szerint szolgálnak. Ha valahonnan jövevény jobbágy vagy ide, vagy pedig idevaló jószágba jűne és meg akarna telepedni, az Ónagysága indultuma (engedély, kedvezése) szerint az tisztek három esztendeig semmi szolgálattal, hogy épüljen, nem bántják, hat esztendeig semmi adózással, szedő-vedővel nem terhelik.“ — H i d e g s z a m o s: „*Szolgálatjok* és egyéb mindenféle ritusok és ususok állapotja egyenlőképpen vagyon, mint a heo szamosiaknak.“ — H é v s z a m o s: „*Szolgálatjak* állapotja felől tavaly, Szasz Matthias idejében Urunkat, Ónagyságát megtalálván, Urunk Ónagysága szolgálatjokat harmadik hétre rendelte, megtekintvén erős és sovány helyen való lakásokat, mely patens mandatummal is extal.“ — B á n f f y h u n y a d: „*Szolgálatjok* harmad hétben volt ekkedig [!], de mikor az szükség, takarodás és szőlők műveltetése siető, olyankor kételenség alatt rendek megbomolván, szolgálatjokat continuálni szokták.“ — A l s ó f ü l d: „*Szolgálatjok* harmad hétben volt ekkedig [!] takarodáson kívül.“ — (M a g y a r) G y e r ő m o n o s t o r: „Ezek egyébbel semmivel sem *szolgálnak*, hanem per annum szoktak adni az vár szükségére tizenkétezer zsendelyt.“³⁴ — J e g e n y e: „*Szolgálatjak*, valamint az gyaluiaknak, ezeknek is similiter vagyon.“ — K ő r ő s f ő: „*Szolgálatjok* ezeknek is similiter vagyon, mint az több jószágoknak.“ — N a g y k a p u s: „*Szolgálatjok*, mint a több faluknak, ezeknek is similiter vagyon.“ — M á k ó: „*Szolgálatjok* és mind(en) ritusok, mint az több odafel megírt faluknak az tisztek dispozitioja szerint jár. Ezeknek is similiter kell lenni.“ — D a r ó c: „... Minden ususok és rendtartások egyenlő a gyaluiakkal.“ — L a p u p a t a k: „Eszteudót által harmad hétben *szolgáltatták* őket aratás, kaszáltatás és derék takarodás idején kiül.“ — S z á s z l ó n a: „*Szolgálatjak*, mint az több odafel megírt faluknak similiter.“ — S z á s z f e n e s: „Az itt való határan vagyon egy kőbánya is, melyből faragnivaló köveket szegnek darabonként, és az mikor tízre telik, az tizediket Ónagysága számára rezerválják.“ — K o l o z s m o n o s t o r: „*Szolgálatjok* és egyéb rendtartások állapotja, mint a többi faluknak ide feljebb.“ — 1658-ban Kemény Péternek magyar- és oláhgyerőmonostori, bedecsi, erdőfalvi, oláhbikali, jákótelki, (magyar)valkói és deretei jószágán a jobbágyok „szolgáltattak” dolgábul, az mint parancsolnak, tartoznak *szolgálni* minden dologban, az

³³ Ugyanezt a kötelezettséget említi az 1679. febr. 11-i urbarium is.

³⁴ Itt csak két jobbágy van.

mint kívántatik, mint jobbágy földesurának.“ — **1666.** Hidegszamos: „Az disznópásztorok bérekből külön-külön az udvarbírónak tartoznak u. m. den. 25, de az udvarbíró is nem tartozik *szolgáltati*, míg az disznókat őrzik.“ — **Mákó:** „*Szolgáltati* rendi: Harmad hétben szolgáltak.“ — **Laputa:** „Vagyon három darab rét [t. i. a földesúré], mikor ideje vagyon, megterem rajta hét kalongya széna: azt az ottvaló jobbágyok tartoznak feltakarni.“ — **1679.** febr. 11. Jegenye: „*Szolgáltati*, az mint a földesúr akarja, úgy szokott lenni.“ — **Kőrösfő:** „*Szolgáltati* az földesúr rendelése szerint vagyon.“ — **1679.** jún. 22. Gyalu: „*Szolgáltati* az földesúrok kívánsága szerint.“ — **Kőrösfő és Nagykapus:** „*Szolgáltati* az földesúrok rendelése szerint.“ — **Jegenye:** „*Szolgáltati* rendi az földesúrok kívánsága szerint.“ — **Hév- és Hidegszamos:** „*Szolgáltati* rendi, koresomájok, bírságok hasonló az gyalaiakéhoz.“ — **1683.** **Bánffy hunyad:** „Az egész hunyadi jószág ezt is vallja hiti után kérdésünkre, hogy mind az rendkívül való *szolgáltati* miatt, mivel az kinek két ökre volt, az kinek négy, avagy hat, az szerint be kellett marháját fogni s úgy szolgáltati nagy terhet vetvén rájuk. Azonban az Szent Mihály adajával is igen terheltettek, mivel annál szegényebb volt is, az egy-egy forintot rajtok megvették egy pénz híján, melyet is más urak jobbágyain nem cselekedtenek. Azonban az török igája és más rendbelieknek is sok húzása-vonása levén rajtok, azért el kellett pusztulniok, de az szolgáltati kívül más húzással-vonással eddig nem erőltették az dominus terrestrisektől, hanem mikor borokat akarajtok ellen pénzen elvették, árát sokaknak egészben még nem adták. Ez az hunyadi jószág.“ — **1689.** **Kelecel:** Az idevaló Bánffy jobbágyok közül kettő zsendely-, egy léccsinálással, egy pedig halászzattal *szolgáltati*. — **Bocs:** Itt két Bánffy-jobbágy zsendelyesináló.

Az itt részletesen felsorolt adatokból világosan látható a jobbágy munkaszolgáltatisának módja, de egyben láthatók azok a visszaélések is, amelyek e szolgáltatis szabályozásának hiányából származnak. A legrégebbi forrás (GyU) szerint a gyalui uradalom területén eredetileg minden harmadik hétben tartoztak szolgáltati a jobbágyok, de mint-hogy a szolgáltatis közvetlen irányítója az udvarbíró volt, ennek erőszakosságától vagy szokás-tiszteletétől függött az egész szolgáltatis módja. Valóban már a GyU megjegyzése alapján is láthatjuk, hogy egyrészt a szolgáltatis idejének minden másod hétre való felemelése, másrészt pedig az egyfolytában szolgáltatis a jobbágyságnak sok panaszra adott okot. A „fejlődés“, úgy látszik, nemhogy kedvezett volna a jobbágyságnak, sőt rontott helyzetén. Már az 1658-i Kemény Péter-féle összeírásban is azt olvassuk, hogy a szolgáltatis idejének minden pontosabb meghatározása nélkül a jobbágyok a földesúr tetszése szerint tartoznak szolgáltati. 1679-ben már a gyalui uradalom területén is így határozzák meg a szolgáltatis kötelezettséget. Ha tekintetbe vesszük, hogy nem a földesúrtól, hanem a földesúri érdekek mellett a maga érdekeit természetserüleg szem előtt tartó udvarbíráktól (tisztetek) függött szinte kizárólag a jobbágyszolgáltatis, nem lehet csodálkozunk a bánffyhunyadi jószághoz tartozó jobbágyok 1683-i panaszán.

IV.

A JOBBÁGYOK ADÓZÁSA.

A földesuraknak adott pénz- és természetbeli szolgáltatásokon kívül (I. A. rész) a jobbágyok egyetemesebb jellegű szolgáltatásokkal is tartoztak. Ezek: a tized vagy a dézma és az „országadója“ néven ismert állami adó.

1. A tized vagy dézma.

Erdélyben a magyarföldi dézma eredetileg püspöki jövedelem volt.³⁵ Már Szent László törvényei szólnak arról, hogy a püspök mindenből tizedet kap („episcopus accipiat decimationem de omnibus“). II. Ulászló törvénye szerint az érsekeknek, főpapoknak, káptalanoknak, konventeknek és apáturaknak is fizetni kell a dézmát, de ezek egy-egyed részét azon helységek papjainak tartoznak adni, akiknek régi szokás szerintaddig is *dézmanegyed* (*quarta*) járt. Erdélynek Magyarországtól való elszakadása után, 1556-ban a fejedelmi család javainak növelésére az erdélyi püspökség javait elvilágiasították, szekularizálták; ekkor a dézma is megszűnt püspöki jövedelem lenni: a kincstár (*fiscus*) céljaira fordították. A dézmának azonban csak a püspök számára járó háromnegyede lett kincstári jövedelemmé, egynegyede továbbra is ama helység papjáé maradt, akinek addig is járt.³⁶ Némely helyen a dézma könnyebb behajtása és állandóbb jellegű jövedelemmé tétele, sőt sokszor a birtokosok személyi érdekében is a fejedelem, illetőleg a *fiscus* megelegetett azzal, hogy a földesúr csak évi meghatározott bért (*arenda*) fizessen dézma fejében. A dézmaszedés joga ebben az esetben a földesuré maradt. Kalotaszegen a vizsgált falukban azonban nincs nyoma ilyen árendafizetésnek.

A fejedelemskori erdélyi törvények több ízben szólnak a dézmáról. „Mindenütt Erdélyben borból, búzából, és egyéb leguminákból, disznókból, juhokból és méhekből az igaz tized dézma megvételessék“ — írja az *Apr. Const.* (Pars III. Tit. V. Art. II.). Ezt az általános rendelkezést ugyanaz a törvénygyűjtemény adott esetekben többször módosítja. Kalotaszegre nézve azonban a fejedelemskor utolsó évtizedeiben ez az általános rendelkezés volt érvényben. Dézmát tehát a földesúri jogkör alá tartozók, jobbágyok és zsellérek, általában minden gabonájok, boruk és állatuk után fizettek Kalotaszegen is. A bánffy-

³⁵ E fejtegetésekre vonatkozólag l. Dósa Elek *i. m.* 193. kk. 1,

³⁶ „Amely helyeken az egyházi tanítóknak dézmájok, quartájok vagy egyéb eleitől fogva rend szerint jární szokott jövedelmek volt és vagyon, azt senki tőlök elvenni és el-tartani ne merészelve...“ *Apr. Const.* Pars. I. Tit. V. Art. I.

hunyadiak jobbágyszolgáltatásainak felsorolásakor azonban a GyU összeírói a következőket jegyzik meg: „Dézmát sem vetésekből, sem borokból és semmi marhájokból az dominus terrestrisnek nem adnak, mivel mindenféle dézma a város és Banffi Christoph számára congeltatik árendában, fl. 80 adván tölle, az mint referálják.“ — 1666-ban a gyalui dézmálásnak a többi falukétől elütő rendje volt: „Az városbeliek — írja az urbarium — az főbíró kisbírájával együtt egész dézmát nem ad, az polgárok féldézmával tartoznak, az darabontok, szabadosok, halászok, vincellérek, műves emberek, kik az várhoz művükkel szolgálnak, az úr részére dézmával nem tartoztak, azonkívül több szolgáló rendek minden leguminákból dézmát adnak, azból az dézmából az prédikátornak tertia jár.“ — A lapupatakiak ugyanebben az évben „mindenféle vetésekből dézmát adnak, len, kenderen kívül“. — Jegénye: „Mindenféle leguminákból ős- és tavaszból dézmával tartoznak, méhből, bárányból.... Az falusi bíró és darabontok dézmával s adózással nem tartoznak. A polgár is csak féldézmával tartozik.“ — Kőrösfő: „Exempták. Bíró, ácsok, darabontok nem adnak, az polgár is féldézmával tartozik. Az bírónak az dézma bűzából két kalangyával tartoznak. Itt is, mint az több falukban, az nőtelen legények, özvegyasszonyok dézmája az udvarbírónak jár. Az közönséges dézmából az udvarbírónak tizenkét kalongya jár, zab, az dézma bűzából is tizenkét kalongya.“

Magának a dézmának a következő fajait ismerték:

Bárány-tized. A GyU-ban erre vonatkozólag a következő bejegyzéseket találjuk: Jegénye: „...Bárányból... *tizeddel* tartoznak...“ — Kőrösfő: „...Dézmában *tizedet* adnak... bárányokból...“ — Mákó: „Bárányból... *tizedet* adnak...“ — 1666. Jegénye: „Bárányból, ha *tizedre* telik, dézmát adnak, ha nem váltópénz két-két pénz. A falusi bíró és darabontok dézmával s adózással nem tartoznak, az polgár is csak féldézmával tartozik.“ — 1679. Gyalu: „Bárányoknak... igaz *tizedét* adják az földesúr számára, az ki tizen felül marad, hogy az kibül tized sem *juthat*, minden *báránynak*... váltója két-két pénz; mely tizedeknek s váltóknak harmada az ittvaló papé.“ — Hévszamos: „Juhoknak, *bárányoknak*, rajoknak minden *tíznek egyikét* adják az földesúrnak, váltsága, az ki arra marad, két-két pénz, de az báránynak váltsága nincsen.“ — Kőrösfő: „*Tizeddel* is *bárányból*, rajbul és azoknak váltójából egyenlő szokások vagyon az gyaluiakkal, esakhogy itt negyede jár az papnak.“ — Nagykapus: „*Bárány*... *tizedje*, váltója... egyez az gyaluiakéval.“³⁷

A vizsgált időszakban a jobbágyság báránytized adása általános volt, habár az összeírások ezt a tizedet nem említik is meg minden falu szolgálmány-összeírásában. E tized megadása iránt már Mátyás király intézkedett. [Vö. Dósa, I. 187.].

Bordézma. 1679. Gyalu: „*Bordézma*, harmada a prédikátoré.“ „...*Bor*terméseknek igaz tizedével tartoznak, melyeknek harmada a praedica-

³⁷ Az 1679. febr. 11-i urbarium szerint „juhból tizedet nem adnak, hanem tíz báránknak egyikét, azon alól két-két pénz a váltója.“

tori...“ — Nagykapus: „...Bordézma... egyez a gyaluiakéval.“ — Jegenye: „Bora az kinek terem, igaz tizeddel tartozik belőle“ —

A felsorolt uradalmak területén nem termett másutt szőlő; ezért említik csak a fenti három helyet a források mint olyat, amelynek jobbágycsai bordézmaával tartoznak. Még csak Bánffyhunyról tudjuk, hogy itt a jobbágyok mustszolgáltatással tartoztak. Néhaj Bánffy Zsigmond birtokainak 1683-i összeírásában egy későbbi jegyzet szerint a hunyadiak „1685 die 8 Februarii referálják, hogy — egyebek mellett — két-két forint ára musttal tartoznak.“

Búzádzma. A jobbágyok, mint másutt, itt szintén tartoztak gabonadézmaával is. Gyaluban azonban, úgy látszik, hogy bizonyos polgáriasság folyamatoképpen nem terményben, hanem pénzben fizettek. A GyU ugyanis az ú. n. földvám feljegyzése után megjegyzi, hogy „a polgárok... [és] egyéb állapottal szolgáló rendek is... minden egy örög köből búzától den. 2 vesznek.“ Ugyanígy 2 dénárt fizettek „minden örög köből búzától“ a daróciák is (GyU.) — 1683-ban a türeiekről jegyzik meg, hogy mindenből dézmaadással tartanak; ugyanígy a hunyadi jószághoz tartozó falvak [Boes, Hodosfalva, Kalota, Kelecel, Malomszeg, Székelyő (!)]

Disznóvám. A GyU-ban ilyen néven kétszer fordul elő földesúri jövedelem, de mindkét disznóvám (tized) értendő rajta.³⁸

Disznótized. A GyU szerint e tizedet a jobbágyok disznóik után fizették.³⁹ A GyU nem szól egészen világosan e tized fizetésének módjáról. A feljegyzések alapján megállapítható, hogy — legalább is némely helyen — külön fizettek tizedet az öreg disznók és külön a makkoltatásra felhajtottak után. Idejegyzem a GyU erre vonatkozó feljegyzéseit községenként. Gyalu: „Rajmém válttság den. 2, pásitmalactól is similiter, de mikor makk vagyon, az makkos disznóvámából az praedicatornak semmi sem jár: abból is tizedet adván, az hol tízre nem telik, az mint alhatnak [!] az makk termése [!] szerint, hol den. 10, hol den. 8 fizetnek váltótól.“ — Hévszamos: „Disznótizedelés mind mikor az makkról lehajtják az disznókat, ha mikor terem, s mind pedig pasitmalacból, mint Gyaluban, itt is az szerint vagyon...“ — Alsófüld: „Disznóból, mikor makk vagyon, tízből egyet, az többi váltó den. 6. Pásitdisznó dézmát nem adnak, malacból is similiter.“ — Mákó: „Az makkon öreg disznó den. 8, malac den. 4, az hol az örög tízre nem telik. Erdejek tölgy és bükk lévén, mikor makkot terem, kétszáz disznó megjavul rajta, tízből adván egyet az urak számára, az váltójától den. 4 szoktak adni, az idegen den. 8.“ — Lapupatak: „Disznódézmát, midőn makk vagyon, tízből adnak egyet és az váltóját den. 6 váltják fel; mikor pedig makk nem terem, pasitdisznó dézmát nem szoktak adni, hanem mind den. 2 váltják fel...“ — Mákó: „...Disznóból, mikor disznajókat az makkról lehajtják, similiter tizedet adnak... Az makkon örög disznó den. 8, malac den. 4, az hol örög tízre nem telik.“ — Megjegyzendő, hogy ugyane GyU-ban szereplő, de Kolozs megye más, keleti felén levő Magyar-kályán-ban disznódézmát nem fizettek a jobbágyok. — 1666. Hévszamos: Egy havasra „akár ide-

³⁸ Vö. Gyalu: 1. *disznódézma* alatt jegyzetben. — Bánffyhunyról: „Az makkos erdő és havasok jövedelmében, mikor az makknak termése vagyon, similiter ilyen rendtartások és osztozások vagyon. Jelentvén azt, hogy mostan az Bánffy Ferencz és Bánffy Mihályné tisztartói hír nélkül hajtották alá a disznókat és magoknak usurpálták az *disznóvám* jövedelmet.“

³⁹ Gyaluban e tizedből harmados volt az odaváló prédikátor.

gen, akár jószágbeli *disznókat* hajtanak, *minden tiznek az úré egyike*, ha annyira nem telik 8/8 pénzzel váltságolthatják meg.“ — *Daróc*: „...Disznójokból, ha telik, tizedet adnak, ha nem, váltópénz négy-négy pénz, idege- nektől nyóce-nyóce pénz.“ — *Jegenyé*: „A falu számára való makkos erdők- ből, ha makk terem, *disznajokból* dézmát adnak, annyira nem telvén, hat- hat pénzzel váltják meg.“ — *Kőrösfő*: „Disznóért, ha dézmára nem telik, ha makk terem, váltó-pénz den. 6/6.“⁴⁰ — *Mákó*: „Az erdő, ha terem mak- kot, a falubeliek *dézmát* adnak, ha tizedre nem telik, váltó-pénz négy-négy pénz.“ — *Nagykapus*: „Disznajokból, mikoron makk vagyon váltópénz- zel,⁴¹ *ha tizedre telik, dézmát adnak*, ha nem telik, váltó-pénz négy-négy.“⁴² — *Gyalu, Héví- és Hidegszamos*: „Makkoltásért a *disznókból tized jár*, ha tizedre nem telik, vagy tizeden felül marad, öreg disznótól 8—8 pénz, esztendősen alul valónak 4—4 pénz a váltója. Ha makk nem terem, csak az éven alól való malacokból adnak tizedet, vagy azon alól és felül darab- ként 2—2 pénzt. Ennek két része a földesúré, egy része a papé. N. B. A maktizedből és váltóból a papnak semmi sem jár.“ — *Nagykapuson* „a makkos *disznó*, pásintról való malac... tizedje, váltója... egyez a gya- luiakéval.“ — *A jegenyéiek* ugyanúgy fizették makktermés idején a tizedet, csakhogy itt „pásint tized váltó az disznóktól, malacoktul semmi nincs.“ Viszont *Kőrösfőn* a malacot is megváltják 2—2 pénzzel, mikor makkon nem járhatnak.

A disznódézmát véglegesen az Apr. Cons. rendeli el (Pars. III. Tit. V. Art. II.). Felszedési módja azonban gyakorlatban, mint a fenti adatokból lát- ható, elég bonyolult volt és sok visszaélésre adhatott okot.

Gabonadézma. E dézmanemet már a GyÜ az egyes gabonafajok szerint sorolja fel. Természetesen fizették egész Kalotaszeg területén. Nem sorolja fel külön a gabonafajok szerint való dézmálást az 1666-i gyalui urbárium. Ezért itten, külön e címszó alatt szükségesnek tartom a gabonadézma- ra vonatkozó szövegeket közölni. *Gyalu*: „Az városbeliek, az főbíró kisbírá- jával együtt egész dézmát nem ad, az polgárok féldézmával tartoznak, az darabontok, szabadosok, halászok, vincellérek, műves emberek, kik ez várhoz művükkel szolgálnak, az úr részére dézmával nem tartoztak, azonkívül több szolgáló rendek *minden leguminákból dézmát adnak*, azból az dézmából az prédikátornak tertia jár.“ — *Héví- és Hidegszamoson*, *Jegenyén*, *Kőrösfőn*, *Lapupatakon*, *Mákón*, *Nagykapuson* és *Solyom- telkén* 1666-ban és 1679-ben szintén minden ős- és tavaszvetésükből dézmát fizetnek a jobbágyok. — **1679.** *Gyalu*: „Mindenféle mezei gabonájoknak, borterméseknek igaz tizedével tartoznak, melyeknek harmada a praedicatoré, úgy egyébféle váltságnak is.“ — *Jegenyé*: „Minden mezei gabonájokból igaz tizeddel tartoznak, melynek quartája a régi üdőben a papoknak járt, de az az rend most nem tartatik, az dézmások hol egy, hol két kalangyát s néha többet is vésznek érette.“ — *Kőrösfő*: „Mindenféle mezei gabonájok-

⁴⁰ Az 1679. febr. 11-i összeírás szerint „az falu erdeiből makktermésnek idein tíz disznó- nak egyikét adják tizedben, tizen alól 8—8 pénz a váltója, aprájának 4—4 pénz.“

⁴¹ Az 1679. febr. 11-i gyalui urbarium szerint „az falunak lévén csak egy darab makkos erdeje, makktermésnek idején az, kinek tíz disznaja vagyon, eggyel tartozik belőle, tizen alól nyole-nyole pénz a váltója. Mikor penig makk nincsen, pászitváltsággal két-két pénzzel tartoznak; azonkívül az, kinek tíz malaca vagyon, egyiket elveszik.“ A *héví és hideg- szamosiak* „sem pászitváltságot, sem pászitváltságot nem adják.“

⁴² Ugyanígy fizetnek a sólyomtelkiek is. — A gyalui disznó-tizedet l. *pászitbér* és *pászitváltság* alatt.

ból igaz tizedével tartoznak, amelynek quartája a papé; de az bíró dézmát nem ad, az polgár is csak fél dézmával tartozik.“ — **Hidegszamos:** „Mezei gabonájoknak tizedét vészik.“ — **Hévszamos:** „Akárki határán szántsanak-vessenek, abból igaz tizeddel tartoznak, nem lévén magoknak szántóföldek.“ — Néhai Bánffy Zsigmond birtokainak 1683-i összeírásában fennmaradt egy későbbből származó jegyzet. E szerint a hunyadiak „1685 die 8 Februarii referálják, hogy két-két forint ára musttal és egy-egy tyúkkal, de *egyébb dézmával semmivel sem tartoznak*, a Bánfi Kristófnénak adandó 80 forinton kívül, melyet városul adnak.“ E kivétel a hunyadiak városi kiváltságából érthető.

Juhdézma. A GyU-ban nincs nyoma, hogy a gyalui uradalom központjában ezt fizették volna. Nem fizették mint bizonyos kiváltságokkal rendelkező helyen, Bánffyhunyadon sem.⁴³ A többi helyen ez a dézma változó volt. **Hévszamoson 25 bárányos juhból adtak egyet, meddéből 15-ből**, azonkívül a többit két-két pénzen (dénáron) váltották meg. — **Alsó Földön** már mind a meddő, mind a bárányos juhból 15 után dézmáltak; a váltó itt is 2—2 pénz. — **Nagykapuson** már ismét más kulcs szerint fizetnek: itt minden 20 juhtól 5 dénár jár.⁴⁴ — **Mákon** az összeírók külön megjegyzik, hogy az „örög juhból semmit sem vesznek“, csak a bárányból. — A GyU-ban feljegyzett községek közül a Kalotaszeggel szomszédos területen fekvő **Lapupatak** juhdézmáját 25 akár meddő, akár bárányos juh után szedték; a váltó tízen alól itt is két-két pénz darabonként. — **1666.** Héví- és **Hidegszamos:** „Az falubeli juhokból... az várhoz tartoznak dézmát adni, az kinek juha tizedre nem telik, váltópénz minden juhtól két-két pénz, egy sereg juhból egy sztrenga-bárány.“ — **1679.** **Gyalu:** „Juhnak... igaz tizedét adják a földesúr számára, az ki tízen felül marad, hogy [!] az kívül tized sem juthat, minden báránynak, rajnak váltója két-két pénz, mely tizedeknek s váltóknak harmada az ittvaló papé.“⁴⁵ — **Héví- és Hidegszamos:** „Juhoknak... minden tíznek egyikét adják az földesúrnak, váltósága, az ki arra marad, két-két pénz.“⁴⁶ — **1683-ban** néhány Bánffy Zsigmond javainak összeírása szerint a hunyadi jószágban (**Bánffyhunyad, Boes, Hodosfalva, Kalota, Kelecel, Malomszeg, Székelyó**) „juhdézma az oláhságon“ van. — Mindenesetre feltűnő, hogy még a román falvak (**Héví- és Hidegszamos, Lapupatak, Alsófüld**) sem ötvenedet fizettek, hanem 10 vagy 25 juhból egyet.

Kenderdézma. A fejedelemségi összeírásokban nagyon kevés nyoma van a külön, tételesen felemlített kenderdézmának. Az **1666-i** gyalui urbarium

⁴³ Nem fizette a Gyerőmonostoron összeírt két jobbágy sem, hanem zsendelyesinálással (l. ott) váltotta meg. — **Daróc**, mely e tájt elpusztult, szintén nem fizetett juhdézmát.

⁴⁴ E nyilvánvaló dézmacsökkenés a falu elpusztulásával magyarázható; hogy milyen nagy lehetett különösen gazdasági javakban a pusztulás, arra jellemző, hogy pl. az eddigi 40 forintos ostaradót 2 forintra szállították le.

⁴⁵ Különös, hogy az 1679. febr. 11-i összeírásban mégis a következő megjegyzés áll: „Juhdézmat nem adnak, mivel olyat nem is tartanak.“ Megjegyzendő, hogy a jobbágyok ingó javainak összeírásában valóban egy juh sines feltüntetve, sem itt, sem a fent idézett 1679. jún. 22-i urbárium szövegében, tehát a fenti szövegbe a juhdézma tévesen került bele.

⁴⁶ Az 1679. febr. 11-i összeírás szerint a héví- és hidegszamosiak juhdézmájok az régi üdőben miesodás volt, megmutatja az clébbi urbarium, de egynehány eszteni-dőtül fogva már tizedet veszik, az dézmáláskor tartozik a dézmás az keniznek egy bárányos juhval, ez bíró vagy keniz viszont az udvarbírónak egy rókabűrrrel“.

a lapupatakiak dézmálásáról megjegyzi, hogy a dézmát mindenféle vetésből kötelesek adni a „lenen és kenderen kívül“. — 1683-ban néhai Bánffy Zsigmond javainak összeírásában a türeieknek a kenderdézmálással kapcsolatos panaszát így adja elő: „Ezek mindenbül dézmaadással tartoznak. Ezt mindazonáltal difficultálják, hogy kenderet kétszer dézmálják, mely más helyeken nem volt, nincsen is, ő rajtok sem volt azelőtt, hanem Kassainé ideitől fogva, hanem egyszer dézmáltak még, most is úgy kívánnak a nyavalyások, mivel egyszer az virágosát, másszor az magvasát szokják dézmálni.“

Keresztyénpénz. A GyU-ban a gyalui jövedelem (proventus) feljegyzésekor a következőket jegyzi meg az összeírók: „Kalotha Szegben való zabdézma ab antiquo 18 faluból jön, az várhoz szokott — járni és adminisztrálni; az kiknek pedig zabvetések nincsen és zabdézmát nem ad [!], minden ember den. 6, tartozik adni, kit *keresztyénpénznek* [*keresztyen penz*] hínak... Kik [t. i. faluk] akképpen neveztetnek: 1. Salvasara, 2. Zentelke, 3. Nyárszó, 4. Szent Kiroly, 5. Mogyorókeréke, 6. Jakó Telke, 7. Damos, 8. Valko, 9. Monostor, 10. Derete, 11. Remeteh, 12. Ketesd, 13. Bokony [!],^{46*} 14. Farnos, 15. Kis Petri, 16. Vasarhely, 17. Sztana, 18. Bikallya.“ — Ezt az adózásnemet még csak a csonka 1679. február 11-i gyalui urbarium említi ugyanezekkel a falukkal kapcsolatban így: „Kalotaszeghből ab antiquo miczoda falukból szokott zabdézma a várhoz járni... [Itt következnek az előbb felsorolt faluk, utána pedig ez áll]: Ezen faluk lakosai, az kiknek zabjok nem terem, tartoznak annuatim 8—8 pénzzel, melyet *keresztyénpénznek* [*Keresztien penznek*] hínak.“⁴⁷ — Érdekes, hogy egy 1602-i adat szerint a váradi várhoz is fizettek keresztyénpénzt.⁴⁸

E pénz — Bartal szerint — a keresztyén foglyok kiváltására szolgált.⁴⁹ Nem kétséges, hogy ez a szolgáltatás a középkorban az egyházi és közelebb-ről a püspöki jövedelmeket gyarapította, de az 1556-i szászsebesi szekulárizáció folytán világi jövedelemmé vált és a gyalui vár egykori birtokosa az erdélyi római katolikus püspök helyett a várat és tartozékait ettől kezdve birtokló fejedelmek és főurak jövedelemforrását szaporította. Ezt a szolgáltatást a középkorban kétségtelenül a váradi püspökséghez fizették, mert az a 18 falu, amelyet a XVII. századi források felsorolnak, eredetileg a kalotai főesperességhez és így a váradi püspökséghez tartozott.^{49/a}

Lendézma. Erre csak negatív adatunk van. 1666-ban a lapupatakiak dézmálásának összeírásakor megjegyzi, hogy a kenderből és lenből nem adnak tizedet. Minthogy azonban a türeiek 1683-ban a kendertizeddel (l. ott) kapcsolatban panaszkodnak, valószínű, hogy másutt, (de hogy hol, nem tudom meghatározni) a kenderrel együtt a len is tized alá tartozott.

^{46*} L. az 57-es jegyzetet.

⁴⁷ Mindenesetre érdekes, hogy az 1666-i összeírás nem említi ezt az adózásnemet ilyen néven, bár maga az adózás megvan.

⁴⁸ Pecunia Christianitatis vulgo *Kereszteen penz* vocatis ad Arcem Variadiensem (Okl. Szt. 483).

⁴⁹ Pecunia Christianitatis, a keresztyén foglyok kiváltására szolgáló pénz. Pl. „*Pecunia Christianitatis dicta, quia per modum subsidii charitativi, pro juvandis Christianis apud infideles detentis, aut pro bello Turcis inferredo collecta.*“

^{49/a} Vö. Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története.* III. 399. kk. és ténkép. — Ortway Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején.* II. 505. kk. — Ez eredetileg magyar falvak közül Remeteh a XVIII. század folyamán elpusztult, Derete (Derite) pedig ekkor és a XVIII. században elrománosodott; Magyarókerékén is megfogyatkozott a magyarság. A többi falvak csaknem mindenike ma vegyes lakosságú.

Makkbér. 1679. Gy a l u: „*Makkbért* tartoznak adni minden tíz disznóbul egyet, az kinek annira való sertése vagyon, aprót kettőt tudván egy öreg számban, de mikor makk nem terem, sem tizedet, sem váltságot nem adnak, hanem olyankor pázsitváltsággal tartoznak az aprajától két-két pénzzel, de az öregebbjítől semmit sem; az makktermésnek idején pedig, az hol tizedre nem telik, nyole-nyole pénz a váltsága.“

A makkbér tehát a disznótized vagy dézma másik neve volt.

Makktized. Gy a l u b a n a z 1661-i urbárium így emlékezik meg a disznódézmról.

Marhaadó. Kalotaszeg területén mindig a marhák faja szerint sorolják fel az utánok járó tized, illetőleg adó nagyságát. Az 1644 előtti GyU-ban is már elkülönítve szerepelnek az egyes állatokra vonatkozó adóösszegek. [L. *bárány-, disznó-, juh-, ló-, ostaradó,* illetőleg *dézma* alatt.]

Méhtized, Méhváltság l. Rajméh.

Pázsitbér. 1666. Gy a l u: „*Pázsitbér.* Mikor makk nincsen, egy-egy malac-túl két-két pénz, mikor makk vagyon, ha rátelik, tizedet adnak, ha nem telik, makk váltópénz den. 8/8, az öreg süldőktől négy-négy pénz.“⁵⁰

A pázsitbér tehát tulajdonképpen a disznódézma pótléka volt.

Pázsitdisznó l. Pázsitmalac.

Pázsitmalac jövedelme. Erre a szolgáltatásnemre nézve a GyU-ban a következő feljegyzéseket találjuk: Gy a l u: „Rajméváltság den. 2, *pásitmalactól* is similiter...“ — H é v s z a m o s: „Disznótizedlés mind mikor az makkról lehajtják az disznókat, ha mikor terem, s mind pedig *pasitmalacból,* mint Gyaluban, itt is az szerint.“ — A l s ó f ü l d: „*Pásitdisznó* dézmát nem adnak, malacból is similiter.“ — K ö r ö s f ő: A tizedadás feljegyzésekor megemlíti, hogy abból „az praedicatornak az öreg disznó-dézmán kívül quartája jár, az *pasit-malactizedből* kiadják, ha tízre nem telik, den. 2 váltják meg.“ — L a p u p a t a k: „...*Pasitdisznó* dézmát nem szoktak adni, hanem mind den. 2. váltják fel...“ — S z á s z l ó n a: „*Pasitmalacból* és rajból is, ahol tízre nem telik, minden malacot és rajt den. 2 váltanak meg.“ — S z á s z f e n e s: „Mindenféle vetésekből, borokból, *pasitmalacból,* rajból tizedet annak [!]; váltó den. 2, ki éppen Önagysága [t. i. a fejedelem] számára percipáltatik.“ — 1679. N a g y k a p u s: „Makkos disznó *pásintrul való malac...* tizedje, váltója... egyez az gyaluiakéval.“⁵¹

A disznó legeltetésért járó tizedjövedelem volt.

Pázsittized. Ilyen néven csak mint negatív adat szerepel a hideg-sz a m o s i a k szolgáltatásában így: „*Pázsittizedet* [pasit-tized] sem pázsit váltságát nem adják.“

Pázsitváltság. 1679. N a g y k a p u s: „Az falunak lévén csak egy makkos erdeje, makktermésnek idején, az kinek tíz disznaja vagyon, eggyel tartozik belőle, tízen alól nyole-nyole pénz a váltója. Mikor pedig makk nincsen, *pásit váltsággal* [*pasit valczag*] két-két pénzzel tartoznak, azonkívül az kinek tíz malaca vagyon, egyiket elveszik.“ — Gy a l u: „Makkbért tartoznak adni

⁵⁰ Ugyanezt a bért ilyen néven az előbbi helyre való utalással felsorolják a szász-lónai szolgáltatások között is.

⁵¹ Gy a l u b a n ezt jegyzik meg: „Makktermésnek idején, mikoron az földesura adhat makkot, disznójoknak igaz tizedét adják az földesurnak, az ki tízre nem telhetik vagy tizeden felül marad, minden öreg disznónak váltója nyole-nyole pénz, esztendőön alól valónak négy-négy pénz.“

minden tíz disznóból egyet, az kinek annira való sertése legyen, aprót kettőt tudván egy öreg számban, de mikor makk nem terem, sem tizedet, sem váltóságot nem adnak, hanem olyankor *pázsitváltsággal* tartoznak az aprajától két-két pénzzel, de az öregitől semmit sem, az makktermésnek idején pedig, az hol tizedre nem telik, nyole-nyole pénz a váltsága.⁵² — 1679. június 22: Kőrösfő: „*Pázsitváltsággal* nem tartoznak, hanem csak a malacokat két-két pénzzel váltják meg.“

Ezek szerint *pázsitváltsággal* a jobbágyok a pászittized kárpótlásaként csak akkor tartoztak, amikor nem termelt makk.

Rajméh. A GyU-ban ez a szolgáltatás így szerepel: Gyalu, Hidegszamos, Hévszamos, Nagykapus, Daróc: „*Rajméh-váltság* den. 2.“ — Mákó: „...*Rajból*... tizedet adnak...“ — Szászlóna: „*Rajból* is, ahol tízre nem telik, minden... rajt den. 2 váltanak meg.“ — Szászfenes: „...*Rajból* tizedet annak [!]; váltó den. 2, ki éppen Ónagysága [t. i. a fejedelem] számára percipiáltatik.“⁵³ — Jegénye: „...*Rajból*... tizeddel tartoznak; az váltó pedig den. 4.“ — Kőrösfő: „Mindenféle gabonájokból dézmában tizedet adnak, disznajokból, bárányokból és *rajokból* is similter... ha tízre nem telik, den. 2 váltják meg.“ — 1666. Hévszamos és Hidegszamos: „Az falubeliek... *méhékből*... az várhoz tartoznak dézmát adni...“ — Mákó: „*Méh váltópénz* két-két pénz, hol tizedre nem telik.“ — Nagykapus: „*Méhükből* dézmát adnak.“⁵⁴ — Daróc: „*Méhékből* dézmát adnak, úgymint tizedet, ha kitelik, ha nem, váltópénz den. 4/4.“ — Jegénye: „*Méhükből*... ha tizedre telik, dézmát adnak, ha nem, váltópénz két-két pénz.“ — 1679. Gyalu:⁵⁵ „*Méh-tizeddel* minden tízből egy kosárral tartoznak, három közül hagyván választani, tízen alól két-két pénz a váltsága.“⁵⁶ — Kőrösfő: „...*Tizeddel*... *rajból* és azoknak váltójából egyenlő szokások legyen az gyaluiakkal.“

A vizsgált falvak közül főként Nagykapuson és Kőrösfőn, Kolozsmonostoron, Darócon, Szászlónán tenyésztettek a jobbágyok méhet; e helyeken volt olyan jobbágy, akinek 20 kosár méhe is volt.

Rajtized l. Rajméh.

Rajváltó l. Rajméh.

Sztrungabarány. A GyU-ban csak a hévszamosi tizedek feljegyzésében találkozunk e szolgáltatással ilyen formában: „Huszonöt bárányos juhból adnak egyet, meddőből tizenötöt; azonkívül az többit két-két pénzzel váltják meg. *Sztrunga-baránt* minden embertől, ha kinek csak húsz vagy huszonöt juha találtatik, megveszik, ha pedig akarja, pénzzel is megválthatja.“ — 1666. Hévszamos: „Az falubeli juhból, méhékből, ősz- és tavaszveteményekből az várhoz tartoznak dézmát adni. Az kiknek juha tizedre nem telik, váltópénz minden juhtól két-két pénz, egy sereg juhból egy *sztrungabarány*.“

⁵² A jegényeciek, hévszamosi és hidegszamosiak pászittizeddel nem tartoznak.

⁵³ A lapupatakiak és a kolozsmonostoriak e szolgáltatását ugyanez a forrás az előbb felsorolt falukéval megegyezőnek mondja.

⁵⁴ Ugyanígy Kőrösfő is.

⁵⁵ Ugyanígy Nagykapuson is. [„Rajtizedje, váltója... egyez az gyaluiakéval.“].

⁵⁶ Az ugyanez évből jún. 22-ről kelt másik gyalui urbariumban ez áll: „...*Méhéknél* igaz tizedet adják az földesúr számára, az ki tízen felel marad, hogy [!] akiből tized sem juthat, minden... rajnak váltója két-két pénz; mely tizedeknek s váltóknak az har-mada az ittvaló papé.“

Az egy juhkosártól adott bárányadózás neve; a név a román *strungă* „juhkosár, karám, esztena” szótól származik. Ezt a szolgáltatást itt csak a gyalui havas román pásztorai fizették.

Zabdéma. A GyU-ban említik először így: „Kalotha Szegben való *zabdéma* ab antiquo 18 faluból jön, az várhoz szokott járni és adminisztráltatni; az kiknek pedig zabvetések nincsen és *zabdémát* nem ad [!], minden ember den. 6 tartozik adni, kit keresztyénpénznek hínak, cédulapénzek den. 2, ki az dézmásé, mely faluknak *zabdémáját* az körösfőiek szokták felesépelni, tizedet adván az tiszték nekik eséplésekre. Kik ekképpen neveztetnek: 1. Saluasara, 2. Zentelke, 3. Nyarszó, 4. Szent Kiraly, 5. Mogyorokereke, 6. Jako Telke, 7. Damos, 8. Valko, 9. Monostor, 10. Derete, 11. Remete, 12. Ketesd, 13. Bokony [!],⁵⁷ 14. Farnos, 15. Kis Petri, 16. Vasarhely, 17. Sztana, 18. Bikallya.“ — Az 1666-i urbarium ugyanezeket a falukat sörolja fel ilyen bevezetéssel: „Kalotha Szegben levő magyar falvak, kiknek *zabdémájok* minden esztendőben az gyalui várhoz szokott járni.“ — Az 1679. jún. 22-i urbarium szerint ugyanezek a faluk *zabdémával* tartoznak, „de az kiknek zabjok nem terem, nyolc-nyolc pénzzel tartoznak, mindáltal Bánfi Dienesné asszonyom részéről valónak megírt asszony életéig dézmájokat Urunk Önagysága elengedte.“

Zabdémát kétségtelenül csak azok a nyugatkalotaszegi magyar falvak fizettek, amelyek eredetileg a kalotai főesperességhez és így a váradi püspökséghez tartoztak. [L. még *Keresztyénpénz* címszó alatt.] E *déma* eredetileg szintén püspöki lehetett és csak az 1556-i szekularizációkor juthatott világi kézbe.

2. Az „országadója“.

Ez az adónem „az országbéli adófizető községnek felszámllálása szerint való kapuszámok után jár, mely már közönségesen róvásnak neveztetik, mely róvás és felszámllálás szerint tíz embernek íratattának és rendeltettnek egy kapuszámra; mely tíz emberszámot, hogyha Isten kegyelmességéből ez hazának békességében valahánnyal meghaladná is a mostani emberek száma, mindazáltal ugyancsak azon egy kapunak tartatik, és a többi tartozik a felrótt embereket az ő állapotjoknak mivoltokhoz képest segíteni“ (*Apr. Const. Pars. III. Tit. II. Art. III.*). A kapuszám szerint való országadója a szükséghez képest csökkent vagy növekedett; míg pl. 1545-ben „egy kapuról nem többet, hanem csak den. 60 rendeltének és adtanak“, később ezt az összeget 25, 50, majd 75 dénárral növelték, sőt 1634-ben az akkori szükséghez képest 22 forintra szöktették fel azzal a kikötéssel, hogy ez szokásba ne maradjon (I. h. Art. I.). Az országadóját az országgyűlés szavazta meg. Kalotaszegen is az országos szokáshoz tartották magukat; legalább is az 1679-i urbarium útmutatása alapján tudjuk, hogy a nagykapusiak „az adó-felszedésben... az articulus szerint tartoznak“. Ugyanebből a forrásból felsorolom az erre az adóra vonatkozó feljegyzéseket.

Gyalu: „Egy kapuról és három rótt emberről contribuálnak *országadójában*, az adminisztrációja az articulus szerint van.“ — Nagykapus:

⁵⁷ Elírás Bábony helyett; a többi urbariumokban kivétel nélkül ez a község szerepel.

„Négy rótt emberről contribuálnak *országadajában*.“ — Jegenyé: „*Országadajában* egy kapuról az articulus szerint fizetnek.“ — Körösfő: „*Országadajában* 19 rótt helyről contribuálnak és az articulus szerint adminisztrálják.“ — Hédvzamos: „*Országadajában* 7 rótt emberről contribuálnak, melyet az bíró széd fel rajtok.“ — Hévszamos: „*Országadajában* egy kapuról és egy rótt emberről adóznak, melyet is az bíró felszed rajtok és az articulus szerint adminisztrál.“⁵⁸

V.

A BÍRSÁGJÖVEDELEM.

A jobbágyviszonyok megítélésekor nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a törvénykezés is a földesúrnak, illetőleg helyetteseinek kezében volt, a bírságokból befolyó jövedelem is jórészt a földesurat illette. Csak a csekélyebb jövedelmet kapta a falu vagy a falu feje, a bíró. A fontosabb bírságnemek összege pontosan meghatározva szerepel a XVII. századi urbariumokban. Az alábbiakban, amennyire e szűkszavú adatokból vagy más forrásokból megállapíthattam, a következő bírságjövodelemeket ismerték a vizsgált területen.

Bikabírság. A GyU-ban a bírságok (*multae*) között szerepel a *gyaluiai* és a *lapupatakiak*⁵⁹ bírságnemeként így: „*Bikabírság fl. 3.*“

E bírság mibenléte egyáltalában nem világos; ebből az egyetlen említésből nem tudom ezt az aránylag nagy összegű bírságot értelmezni.

Bírság. 1679. *Gyalu:* „12 frtos *bírságoknak*, fejeváltság bírságnak és hatalom és paráznabírságnak két része a földesúré, harmada a tiszté. Egy forintos bírság a bíróé.“ — *Nagykapus:* „... *Bírság* egyez a gyaluiakéval.“⁶⁰ „*Bírság* és egyéb contrabont az instruetio szerint rendeltetett.“ — *Jegenyé:* „Egy forintig való az *bírság* az falusi, azon feljül való az udvarbíró igazgatása.“ — *Hévszamos:* „*Bírság* és egyéb contrabont dolga most az udvarbíró uram instructiója szerint foly.“

Az alábbiakban az egyes bírságokról egyenként szölok.

Fejeváltság-bírság. Csak az 1679-i gyalui forrás említi ezt a bírságot így: „Tizenkét forintos bírságoknak, *fejeváltság-bírságnak* és hatalom s paráznabírságoknak két része az földesúré, harmada a tiszté.“

Kétségtelenül ez a halálra ítélt jobbágy fejeváltságaért járó bírság volt.

Hatalom. A GyU-ban a *lapupataki* bírságnemek (*multae*) szerepel így: *hatalom fl. 1.* — Az 1679-i gyalui urbarium a gyaluiak egyik bírságnemeként említi úgy, hogy összegét nem határozza meg; mint a többi itt felsorolt

⁵⁸ Az 1679. jún. 22-i urbariumban viszont ez áll: „*Országadóját* tizenegy rótt emberről adnák.“

⁵⁹ Megjegyzendő azonban, hogy a GyU az alsófüldi úrbéri ügyek ismertetésekor a bírság dolgában a lapupatakiak, a hévszamosiak bírságának felsorolása helyett a gyaluiak hasonló tartozására utal. Tehát Alsófüldön és Hévszamoson is szokásos volt ez a bírságnem.

⁶⁰ Jegenyén és Körösfőn is azonos a bírság a gyaluival.

bírságnak (12 forintos bírságok, fejeváltság- és paráznabírságnak) két része a földesúré, harmada a tiszté.

E bírságot azok fizethették, akik valakit erőhatalommal megzavartak földje, háza vagy más ingó és ingatlan vagyona birtokában.

Kékbírság. A GyU-ban a bírságok (muletæ) között Gyalu összeírásában fordul elő így: „...*Kékbírság* den. 66., de ha véres fl. 1...” — E bírságra azonban a környező faluk jobbágybírságainak felsorolásakor is utalnak.

A bírság maga kétségtelenül azonosítható a *kékmutatás* bírságával.

Kékmutatás. 1666. Hévszamos: „Vérbírság egy-egy forint; két része a tiszté, egyik része a falujé; ha *kéket mutat*, minden kékert ötven-ötven pénz.” — Daróc: „Vérbírság és *kékmutatás* itt is az szerint, mint az több falukon.”

A súlyos testi sértések esetében a bántalmazott a bíróság előtt megmutatta a verés megkékiült helyét; ha a verés a vádlottra bizonyult, a kékmutatás bírságát fizette. Az előbbi bírság kétségtelenül azonos ezzel. Megjegyzendő azonban, hogy a GyU 1640 tájáról származó és az 1666-i urbariumból kijegyzett adatai között a bírság összege tekintetében eltérés van. Úgy látszik, az eredeti 66 dénáros bírság később 50 dénásra csökkent.

Latorfogás. 1679. Gyalu: „*Latort ha fognak*, az vár tömlöcében viszik, de az ispánok rabját faluról-falura adják, ahova az tisztek vitetni akarják.”⁶¹ — Nagykapus: „*Latrok megfogásában*... az Articulus szerint tartoznak.” — Hévszamos: „*Latrot ha fognak*, az várhoz viszik.”

A jobbágyoknak kötelességük volt az elfogott tolvajt vagy rablót a földesúr tömlőcébe szolgáltatni, hogy itt vagy maga a földesúr, vagy az udvarbírákból álló törvényszék ítélkezze felette.

Nyomkövetés. 1679. Gyalu: „*Nyomot* sem be nem vesznek, sem ki nem adnak; szabad menetelt engednek a károsnak, segítséggel is vadnak keresésében.”⁶² — Jegenyé: „Lopás vagy kár, ha falujokban esik és a nyomot ki nem adhatják, az articulushoz tartják magokat.” — Hévszamos: „Nyomot ha az ő határookra visznek, tartoznak kimenni, de ha a nyomot ki nem adhatják határokról, az kárt meg nem fizetik, mert az ő határok az gyalai havassal egyben foly.”

Az Apr. Const. (Pars. III. Tit. XXXV. art. I.) szerint a károst annak a falunak vagy mezővárosnak kell kielégítenie, amelyben elveszett a károsnak valamilyen marhája. Ha a tolvaj nyomát a határon kívül vihették és más falu határára vezethették, mentesültek a kártérítés kötelezettsége alól. E tekintetben Gyalunak egészen különleges a helyzete; ez valószínűleg összefüggésben volt azzal, hogy a város fejedelmi birtok volt.

Orrbírság. A GyU. szerint Gyaluban az „orrbírság fl. 3.” Ugyanígy fizettek Hideg- és Hévszamoson, Jegenyén meg Kőrösfőn; Alsófüldön és Lapupatakon az „orrbírság az tisztek büntetése.”

Egyes bűnösöket a földesúri törvényszék orrlevágásra is ítelt; a levágás váltsága volt az orrbírság. Valószínűbb azonban, hogy e bírság „orv-bírság”-nak értelmezendő, mint ahogy az 1555-i székely törvények ismerete alapján bátran megtehető (Vö. *Székely Oklevéltár*, II. 125.). Ebben az esetben ter-

⁶¹ Ugyanezzel tartoznak a jegenyéiek és a kőrösfőiek is.

⁶² Az 1679. június 22-i urbariumban ez áll: „Nyomot bé nem vesznek, sem ki nem adnak, de az károsnak határokon által követni megengedik.”

mészetesen a tolvajságért, az orgazdaságért, vagy az orv-támadásért járó bírság neve volt.

Paráznabírság. 1679. Gyalu: „*Paráznabírságnak két része az földes-úr, harmada a tiszté.*“

A földesúrnak jogában állott a jobbágyság magánéletére is ügyelni. A falu életének nyugodt menete érdekében a paráznságot szigorúan büntették; hogy itt Gyaluban ez mekkora összegű lehetett, az egyetlen szűkszavú adatból nem vehető ki.⁶³

Tizenkét forintos bírságok. 1679.ben a gyalui bírságok felsorolásában a következő sorok olvashatók: „*Tizenkét forintos bírságoknak, fejeváltság-bírságnak és hatalom s parázna-bírságnak két része az földesúr, harmada az tiszté. Egy forintos bírság a bírójé.*“

Ezt a bírságot nem tudom értelmezni; valószínűnek tartom, hogy nem is volt külön bírságfajta, hanem csak a bírság összegére vonatkozott.

Törvénykezés. 1679. febr. 11. Gyalu: „*Törvényes dolgok az udvarbíró uram instructiója szerint van most.*“ — Kőrösfő: „*Törvényes dolgok az instructio szerint rendeltetett.*“ — Hidegszamos: „*Törvényes dolgok*“⁶⁴ az udvarbíró uram instructiója szerint rendeltetett.“

E megjegyzésekből látható, hogy a törvénykezést, bíraskodást az udvarbíró intézte. A bíraskodás menete kétségtelenül a helyi szokásnak lehetett ugyan alávétve, de ugyancsak kétségtelen, hogy a törvénykezési eljárás nagyon függött az udvarbíró önkényétől.

Vérbírság. A GyU-ból e bírságnemre vonatkozólag a következő adatokat sorolhatjuk fel: Gyalu: „*Vérbírság is fl. 1.*“ — A hév- és hidegszamosiaknál a GyU korában „*az bírság dolga... az szerint vagyon, mint Gyaluban.*“ — Kőrösfővel kapcsolatban is megjegyzik, hogy a „*muleta, az mint Gyaluban, itt is similiter vagyon.*“ — Ugyanilyen értelmű megjegyzés áll a nagykapusi bírságnemek felsorolása helyett. — **1666.** Gyalu: „*Vérbírság egyforint, ennek két része az tiszté, harmadik az bírójé.*“ — Hévszamos: „*Vérbírság egy-egy forint, két része az tiszté, egyik része az falujé, ha két mutat, minden kékért ötven-ötven pénz.*“⁶⁵ — Mákó: „*Vérbírság egy forint, két része ennek az tiszté, harmada az bírójé.*“

A vérbírságot a súlyos testi sértés esetében rótták a jobbágyra.⁶⁶ Kissé nehéz e bírságnem és az alábbi *véres kékbírság* között különbséget tennünk. *Vérbírságon* az olyan súlyos testi sértés esetében fizetett bírságot érthetjük, amikor a támadó nagyobb vágott sebet ejtett a megtámadotton, míg a *véres kékbírságot* akkor fizethette a támadó, ha az ütés nyomán keletkezett kékülés mellett még a vér is kiserkedt.

Véres-kékbírság. A GyU e bírságnemet Gyaluban így említi: „*Kékbírság den. 66, de ha véres fl. 1.*“ — A többi itt összeírt községek közül Hideg- és Hévszamos, Kőrösfő, Nagykapus, Mákó, Daróc, Szászlóna, meg Kolozsmonostor bírságát is ilyennek mondják. — Lapupatak bírságjegyzékében is ez áll: „*Véres-kékbírság fl. 1.*“ — Az alsófüldiek e bírságának feljegyzésekor a GyU a lapupatakiak szo-

⁶³ E bírságnem megvolt a Székelyföldön is. Vö. *Székely Oklevéltár. II. 125. 1.*

⁶⁴ A többi falvakra (Nagykapus, Jegenye és Hévszamos) vonatkozó összefoglalásból láthatni, hogy itt fenn a szövegben álló *törvényes dolgok* kifejezésén a *bírság* és *contrabont* (csempészet) értendő. L. *Bírság* alatt is.

⁶⁵ Az összeírásban ezután következő Szászlóna bírságával kapcsolatban ez a megjegyzés áll: „*Vérbírság... az szerint vagyon, mint feljebb megírt helyeken.*“ Nagykapussal kapcsolatban pedig ez: *Muleta pro ut aliis possessionibus.*

⁶⁶ E régi bírság megvan a székelyek 1555-i törvényeiben is. (i. h. 125. 1.).

kására utal. — 1666. Gyalu: „Vérbírság egy forint; ennek két része az tiszté, harmadik az bíróé. *Véres-kékbírság* den. 66; ez is úgy jár, mint az első bírság.“

A *vérbírság* és *kékes-vérbírság* közötti különbséget fent igyekeztem tisztázni.

*

A kalotaszegi jobbágyság szolgáltatásának és adózásának itt megrajzolt XVII. századi állapotképe pontosan mutatja azt a helyzetet, melyben e kis terület magyar és román jobbágysága a fejedelemkor utolsó évtizedeiben élt. E kor jobbágykérdéseinek vizsgálata nélkül nem érthető meg a XVIII. századnak a jobbágyságtörténet szempontjából olyan mozgalmas kora. A jobbágyterhek nehezbedése már e korszak végén jelentkezik. Csak a XVIII. századi lakosság-növekedéssel országosan növekedő terhek ismerete képesíthet bennünket arra, hogy e század jobbágymozgalmainak sok mozzanatát és általános irányát is megérthessük. E vizsgálat elvégzése ezutáni feladat.⁶⁷

Dr. Szabó T. Attila.

⁶⁷ Az Erdélyi Múzeumban és a Magyar Nemzeti Múzeumban gyűjtött levéltári anyag e rész feldolgozását is lehetővé teszi számomra.

Geleji Katona István személyisége levelei alapján.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában 1940. február 8-án tartott előadás.

A nagy literátor püspök személyisége évszázadok folyamán a legkülönbözőbb megítélésekben részesült. Érdekes, hogy az első magasztalója nagy ellenlábasa, Pázmány Péter volt, aki az ifjú Kemény János előtt nagy dicsérettel emlékezik meg róla.¹ Első ócsárlója pedig udvari paptársa, Medgyesi Pál, aki őt „maga kellető, magát szentnek, fegyhetetlennek tartó” embernek mondja.² Egypár évtizeddel később már külföldi professzorok is nyilvánítják véleményüket felőle. Basirius, volt gyulafehérvári rektor, feljegyzéseiben úgy emlegeti, mint igen tekintélyes és tudós férfit.³ Maresius Sámuel groningeni professzor ellenben, mint a puritánizmus barátja, kötelességéről megfélemedezett, tudatlan és tapasztalatlan püspöknek tekinti.⁴ Csak természetes, hogy egy évszázad múlva Bod Péter úgy rajzolja, mint fáradhatatlan, nagylelkű, munkás püspököt, aki holta után mind sok időig tartó szép munkáiban s mind sok jó cselekedeteiben áldott emlékezetet hagyott.⁵ Ekkor valahogy eltűnik személyiségének varázsa a szellemi élet vezetői elől. A felvilágosodás és a szabadelvűség nem kedvez a konzervatív jellemű Geleji iránti érdeklődésnek, értékei megbecsülésének. A mult század közepén még híres egyházi kánonait is — Fáy András példájára — elavultaknak tartották. S mikor személyisége ismét visszanyeri fényét, akkor már elsősorban mint nyelvészt ünneplik. Toldy Ferentől egészen napjainkig mindenik irodalomtörténész több-kevesebb megértéssel foglalkozik vele. Olyan tekintélyes tudósok, mint Imre Sándor és Jancsó Benedek, kiadós tanulmányokat írnak róla.⁶ Az első kitűnő lelkésznek, egyházkormányzónak, kora legelső magyar protestáns tudósának nevezi őt, akinek jellemét csak fürelmetlensége homályosítja el.

¹ *Önéletírása*. Kiadja Szalay László. Pest, 1856. 43. l.

² *Doce nos orare...* Bártfa, 1650. Aj. levél.

³ *Vir gravissimus, doctissimus*. Történelmi Tár, 1889. 496. l.

⁴ *Sárospataki Füzetek*, 1865. 631—32. l.

⁵ *Smírnai Szent Polikárpus*. Nagyenyed, 1766. 90. l.

⁶ *Geleji Katona István mint nyelvész*. (Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és széptud. oszt. köréből.) Pest, 1869. — Magyar Nyelv- és Történeti Tanulmányok, Budapest, 1881.

Jancsó Benedek pedig a XVII. század nyelvművelő munkálkodásának képviselőjét és valódi középpontját látja benne. Persze azért megcsípkedi ő is ezt az érdekes egyéniséget. Felemlíti sajátos, nagyzó modorát, önmagában való csalatkozhatatlan hitét, túlságosan óvatos lelkiismeretét. De e két kitűnő tanulmány alapján nyelvészeti munkálkodása mindinkább fokozódó elismerésben részesül. Kemény K. Kolombán bencés tanár reáruhazza Tótfalusi későbbi kitüntető címét: ő a mai helyesírás atyja, aki, ha nem volt is olyan lángeszű, mint Pázmány, de fáradhatatlan és önfeláldozó munkásság, célratoró erélyesség tekintetében méltán sorakozik melléje. Egyoldalú és türelmetlen felekezeti pártember, de a rend embere.⁷

Emlékezzünk meg röviden egyházi és irodalmi érdemeinek újabb összefoglalóiról is. Itt sajnálattal kell megállapítanunk, hogy Gelejről egészen az elmúlt jubileumi évig nagyobb lélekzetű tudományos munka alig jelent meg. Az életrajzírók és méltatók még mindig Bod Péter és Imre Sándor adataiból táplálkoznak. 1901—1903-ig megjelenik egy vidéki ref. gimnázium értesítőjében Brassay Károly tanár érdeemes tanulmánya *Geleji Katona István élete és munkája* címen.⁸ De ez sem lát napvilágot különnyomatban. Így az említett gimnázium értesítőjében a nagyközönség számára nehezen hozzáférhető. Egyébként Gelejit kitűnő hittudósának, ügyes nyelvésznek, de gyenge költőnek mondja, aki vakbuzgóságban, ridegségben és szeretetlenségben Kálvinnak hű tanítványa. Ez az ítélet lesz uralkodóvá szinte napjainkig. Ravasz László például azt írja róla: Nagyon világos fejű és fanatikus meggyőződésű ember. Erdélyi kálvinista Pázmány, aki gyűlöli az eretnekeket és gyakorolja a prozelita fogás mesterségét.⁹ A mai irodalomtörténészek természetesen mégjobban kiszínezik ellenszenves vonásait. Pintér Jenő szerint teológiai tudása mély, de stílusán nincsen dicsérni való. Hangja a moccanást nem tűrő iskolamesteré. A prédikátorok prédikátorának, csalhatatlan egyházfejedelemnek, minden ember-társa felett álló bírónak érzi magát.¹⁰ Szerb Antal véleménye ez: Hatalmas szervező és kormányzó tehetség, rideg, dogmatikus ember, ki a század élettől idegen teológiai spekulációit úzi, végtelen című és végtelen terjedelmű műveket sző össze érvek és idézetek tízezreiből. Üres óráiban irgalmatlanul összetöri az unitáriusokat és a szombatosokat.¹¹ Ez a rajz úgy mutatja be Gelejit, mint egy lesbenálló pókot, aki könnyű gondolathálókat sző s közben kiszívja áldozatai véréit.

Nem csodálhatjuk, ha e sok egyoldalú megítéléssel szemben ma újra kezd visszatérni Geleji személyiségének régi tekintélye. Hiszen a

⁷ *Geleji Katona István „Grammatikátskájának“ bíráló ismertetése.* Győr, 1900. — A *Magyar Grammatikátska* is megjelenik jegyzetekkel, betűhív kiadásban Simonyi Zsigmond gondozásában. Budapest, 1906.

⁸ *Hajdunánási ev. ref. főgimnázium értesítője, 1901—1902. és 1902—03.*

⁹ *A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században.* Theol. Szaklap, Budapest, 1913. 275. l.

¹⁰ *A magyar irodalom történetének kézikönyve.* Budapest, 1921. I. 166. l.

¹¹ *Magyar irodalomtörténet.* Kolozsvár, 1934. I. 93. l.

nagy összeomlások után mindenki az integrálás, az építő alkotás jel-szavainak hatása alatt áll. Az ilyszerű munkában pedig Gelejit nem szabad figyelmen kívül hagyni. Tavaszgy Sándor 1926-ban már mély hódolattal ír róla: Korának nemzete fiai között a legalaposabb és legtanultabb, a legkészsültebb és legmélyebb lelkű teológusa. Százada legnagyobb szabású egyházpolitikusa, a magyar társadalmi élet szigorú és komoly vezéregyénisége.¹² Végre mult év tavaszán megjelenik Debrecenben az első terjedelmes, tudományos munka *Geleji Katona István igehirdetése* címen Gál Lajos budapest-angyal földi lelkésztől.¹³ A mű, mint címe mutatja, a nagy püspök élete teljesítményének csak egy részét akarja feldolgozni, de azért nem tudja megállani, hogy ki ne térjen életrajzára és egyéb irányú tevékenységére is. Olyan sajátos kérdésekkel foglalkozik, mint Geleji bibliafordítása, szociális erkölcs-tana, csillagászata, nyelvészete, anekdotakincse, gyakorlati teológiája. Röngeteg részletkutatással és nagy szeretettel megírt munka, amely főképpen forrásutalásai következtében alapja lehet a későbbi, még mindig feldolgozásra váró nagy Geleji-életrajznak. A munka végeredménye a következő: Geleji élete és munkája a XVII. század magyar nemzeti élet viharaiiban vezérlő prófétai személylé finomul. A legszebb jövőt munkálta mind vallásilag, mind nemzete érdekében. Alaptermészetében csendes, de Isten és az ő Krisztusa hűséges hősének bizonyult.

Ezzel le is zárhatjuk a Geleji felett tartott irodalmi törvényszék különböző szempontú és értékű megítéléseinek ismertetését. Nézzük most már, hogy ezeket miképpen lehet rendszerezni és helyesbíteni a tőle nyert autentikus nyilatkozatok alapján.

I.

Ha a személyiségen az értékcélok hatása következtében kifejlődő egyéniséget értjük, amely fokozatosan megszabadul a természeti mechanizmus béklyóiból, akkor ez tulajdonképpen sohasem befejezett tény. Eucken szerint felmérhetetlen feladat.¹⁴ De másfelől minden személyiség kialakulásában szoktak döntő események lenni, melyek bizonyos időpontban azt elhatározóan irányítják. Sajnos, az a rövid latin nyelvű önéletrajz, mely a *Praeconium Evangelicum* II. kötetének előszavában megjelent,¹⁵ erről nem tájékoztat minket. Ennek alapján inkább azt mondhatjuk, hogy Geleji személyiségének kifejlődése zavartalan és egyenletes. Az a rövid megrázó esemény, mely a zsenge gyermeket a tatárok által való elraboltatása s megszabadulása alkalmával éri, bizo-

¹² *Geleji Katona István személyisége*. Ref. Szemle. 1926. 4. l.

¹³ Debrecen 1939. Teológiai Tanulmányok, 60. sz. Nagy lexikon-oktáv lapokkal, 1—226. l.

¹⁴ *Lexikon der Pädagogik*. Willmann O.—Roloff E. Freiburg, 1921. III. 1154. l.

¹⁵ *Albae Juliae*. MDCXL. Praefatio ad praecones veritatis. Vitae auctoris brevis delineatio.

nyára Isten iránti mélységes hálát ébreszteft benne, de ezután minden akadály nélkül halad az akkori keresztyén nevelés fokozatain végig. Ennek történelmi tényezői a kegyes és böles apa, az igen buzgó és Isten őszinte szolgálatában fáradhatatlan édesanya, aki férje halála után Isten színe előtt őt sok próbatétellel oktatja. Itthoni tanítói közül különösen kiemelkedik Sárospatakon a hitvitázó Siderius István és az állambölcsész Szepsi Kőröcz György,¹⁶ külföldi tanítói közül Heidelbergben a leghíresebb és legtudósabb teológusok, Pareus és Alting. A támogató szeretet itthon anyjának és két nagybátyjának állandó segítségével nyilvánul, külföldön pedig Bethlen Gábor bőkezűségében, aki őt unokaöccse, Istók, mellett ephorusként tartja. Érdekes, hogy kora ifjú deákjai közt versenytárs nélkül áll. Sárospatakon az ifjúság egyhangú szavazattal¹⁷ választja meg szeniornak, beregszászi preceptor korában pedig a tiszánineni zsinat habozás nélkül őt ajánlja a fejedelemnek külföldi ösztöndíjra. Később is, mikor fehérvári rektor, majd tábori és udvari lelkész lesz, tisztessége és becsülete a legelőkelőbbek előtt állandóan gyarapodik. Mindössze annyit jegyez meg, hogy a fejedelem melletti predikátori tiszt elfogadása alkalmával ékes-szólási képessége még nem volt gyakorlott, de Isten az ő ifjú próbálkozását (tyrocinium) Szentlelkének erejével, midőn a próféták és apostolok szájából beszélt, kegyelmesen tökéletességre vitte. Püspökké választása ellenvetés nélkül történik. Az 1633. június 6-án összegyűlt zsinati atyák Dési kolozsvári (?) lelkészt küldik utána egy küldöttség élén Fehérvárra és őt, aki távol van és vonakodik e díszes állást elfogadni, a fejedelemmel együtt valósággal rábeszélik a tisztség elvállalására.¹⁸ Ez a tény mindennél ékebben cáfol rá az ő sokszor hangoztatott nagyravágyására. Házaselete is éppilyen könnyen megoldódik. Egyik udvari paptársának, Milotai volt tiszántúli püspöknek, özvegyét, Szegedi Bátsi Katalint, veszi nőül, ezt a kegyes és tisztességes asszonyt, akitől nagy fájdalomra gyermeke nem születik. Három fejedelem alatt „tisztesége, becsülete és lelkiismerete sérelme nélkül“ szolgál. Hozzátehetjük, hogy a legválságosabb időkben irányító szerepe van Erdély közéletében. Bethlen mellett a különböző hitvallású vezérek, katonák előtt tartja prédikációit s ezzel kivívja mindenkinek elismerését. Mikor Brandenburgi Katalin elhagyja hitét, az udvari orvosossal, Schulitzzal s Alstediussal együtt az evangélium gyógyszer-tárából vett, édes vigasztalásokkal állítja helyre lelki egyensúlyát. Bethlen István is őt küldi Kassaival együtt követségbe a fegyveresen készülődő

¹⁶ Szekfü is a kor szellemi élete egyik meghatározójának, képviselőjének tekinti *Basilikon Doron* c. munkája által. *Bethlen Gábor*. Budapest, 1929. 158. l.

¹⁷ ...directis in me omnium suffragiis...

¹⁸ „...Concordantibus totius sacrae Coronae votis et suffragiis electus, absens, invitatus, evectus, eique suffectus sum.“ Így jegyzi fel a választást I. Rákóczy György is naplójában: „bizony sok szóval s persvadeálással bírhatánk rá Geleji uramot.“ Saját kocsiján, lovaival küldi el aztán a zsinatra. Közli Konecz József, Erdélyi Múzeum, 1900. 525—26. l.

Rákóczyhoz.¹⁹ Püspöksége első évében már véleményt kell nyilvánítania az itteni professzorokkal és esperesekkel együtt a Duraeus angol lelkész által kezdeményezett protestáns világunió kérdésében.²⁰ Bethlen István támadásának egyik felidézőjeül őt szokták emlegetni. Később látni fogjuk, hogy jogosan-e vagy nem. Annyi azonban bizonyos, hogy e testvérharcban az egyház érdekeit szívósan védelmezte és Rákóczyt a Bethlen hagyatékkal való elszámolásra készítette. Pedig fejedelmével olyan benső viszonyban áll, hogy mindegyre ott van a professzorok és főnemeselek társaságában asztalánál.²¹ A szombatosok és radikális unitáriusok elleni perben súlyos betegsége miatt aktív részt nem vesz.²² Elvégezte ezt Rákóczi helyette is! Pár évvel később, mikor a fejedelem megindítja a nagy vallásháborút, előadja udvari paptársával együtt véleményét, s ennek lezajlása után elnököl három egyházkerület közös zsinatán Szatmárnémetiben. Közben hatalmas arányú irodalmi működést folytat. Eklézsiákat látogat még télen is. Tusakodik a kollégium ügyeivel, egyházi énekeket gyűjt, kánonokat, körleveleket irogat. S ami szerinte nem kicsinylendő eredmény, az egyház és kollégium vagyonát második felesége, Szegedi Anna, és öccse, ifj. Geleji István, vallomása szerint 75.000 forintra „szaporgatta“. Ezüst- és aranymarhát pedig annyit gyűjtött e célokra, hogy utóda, Csulai, szekerre sem tudja felrakni, hanem szolgálival hordatja el.²³ Püspöki működésének eredménye az, hogy alatta az egyházak száma nem apadt, hanem a különböző felekezetek híveiből meggyarapodott. Ezt azonban ő nem a maga éberségének, hanem Isten kegyelmének s Rákóczynak, a legkegyesebb pátrónus buzgóságának tulajdonítja. Élete végén nyugodtan ad hálát Istennek a következő szavakkal: „Énnyi jótéteményért a legirgalmasabb Istennek örökkévaló hálával tartozom, aki tőlem azok közül, mik e világi élet boldogságához szükségesnek látszanak, semmit sem tagadott meg, kivéve a gyermekeket, akiknek helyébe talán könyvekkel boldogít engem.“

II.

Ebbe az egyenletes fejlődésű életbe kell elhelyeznünk Geleji leveleit. Köztudomású, hogy ezeknek tekintélyes része elkallódott s alig egynehány maradt az utókorra. A különböző történelmi, irodalmi és egyházi folyóiratokból mindössze 26-ot tudtam összeszedni, s ehhez

¹⁹ *Történelmi Tár*, 1880. 137. l. és 1883. 255. l.

²⁰ Czelder M. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, 1887. 167. s köv. l.

²¹ *Történelmi Tár*, 1889. 519. s köv. l.

²² Bálpataki írja Rákóczynak 1638. május végén, hogy jó egészségben vannak, „de az szegény püspök uram, félő, el ne haljon.“ Szilágyi Sándor: *A két Rákóczy György levelezése*. Budapest, 1875. 58. l. Már az év elején (febr.) beteg. 1638 februárban kelt levele a kolozsvári Református Teológiai Fakultás levéltárában.

²³ *Történelmi Tár*, 1890. 181–182. l.

hozzáadva azt az ismeretlen levelet, mely a kolozsvári Teológiai Fakultás levéltárából került elő, az összes előttem ismeretes levelek száma 27-et tesz ki. Ezek közül legtöbb a gyulafehérvári káptalani levéltárban található. Az Új Magyar Múzeum 1859-i évfolyamában Ötvös Agoston, ez a szorgalmas levéltárkutató orvos 11-et tett közzé. Az Irodalomtörténeti Közlemények 1894-i évfolyamában pedig Beke Antal kanonok 6-ot. Ugyancsak innen közölt Szilágyi Sándor két levelet az Erdélyi Protestáns Közlöny 1881-i évfolyamában, egyet pedig a Magyar Kir. Kamarai Levéltárból — Rákóczi két levelével együtt — az 1874-i évfolyamban. Két értékes levelet adott közre Zsilinszky Mihály a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából a Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1877-i évfolyamában. Koncz József egyet a Teleki levéltárból az Erdélyi Protestáns Közlöny 1887-i és egyet Beszterce város levéltárából az 1890-i évfolyamában bocsátott közre. Egy levelét Erdélyi János fedezte fel az alsózempléni egyházmegye anyakönyvében s közölte a Sárospataki Füzetek 1857-i kötetében. Végül Révész Mihály biharnagybajomi lelkész kiadta a Duraeus uniósz tervezetére adott erdélyi választ, mely jórészen szintén Geleji műve, a British Múzeumban lévő eredetiből a Czelder Protestáns Figyelője 1887-i évfolyamában. 2 levél számunkra hozzáférhetetlen. Egyik a Geleji, Bisterfeld és Medgyesi véleménye az 1644-i háború megindítása tárgyában a budapesti Országos Levéltárban;²⁴ a másik pedig Gelejinek Alvinezihoz írott levele Brandenburgi Katalin visszatéréséről (1630. febr. 1.). Az utóbbi valamelyik németországi levéltárban lappang.²⁵

Hová lettek a többiek? Aki ismeri az erdélyi ref. egyház közlevéltárának siralmas történetét, az hamar kész a felelettel. A kétszeres feldulás (1658, 1849), meg a sok költöztetés következtében alig maradt meg abból valami. Talán az egyházmegyék és kollégiumok levéltárának tüzetes átvizsgálása, vagy az Országos Levéltár Rákóczyosztályában való kutatás még hozhat napvilágra újabb leleteket. Mert Geleji, e néhány levélből is láthatólag, szorgalmas levélíró volt. Például 1640 szeptemberében 6 levelet is intéz Rákóczyhoz, feltehető tehát, hogy mikor személyesen nem érintkezettek, mindegyre írt neki, még ha a fejedelem Gyulafehérváron volt is. Hát még az a sok levél, melyeket vidékre küldözgetett?... Nem szabad feladnunk a reménységet az újabb kutatások eredménye felől.

A levelek történelmi értéke felbecsülhetetlen. Nemesak a tudós püspök személyiségére, de a körülötte zajló korszak eseményeire vonatkozólag is megbízható, első kézből származó felvilágosításokat kapunk. S ezek az adatok mindjárt kezünkbe szolgáltatják személyiségének első vonását, azt a bizonyos *távlatkört*, amelyben gondolatvilága és ér-

²⁴ Szilágyi Sándor említi *I. Rákóczy György* c. művében, Budapest, 1893. 359. l.

²⁵ Marczali Henrik küiföldi levéltárakból közölt regestái közt említi. *Történelmi Tár*, 1880. 137. l. Egyik levelét, Rákóczy két levelével együtt, Szilágyi még egyszer közli a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1885. 22. s köv. lapjain. Először az Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. évf. 6—7. lapjain.

deklódése mozog. Meglepődve látjuk, hogy ez a befolyásos udvari ember mennyire *nem használta ki kedvező helyzetét a világpolitikába való belekontárkodásra*. Mindössze két levelében (1640. szept. 13. és 1643. szept. 14.) lehet találni néhány soros beszámolót a világpolitika eseményeiről, de ezek is vagy érdeknélküli, száraz tudósítások, vagy külföldi követektől kapott információk. *Annál nagyobb az érdeklődése Erdély iránt*, habár ez sem akkora, mint amennyire várnók. A Zsilinszky által közölt levelekben beszámol Rákóczy uralmának kezdetéről s igazolja ezt Bethlen Istvánnal szemben. A nagy vallásháború megindítására vonatkozó véleményében (1643. szept. 14.) pedig a török tájékozódást tekinti az erdélyi politika egyik sarkalatos tételének, mellyel Isten ítéletéből számolnia kell. A román vajdák közül csak Mátét emlegeti, aki a moldvaiakkal a lehető legrosszabb viszonyban van s mindenképp akarja befolyását érvényesíteni a vladika választásban. De feljajdul arra a gondolatra, hogy Erdély is a két vajdaság sorsára jut. Egyébként a világpolitikát reábízza arra a felséges Urra, „ki az egeknek tengelyit egy megmozdulatlan sarkon forgatja, a birodalmaknak zaboláját saját kezével igazítja“, a nemzeti politikát pedig ráhagyja a fejedelemre, aki „akarattját, tanácsát az ő igaz tiszteletének gyarapodására s szegény, elaljasodott nemzetünknek és megcondorlott hazánkknak oltalmára fordítja“. ²⁶ Bizalma a fejedelem politikai belátásában és emberekkel való bölcs bánásmódjában rendületlen. Ezért természetesen nem növi ki magát mellette sem Richelieuvé, sem Pázmánnyá.

Erdéklődésének és gondolatvilágának legfőbb tere az egyház. Ezen pedig nemcsak ennek láthatatlan formáját, a „Krisztus misztikus testét“ érti, hanem elsősorban a láthatót. Ezért esatlakozik örömmel professzoraival a nagy protestáns unió tervezetéhez. Ennek lehetőségét a következő feltételekhez köti: 1. az élet reformálása és az egyházakban lábrakapott hibák javítása a fegyelem által; 2. a szertartások, elsősorban a közömbös és szükségképpen dolgok megvizsgálása, helyrehozása; 3. a dogmák, különösen az alapvető tantételek megállapítása. ²⁷ Egy olyan modern program ez, melyet a jelenlegi unió mozgalma is követnek. A kivételre nézve pedig ajánlja, hogy református részről a brit király, lutheránus részről pedig Dánia királya vegye kezébe a dolgot s hívjanak össze Európa protestáns országainak tudósaiból egy olyan konventet, mely az egységet létrehozza. Ez a tervezet gyakorlatilag nem valósult meg, de hátterét képezte a 30 éves háború harmadik szakaszában jelentkező nagy protestáns összefogásnak. Érdeklődik a távoli református egyházak iránt is. Közbejár a puchói (Trencsén m.) morva testvérek megvédése és a komáromi iskola felkarolása érdekében. ²⁸ Természetesen figyelemmel kíséri a közvetlen közelben levő

²⁶ 1639. január 23. Irodalomtörténeti Közl. 338—339. I. A fentebb említett két levélről még hátrább szó lesz. Erdély sorsáért aggódik még a bécsi készülődések miatt, Bisterfeld nyugtalankodásával kapcsolatban. 1640. szept. 26. Új Magyar Múzeum, 218. l.

²⁷ 1634. febr. 7. Czelder: Figyelő, 175. l.

²⁸ 1643. júl. 2. Új Magyar Múzeum, 230—31. l.

tiszavidéki egyházak sorsát is. A debreceni püspökkel, Keresszegivel, a könnyelmű házassági válás kérdésében keresi az érintkezést egy közös zsinat alakjában. A Tiszán innen kezdődő puritánizmust, különösen Tolnait rossz szemmel nézi s az általa felidézett zavar következményeiért aggódik.²⁹

Igazi otthona azonban, ahonnan levelei tárgyát bőséggel meríti, az *erdélyi ref. egyházak és iskolák ügye*. Levelei megcáfolják azt a vélemerényt, hogy a nagy kálvinista fejedelmek alatt a reformátusoknak semmi panaszra nem volt okuk. Hiábavaló volt a fejedelmek jóindulata, mert az alantas közegek ennek megnyilvánulását sokszor keresztülhúzzák. „Vizitálni kell vala mennem kegyelmes uram, — írja Rákóczy-nak, — de nagy szükségem volna egy mandátumra, sok helyeken az eklézsiának kicsiny proventuskáját az egyháziak, bírák, nemes emberek elköltik... s a templomuk elromol, néhol erkölestelen minisztereknek és mestereknek ellenem pártjukat fogják.”³⁰ Állandó a panasz az udvarbírákra és tisztekre, akik a fejedelmi konvencióban jelzett járandóságot nem akarják kiadni, még a gyulafehérvári harangozóknak is adós marad az udvar a „verómarhácskakkal”. Hunyad megyében annyi a prédikátor- s mesterveres és fosztás, mint az egész országban, s hiába panaszkodnak e miatt, senkit sem büntetnek meg. Macskási János be-
ront a rápolti templomba, ahol éppen unokahuga vőlegényével még akar esküdni, ott szitkozódik, verekedik és vért ont.³¹ A fejedelem kedves címerfestője, Pál deák, elfoglalja az igeni eklézsia szőlőjét s nem lehet kitenni belőle.³² Az országos biztosok hiába rendelik el a muzsnai unitáriusoknak, hogy segítsenek a kisebbségben levő reformátusoknak a templomépítésben, mert az egyik Daniél biztatására alig tesznek valamit.³³ Pedig az egyház terjeszkedése új nehézségek elé állítja a vezetőket. Kolozsváron a harmadik, Gyulafehérváron a negyedik papi állást kellene megszervezni.³⁴ Háromszéken Árkoson, Kőröspatakon és Kálnokon az unitáriusok, Bodolán a római katolikusok térnek át,³⁵ Erdőszentgyörgy áttérése pedig szintén útban van.³⁶ A zsidózáshoz megért csecsemő eklézsiák papot, mestert várnak.³⁷ Ilyen körülmények között nem esodálhatjuk, ha a püspök feje tele van gonddal, hogy kielégítse a reábízottak lelki szükségait, s fáj az, ha a világi hatóság támogatás helyett késedelmeskedik, gáncsoskodik, vagy éppen az egyház érdekei ellen tör. Az 1634-i unió tervezet első része megdöbbentő képet ad a társadalmi bűnökről s ez sokrészben Erdélyre is talál.³⁸

²⁹ 1640. szept. 21. és nov. 6. Új Magyar Múzeum, 212—13., 225. l.

³⁰ 1638. dec. 2. Irodalomtört. Közlemények, 337. l.

³¹ 1639. dec. 12. Irodalomtört. Közlemények, 341. l.

³² 1638. febr. Teológiai Fakultás levéltára.

³³ 1640. jún. 27. és aug. 29. Új Magyar Múzeum, 227., 232. l.

³⁴ 1643. apr. 6. Erdélyi Protestáns Közlöny 1881. 7. l. és 1638. febr. Teol. Fakultás levéltára.

³⁵ 1640. szept. 4. és 14. Új Magyar Múzeum, 204., 207. és 209. l.

³⁶ 1640. április. Irodalomtört. Közlemények, 344. l.

³⁷ 1639. jan. 23. Irodalomtört. Közlemények, 340. l.

³⁸ Id. h.

Az egyházi élet támasza az iskola. *A levelek legfőbb tartalma éppen a kollégiumi nevelés.* Bántja a háromszékiek „scythiai feritása“ s meg van győződve, hogy ezen csak az „ortodoxa religió és a deáki tudomány“ segít. Sürgeti tehát oda két mester küldését s ellátását.³⁹ Hasonló gondja van a marosvásárhelyi, kézdivásárhelyi és dézsi iskolákra.⁴⁰ De ideje nagy részét mégis a Bethlen-kollégium foglalja le. Védi ennek besenyői jószágát, hidasí erdőjét és enyedi uradalmát. Aprólékos utasítást ad a kollégium gazdasági ügyei intézésére s bajoskodik a tanári fizetések beszolgáltatásával. Alstedius halálát (1638. nov.) mélyen sajnálja s lázas izgalomban ég, mikor Bisterfeld házassági érdekből a békésebb Németországba kívánkozik. Piscator is betegeskedik. Pedig ambiciózus, szorgalmas ember, aki Bisterfeld mellett pályázik az igazgatói állásra. Medgyesi megjelenése elhidegíti tőle a professzorokat s neki az iskolafenntartásnak csak „búja, búsulása és bosszúsága“ marad. A deákok csínytevését nem fegyelmezik meg kellő módon, más nem segíthet, csak egy tekintélyes (authoritativus) magyar mester alkalmazása. Szeretné „Cominius uramat“ aláhozatni Elbingából, de nem sikerül. A külföldön tanuló diákok részére bővebben kell adni a fejedelmi támogatást, mert az ottani professzorok is kevesellik, s ha hazajönnek, helyükbe újakat kell küldeni. Gondja van arra is, hogy itthon megfelelő állásokba helyezze el őket, leginkább a partikulák rektori székébe.⁴¹

1640. szeptember 3-án „sok sínlés után“ meghal Gennadie román püspök. *Az új vladika beállítása,* tekintettel az egyház kezdetleges állapotára, elsősorban fejedelmi jog. Rákóczy pedig, Bethlen példáját követve, legalább is mérsékelt protestáns szellemű papot keres erre a tisztségre. Megindul tehát a lázas keresés egy ilyen után. Csernátoni, a fejedelem hű embere, Havasalföldre megy, hogy onnan egy tudós embert hozzon. Szerencsére talál is ilyent, egy „apátúr szabásút“, Milovitiust, akit Máté vajda melegen ajánl. Iván (?) moldvai vajdának egy másik jelöltje van. Az itthoni román papoknak azonban nincs kedvük egy más országbeli vladikához. Előbb a hátszegi esperest karolják fel, később egy Popa Ștefan nevű fehérvári kalugert. A püspök napokon át tusakodik, hogy a tisztség betöltésénél melyik volna a legalkalmasabb — egyházi, erdélyi és külpolitikai szempontból. Előkerülnek a Bethlen-féle feltételek, de azokat most ki kell bővíteni. Végül is Rákóczy keresztülhúzza a sok töprengést és a moldovai jelöltet, Ilie Orestut nevezi ki Máté vajda nagy bosszúságára.⁴² Mint tudjuk, a választás nem volt szerencsés s 1643-ban új vladikát kellett választani. Ekkor

³⁹ 1638. febr. Teol. Fakultás levéltára.

⁴⁰ 1640. szept. 13. Új Magyar Múzeum, 207. l.

⁴¹ 1638. febr. és az Ötvös Ágoston által közölt levelek több helyén (Új Magyar Múzeum.)

⁴² Érthetetlenül Janesó Benedek a B. Máté ajánlottjának mondja (*A román nemzeti törekvések története.* Budapest, 1896. I. 526. l.), s ez a tévedés azóta a történetíróknál általános. — L. az Ötvös által közölt levelek közül az I–VI. számúakat.

végre sor került Popa Ștefanra, aki azonban a mindinkább ébredező orth. keleti szellem hatása alatt nem egykönnyen fogadja el Geleji felsőségét. Az 1643. márc. 4-én kelt beszámoló elmondja, hogy Ștefan vladika panaszkodik, amiért a 20 román esperességből már 17 Geleji közvetlen fennhatósága alá helyezkedett s neki csak a 3 mezőségi maradt meg. Ezek csakugyan ki is tartanak mellette. A többi 17 szintén megpróbálja az ellenálást, de Geleji rábeszélése, fenyegetése győz és elismerik az új vladikát, ez pedig a Geleji fennhatóságát. Ő azonban rendeletet kér Rákóczytól, hogy az új román püspököt csak megfelelő ellenőrzés mellett engedje vizitációra.⁴³ A helyzet annyira kitisztul, hogy egy pár hónap múlva már megteheti az intézkedéseket az Ilie Orestu alatt elmaradt egyházi adó felhajtására és ennek a román Új Szövetség lefordítása, kiadása céljából való felhasználására.⁴⁴ Ugyan-ebben az évben előkészületek történnek a Fogaras vidéki román vikáriátus betöltésére, mely az ottani református főprédikátortól függ.⁴⁵

Az országos gondok mellett sok baj van a *fehérvári nyomdával* is. Úgy látszik, hogy Rákóczy a sok hadakozás közt nem ér rá velük törődni. A nyomdászok „ruhátlanok, költségtelenek“, fa hiányában fagyoskodnak. Egyikük átmenetileg meg is szökik. A püspök kérésére Rákóczy gondoskodik róluk, addig pedig ő támogatja őket.⁴⁶ Majd a papír fogy el, s ekkor a szászok közé küldet rongyszedő embereket, akik szekérszámra hordják haza a feldolgozandó anyagot.⁴⁷ Sok baj van a *fehérvári patikáriusokkal*, akik erkölestelen viselkedésükkel közbotrányt okoznak. Ezeket példásan meg kell büntetni.⁴⁸ Gondja kiterjed a nála megforduló panaszkodó, segélyre szoruló *kis emberekre* is. A kézdivásárhelyi pap özvegyének és árváinak méltányos kielégítését sürgeti,⁴⁹ felkarol egy lengyel menekültet, aki Miriszlón telepedik le,⁵⁰ kéri a fejedelmet, hogy István deáknak, aki Vizaknán valami injuriát követett el, bocsásson meg⁵¹ és egy enyedi embernél, akit az egyház perbefogott, a végrehajtást függesszék fel.⁵² Mikor pedig a fehérvári diákokat Rákóczy világi törvénszék elé akarja állítani, ezt ajánlja: „Kegyelmes Uram, talán elsősorban a scholákban kell törvényeknek lenni, méltóztassék a scholát eddig való szabadságában és processusában meghagyni.“⁵³ Mindezek mutatják az ő mindenre kiterjedő gondosságát és irgalmas lelkületét.

⁴³ Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 6—7. l.

⁴⁴ 1643. aug. 5. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1890. 329. l.

⁴⁵ 1643. ápr. 6. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 7. l.

⁴⁶ 1638. febr. Teol. Fakultás levéltára. 1639. dec. 12. Irodalomtört. Közlemények, 342. l.

⁴⁷ 1640. jan. 4. U. o. 344. l.

⁴⁸ 1639. dec. 12. U. o. 341—42. l.

⁴⁹ 1643. jún. 27. Új Magyar Múzeum, 228. l.

⁵⁰ 1641. március 14. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1887. 108. l.

⁵¹ 1640. Irodalomtört. Közlemények, 346. l.

⁵² 1640. szept. 21. Új Magyar Múzeum, 213—14. l.

⁵³ 1640. július 2. Új Magyar Múzeum, 229. l.

III.

Ez már átvezet minket személyiségének a levelek alapján előtűnő jellemvonásai vizsgálatára. Az első tény, amire már utaltunk, az, hogy *Geleji világi politikával nem foglalkozik*. A Duracusnak adott válasz egyenesen bűnnek tekinti, ha az uralkodók tanácsosaikra bízzák a legfontosabb ügyek elintézését,⁵⁴ s mikor Bethlen Istvánt óvja a háborútól, akkor sem talál más kivezető utat nehéz helyzetéből, mint az imádságot.⁵⁵ S ez a kép megegyezik élete többi adataival. Ő nem ír politikai leveleket, mint Pázmány, sem Quaerelát, mint Alvinczi, megmarad *egyházpolitikusk*nak, aki mindent e mennyei közösség szempontjából néz. E téren legfeltűnőbb vonása a *konzervativizmus* és az egyház történelmi hagyományaihoz való ragaszkodás. Leveleiben, a tudományos munkáival ellentétben, főként a *fejelemi, erkölcsi és szervezeti kérdések iránt érdeklődik* s csak mellékesen a dogmatikumok iránt. Az élő hit és áldozatkészség, ezek a modern egyházépítő eszközök, szinte teljesen kiesnek érdeklődése köréből; az elsőt pótolja az egyházi tan, a másodikat a fejedelem és a patrónusok támogatása. Mindkettőt szívósan védi a támadások ellen. Alstediusról elismerőleg mondja, hogy páratlanul szép halállal halt meg, „igazán megmutatá, hogy tökéletes orthodoxus és tudós teológus lőtt légyen“.⁵⁶ Az angliai puritánizmus előtte „illetlen és rendetlen dolog“, s Keckermann logikáját nemcsak tartalmáért védi, hanem azért is, hogy a keresztyénségben be van véve, külső, tudós országok is használják.⁵⁷ A sok zsinattartás nem jó és gyanussá teszi az egyházat mások előtt.⁵⁸ A Bethlen-kollégium régi szervezetén nem szabad változtatni.⁵⁹ Amint egyéni életcélja a kegyesség, úgy az egyházé a tudomány tisztasága és egysége.⁶⁰ Ezt pedig az *eredeti állapot* gondos vizsgálatával és tiszteletével lehet elérni. Ezért kell az Új Szövetséget is görögből románra fordítani, mert a rá fordítás hibás.⁶¹ Mindezek a gondolatok emlékeztetnek grammatikai eljárására, ahol a helyesírást és szóképzést a tőszavak és népies kifejezések vizsgálatával akarja szabályozni.

De ez az ortodox meggyőződés nem teszi őt szívtelenül elfogulttá. Keresi az anglikánokkal és a szász lutheránusokkal az uniót, aggodalmasan kutatja a görög vallás tanítását ebből a célból. Később azonban megállapítja, hogy ez, átmeneti állapotánál fogva, mégsem egyezik meg a protestántizmussal. Egyszerre mindent elhagyni abban nehéz, sőt lehetetlen.⁶² Mikor a bodolaiak áttérnek, meghagyja nekik az oltárt,

⁵⁴ Czelder Figyelő, 170. l.

⁵⁵ 1636. febr. 3. Révész Figyelmező, 42. l.

⁵⁶ 1639. jan. 23. Irodalomtört. Közlemények, 337–38. l.

⁵⁷ 1640. okt. 22. és nov. 6. Sárospataki Füzetek, 178. l. Új Magyar Múzeum, 225. l.

⁵⁸ 1640. szept. 21. U. o. 213. l.

⁵⁹ 1640. okt. 8. U. o. 223. l.

⁶⁰ 1640. nov. 6. U. o. 226. l.

⁶¹ 1643. aug. 5. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1890. 329. l.

⁶² 1640. szept. 13. és 24. Új Magyar Múzeum, 206. és 214., 215. l.

böjtöt és a szentek ünnepeit, csak ne szakadjanak el tőle.⁶³ Az egész keresztyén világ és a magyar keresztyénség sorsáért aggódik, mikor arra gondol, hogy a Bethlen István török szövetsége szörnyű pusztítást fog köztük felidézni.⁶⁴ Ami a sokszor emlegetett térítési tevékenységét illeti, leveleiből egyetlen egy törvénytelen eljárást sem lehet megállapítani. A háromszéki unitárius áttérések hátterében talán Nemes Tamás áll,⁶⁵ a bodolaiak áttérését Béli János mozgatja,⁶⁶ az erdőszentgyörgyiekét pedig éppen a mártíromság glóriájával annyiszor körülfont Péchy Simon.⁶⁷ Ő mindössze közvetíti ennek levelét a fejedelemhez s kéri, hogy ő és Rédey „offeráljanak a lakosoknak orthodoxus prédikátort”. Ha valahol saját hitvallása többségbe jut, rögtön biztosokat kér, akik a templomot az ártikusok szerint a nagyobb résznek ítélik meg.⁶⁸ „En erővel senkit közületek magamhoz nem vonzok” — jelenti ki a románoknak,⁶⁹ s ez a meghatározója többi tetteinek is. Persze ez nem jelenti azt, hogy a fejedelem és a főurak nem tettek meg mindent a vezető egyház tagjainak a szaporítására. A zsidózás (szombatosság) előtte, ép mint Keserői D. János előtt, egyet jelentett az ország törvényes rendjének és az egyetemes erkölcsi normáknak a megbontásával.⁷⁰

Összes életrajzírói kiemelik a levelek alapján is mindegyre megállapítható *forró hazaszeretetét*. Ez azonban mindig kritikai jellegű és fegyelmező. Éles szemmel látja az erőszakoskodás, paráznság, kapzsiság és pártoskodás kiáltó bűneit s egy olyan nemzeti életről álmodik, ahol a hatóság nem elnézéssel, hanem szükség esetén kemény megtorlással is kormányoz, az alattvalók pedig békében, kötelességteljesítésben élnek. A székelyekről azt a feltűnő megállapítást teszi, hogy „igen magok szeretők”.⁷¹ Ezt legfennebb helyi hagyományaihoz, kevés birtokaikhoz és szülőföldjükhöz való forró ragaszkodásból magyarázhatta.

Kiváló mértékben etikus jellem, aki igazságot követel mindenkitől és a felelősséget hangsúlyozza. Klasszikus kifejezése ennek a következő levélrész: „Kegyelmetek alkalmason vehette eszébe, hogy én senki vétékét, még a fejedelmekét sem, aminek bizonyosan végére mehetnék, lekem ismereti s erős hittel való esküvésem ellen nem szoktam takarogni, hanem megszoktam ő Felsőégeket róla feddeni”.⁷² Csakugyan a fejedelmet mindegyre emlékezteti az eklézsiák és iskolák támogatására,

⁶³ 1640. szept. 14. U. o. 209—10. l.

⁶⁴ L. a 55. sz. jegyzetet.

⁶⁵ Mint *commissióra* alkalmas főembert említi. 1640. szept. 21. Új Magyar Múzeum, 214. l. Különben Háromszék főkapitánya.

⁶⁶ L. a 63. sz. jegyzetet.

⁶⁷ 1640. ápr. 10. Irodalomtört. Közlemények, 345. l. Péchy igazolja Rhédeyt. „nem mozgatott affélét.”

⁶⁸ 1640. szept. 14. Új Magyar Múzeum, 210. l.

⁶⁹ 1643. márc. 4. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 6. l.

⁷⁰ V. ö. az 1631-i sérelmi panasz 5. és 10. pontját, Erdélyi Protestáns Közlöny, 1882. 3884. és a Bethlen Istvánhoz írt levelet. Révész Figyelmező, 415. l.

⁷¹ 1640. szept. 14. Új Magyar Múzeum, 210. l. De azért meglepő szeretettel foglalkozik egyházi és iskolai ügyekkel.

⁷² 1636. ápr. 21. Révész Figyelmező, 226. l.

a románok közti misszió kötelességére, a világiak megfélemezésére, a hatóságok erőskezü irányítására. Pedig minden levele tele van a neki való *hálálkodással*. Még az áldott lelkű fejedelemasszonyt is megintí, talán a Tolnaiék pártfogása miatt.⁷³ Ő maga lelkiismeretét a puritánus kérdésben még a Tolnaival való sógorság miatt sem akarja feláldozni.⁷⁴ A fehérvári patikusokat megbüntetteti, holott mindegyre reájuk szorul.⁷⁵ A kollégiumban a gyeplőt nem akarja odahajítani a professzoroknak, mert „abból sok illetlen dolog következne”.⁷⁶ Innen következik fel-tűnő *aprólékossága, túlzott lelkiismeretessége*. Bisterfeldnél hibáztatja, hogy egyszer igen sok fizetést vett fel, s hogy a bor és búza járandóságban semmi kifogás ne legyen, a professzorok vagy a deákok által vizsgáltatja felül ezeket.⁷⁷ Ez a vonása bizony nem volt kellemes kortársai előtt, s feljegyezték róla, hogy sokszor zsémbelődik.⁷⁸

Jellemének további fogyatkozásai a tanácstalansággal együttjáró *gyanakvás és érzékenység*. Mindegyre hangoztatja, hogy ő sem a vladika, sem a román papok szívét, gondolatját nem ismeri, csak Isten.⁷⁹ Ezért szigorú feltételekkel és ellenőrzéssel próbálja őket megtartani az unióban. Báthory Zsófia áttérése is bizonytalan előtte, de nem méri sokat inteni őt és férjét, mert ebből „nem jó jönne ki”.⁸⁰ Paptársa, Medgyesi is, „gyanus”, mert megbazarja a Bisterfelddel való barátságát. A professzorok sokszor feléje sem jönnek, hanem csak oda a szomszédságba járnak (talán Medgyesihez?).⁸¹ Van egy levele, amely a Bisterfelddel való alkudozásairól szól; ennek keserű, ingerült hangja szinte elüt a többinek békés hangulatától. Itt egyenesen azzal fenyegeti az enyedi számtartót és kulcsárt, hogyha gazos búzát szállítanak, addig vereti őket, amíg a lelket bennük érzik.⁸² Ez bizony nem a szeretet, apostolának hangja! De megérthetjük elkeseredését, ha elgondoljuk azt, hogy talán éppen egy ilyen gazdasági mulasztás következtében vesztette volna el a kollégium tudós rektorát. Jóleső ellentét az ilyen helyekkel szemben az a számtalan, apró *gondoskodás*, amellyel, mint látjuk, az özvegyeket, árvákat és üldözötteket körülöleli. Ő maga telje-sen tisztában van azzal, hogy nem tökéletes, hiába állítják egyes életrajzírói ennek ellenkezőjét. „Én magam megátalkodott ember nem vagyok, hogy a jó intést meg ne fogadjam kisebb embertől is Nagyságodnál” — írja fejedelmének.⁸³ Magát Bethlen István párthívei előtt

⁷³ 1643. ápr. 6. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 7. l.

⁷⁴ 1640. okt. 22. Sárospataki Füzetek, 179. l.

⁷⁵ 1639. dec. 12. Irodalomtört. Közlemények, 342. l.

⁷⁶ 1640. okt. 8. Új Magyar Múzeum, 223. l.

⁷⁷ U. o. 221. l. és 1640. jan. 4. Irodalomtört. Közlemények, 344. l.

⁷⁸ Kölésönösen vagdalják egymáshoz ezt a vádat Medgyesivel. Gál L. i. m. 214. l.

⁷⁹ 1640. szept. 26. Új Magyar Múzeum, 220. l. és 1643. márc. 4. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 6–7. l.

⁸⁰ 1643. júl. 2. Új Magyar Múzeum, 229., 232. l.

⁸¹ 1640. szept. 26. és 1640. aug. 29. U. o. 219. és 233. l.

⁸² 1640. okt. 8. U. o. 222. l.

⁸³ U. o. 223. l.

„gyenge edénynek“ nevezi,⁸⁴ hiszen csakugyan tanácstalan, tehetetlen volt a két küzdő ellenfél között. Egyik levelében hálát ad az Istennek, hogy nem cselekszik velünk a mi érdemünk szerint, hanem az ő kegyelmessége és irgalmassága szerint.⁸⁵ Ezek mind azt mutatják, hogy amennyire hangoztatta a hivatala folytatásához szükséges tekintélyt, *gravitást*, éppolyan alázatosan állott meg a Kegyelem ítélőszéke előtt.⁸⁶

Szóljunk végül egy pár szót a stílusáról. Egyik életrajzírója, Imre Sándor, reámutatott arra, hogy ez mennyire függ az ember vérmérsékletétől, fizikai tulajdonságaitól.⁸⁷ A hitvitázó, a buzgóság és hazafias érzéstől elragadtatott lélek színesen, megragadóan, újszerűen ír. Gyönyörű példája ennek a Bethlen Istvánhoz intézett írása, amelyben a haza veszedelmét és a törökpusztítást megrázóan rajzolja. Mikor a fejedelem Gyulafehérvárra érkezik, hasonlítja ezt a nap felénk téréséhez, „mely minden állatokat fényével melenget, elevenget és nevelget“. A tavaszt pedig ilyen, Balassira emlékeztető módon írja le: „Márciusban, míg az erdő meg nem zöldülne s a hadak fel nem lázadnának.“⁸⁸ Egy óesztendei kívánsága így hangzik: „Az Uristen Nagyságodnak e kiforgandó óesztendőnek farkát boldog successusokkal koronázza meg.“⁸⁹ Egy újévi köszöntője pedig valóságos csillagászati és bibliai alapon készült elmélkedés, teletüzdelve keresztyéni jókívánságokkal.⁹⁰ Mindez az ő stílusának nemcsak méltóságát és élénkségét, de magvaságát, eredetiségét és színességét is mutatja.

Előkelő állása és hivatásának kötelességei a tudós, egyházszerző, erkölcsjavító munkát írták elébe. De ha nem fogalmazhatott is olyan megrázó röpiratokat, mint Alvinczi, Zrinyi vagy Ráday Pál, ha nem tarthatott olyan prófétai órációkat, mint Apáczai, s nem kedélyeskedik leveleiben, mint Mikes, neve a XVII. század legnagyobb íróművészei között foglal helyet. Egyháza évszázadokon át táplálkozott világos és lendületes prédikációiból, tudós alkotásai pedig újabban ismét közkeveltségnek kezdenek örvendeni. *A nemzeti élet újjászervezését az ősi pogány bűnök szorgalmas irtogatásával s az egyházi élet erősítése útján munkálta egész életében.* Ezért Erdély egyik legnagyobb kultúr-hősének, nemzeti prófétájának tekinthetjük őt.

Dr. Nagy Géza.

⁸⁴ 1636. ápr. 21. Révész Figyelmező, 226. l.

⁸⁵ 1640. jan. 4. Irodalomtört. Közlemények, 343. l.

⁸⁶ A román püspöktől és minden tisztviselőtől megköveteli, hogy „graviter“ viseljék magukat. 1640. szept. 13. Új Magyar Múzeum, 206–207. l.

⁸⁷ I. m. 19–21. l.

⁸⁸ 1638. febr. Teológiai Fakultás levéltára.

⁸⁹ 1638. dec. 2. Irodalomtört. Közlemények, 336. l.

⁹⁰ 1639. jan. 23. U. o. 338–339. l. Második heidelbergi tanulmányútjában a matematikát és históriát is tanulmányozza. L. önéletrajzát. Nyelvészeti és stíluszemelvényeket az idézett irodalomtörténeti tanulmányok bőven közölnek.

ADATTÁR

Geleji Katona István ismeretlen levele I. Rákóczy György megjegyzéseivel. (Gyulafehérvár, 1638. febr.)

A levél a kolozsvári ref. Teol. Fakultásnak Pokoly József által gyűjtögetett kis levéltárából került elő. A betűhív leírásban és a fejedelem rendkívül nehéz, néhol olvashatatlan jegyzeteinek megfejtésében Herepei János tanár barátom volt szíves segíteni.

Hogy az Ur Isten Na(gysá)godat szérelmesivel egiüt kivansagunk szérént hozzánk közeleb hozta, azon szívem szerent örvendezek, kerven Ó Zent Felseget hogy az mi keppen az Nap felenk teresevel minden allatokat egyenesben reajok szolgáló fenyével melegget, elevenget es nevelget; Azonkeppen mijs az Na(gysá)god kegyelmessége s- mind megh maradasunk felöl valo remenessel elezgettessünk es taplalgat-tassunk. Mivel K(egyel)mes Uram betegsegem miatt erőmben meg-fogyatkozvan Na(gysa)godhoz személyemben felmennem alkalmatlan vagiok, eggietmás szükséginket akaram Na(gysá)god(na)k jedzesben be adni, mellicre hogy Na(gysá)god k(egyel)mes szemmel tekintsen, Na(gysá)god(na)k alazatossan köniörgök.

1. Megh tekintvén Na(gysá)god az Haromszeki Ekl(ési)ak(na)k fogiatkozásokat, es meg'gondolvan, hogy semmi egyeb altalabb uton az a Nemzetcegeh az reghi Scithiai feritasbol nem mitescalhat, sem az igaz Orthodoxa religio hathatobban nem invalescalhat, mint ha az ijjok fiok gyermeksegektül fogvan a' Deaki tudomanjban imbualtat-nak, rendelt vala ke(gyel)messegeből két Schola-Mesterek(ne)k valo salariomot Komanaj hazatul usque ad beneplacitum, mely immar három Esztendökigh duralt. Merjemé arra a Na(gysa)god k(egyel)mes bene placitomara tovab öketh ot maraztani Na(gysá)godtul alazatos-san akarom érteni. Minemü commendatiot tesznek serenj es haznos förgolodasok felöl Na(gysá)god(na)k onnat belöl irt levelekből produ-calhatnam. De az Kezdi Vasarhelynek megh a' tavaly esztendőre valo salariumjaban is 25 forint restal, mivel az előtti Tiszt tarto amoveal-tatott es menti magat azzal hogy az ü kezében semmi sinczen. A mos-tani penigh Uy Commissio nélkül semmit sem ad; Na(gysá)god mel-toztassek vellek contentaltatni a szegeny iffiat.

(eddig valorol eeket contentaltattuk).

II. Latja Na(gysá)god K(egyel)mes Uram magais iol ennek az Metropolitana Eccl(ési)anak fogyatkozott alapotyat tanitokból. Mert én betegeskedesim miat megh erőtelenedven széremet az hetedszakai Prädicallasban ki nem szolgálhato(m), de bar szinten egessegem volnais, sok gondaimtul es munkaimtul semmikeppen réa nem érkezhethem. Tsulai Uram is ü k(egyel)me ritkan vagyon ithon, amikor hazafordul-is gyakrabban betegeskedik, csak egyedül vagion Ferencz Ur(am) ilyen nagy Eccl(esi)aban, melyben csak a templombeli szolgálat is egy ember ereje felet valo, azon kívül az sok halotnal valo prädicallas, betegekhez hova valo járas, az melljet soha semmikeppen el nem giöz, a külföldi Attjafiak is el untak a bejarast, sőt ugyan neheztellikis az Eccl(ési)án)ak, a Deakok is majd szintén kifaradnak az értönk valo Prädicallasból. Na(gysá)godnak azert mint K(egyel)mes Uramnak alazatosan köniörgök meltoztassek reghi igireti szerént megh egy Collega tartasra valo kegyelmessegét hozzank nyujtani mivel az előtt is megh Papista Fejedelem alatt is itth négy Prädicatorrt tartottanak, énis erém hoga az szegeny üdvezült Urunk idejebet etszér ü ke(gyel)mek negyen valanak. Am mar volna egy hitvan hazaczkank is a meliben szállithatnok főkeppen ha csak itthon tanult Attjafi lenne. Na(gysa)godnak I(ste)n többet ad érette.

(gondolkodunk róla).

III. Mivel Uram tavaly esztendőben is nem küldhetenk csak egy Deakot is az külső Orszagokra tanulasnak okajért, szandekunk a volna, hoga ha többet nem, ottan csak kettöczket-is ez jövendő Martiusban, migh az erdő meg nem zöldülne — a Hadak-is fel nem lazadnanak, el inditanank, ha annyera valo segiteziget iminnen amonna(n) colligalhatnank, amaz két száz Tallerra, melj felöl Na(gysá)god tavaly esztendőben bennünket Ke(gyel)mesen assecurala igen nagy szükségünk volna. Ha Na(gysá)god is ot fen levő Alumnusinak, kik kölczegből immar ezkedigh megh fogiatkoztanak valamit akarna küldeni, azok Isten bekessleges utat advan nekik, el vihetnek, ne ejtenek magokat valami nagy adosságban, mind Na(gysa)godnak s-mind mi nekünk jövendő busulasunkra.

(az ketszaz tallert megkültük).

IV. Na(gysá)godnak alazatosan jelentem, hoga ez elmúlt Esztendei egy nehanyszori paranczolatjara Na(gysá)god(na)k amaz Cimer iró Pal Deak vaj semmit sem ada es törvényre az Igheni szöllő felöl soha elő nem alla. Na(gysá)god ne vegie nehez neven töllem, hoga meg is busitom Na(gysá)godat miatta, mert igassagnál egyebet nem kivanok; Meltoztassek azert ke(gyel)mesen törvent paranczolni benne, lassak megh elsőben ot in facie loci s az utan hozzak ide a Na(gysá)god szekire Apellatioba, hiszem ha nyerjük jo s-ha nem megis könjeb az szivünknek. Tudjuk azt Ke(gyel)mes Uram, hoga soha magat Cimer iro benne nem statualtatta, sem penigh hoga pacifice nem birta, hanem mindenkor contradictio volt benne, consensussa is ha Na(gysá)godtul ninczen, mástul nem fogh lenni. Nem uy dolog Ke(gyel)mes Uram az, hoga az ot valo Jobbagy emberek a külföldi Nemesseket, jure vicini-

tatis kivessek, eddigh talam mind Nemessek birnak azt a hegiét ha azzal a' jussal nem elnenek, mert az szegeni paraszt ember megh szükül s-el adja az öröksegeth akarkinek, de ha az szomszedja annyera ertesedik minjárt ki veti az Nemes embert is belölle. Mi is ezen igazsággal kivannank elni főkeppen hogi azon szölőnek felet birjuk, az ot valo Eccl(esiá)hoz a Na(gysá)god ke(gyel)messegeből.

(mi megparancoltattuk, de erovel rea nem kenszeritetiük mivel mar eo ez szölöt muveltetve.... ugi maradjon, igen obtinealt.)*

V. Alazatosan akaram ezt is Na(gysá)godnak ertesere adni, hogi az Banphiak Besenjő felől solemniter certificáltak melljert megis szolittatanak volna eddig is ha szék lehetet volna, magokat immar ravöttek volna, hogi mas Jozzagot is erette el vennenek ahoz hasonlot, de penzt semikeppen nem. Na(gysá)god(na)k alazatosan köniörgök ezuttal is, meltoztassek ke(gyel)mesen az I(ste)n tiszteletihöz valo buzgosagabol nekiek valahol mas Jozzagot confernalni erette, hogi lehessen örökös a' Collegium benne, es ne kellesek miatta kölczegünk tekozlasaval vellek perlekednünk, s-nagi karunkal ugyan elis vesztenünk, hiszem az a' Na(gysá)god ke(gyel)messe miben tuggya azt az mit erette ád.

(akarak.... az jozzagnak).

VI. Ada értésemre K(egyelmes) Uram az Enyedi Tisztarto, hogi az mostani Aranyasszeki Uy Kapitan, a' Collegiumnak egy Hidas nevü falujan Na(gysá)godtul Ispansagot sollicital, noha az a falu még aackor ki költ az ú tisztek alol, a mikor jobbagy szolgálat ala vétetett és az ulta mind ezak az Udvarbirak voltanak Ispanjok közöttük. Egiebnincz K(egyelmes) Ur(am) benne hanem hogi csak az Erdejére vasik az fogok és azt akarnak azon az uton birtokok ala foglalni, irigyseg is viseli őket, és el akarnak őket futtatni, meli az Collegiumnak nagy karara lenne, mert annál nagiubb faluczkaja sinez. A' latroknak K(egyelmes) Uram en partjokat nem fogom, az mint hogi szemekben is megh mondottam hogi ugy viselliek magokat, hiszem az udvarbiro szorgalmatossan inquirál közöttök, s aakit kiadnak megh bünteteti törveniszérent. Na(gysá)god azért meltoztassek az elebbeni állapotban hagyni. (ugi vagion de nem attunk valaszt, csak aszt, hogi vetessünk o k(e)gy(e)lmett elé).

VII. Meltoztassek Na(gysá)god az nyavalias Typographussok felől is kegielmessen providealni, ruhatlanok, kölczeghtelenek, magonk tartottuk ki az telből-is I(ste)n panassza ne vegie, e telen is őket mind kölczeggel mind ededellel, mert nem tudom hova löttének volna ell. Az Albert felől testalhatok, hogi mind ollian erős hidegben-is eljart munkajaban serenjen, nem veszi el Na(gysá)god sem külső sem belsőkeppem az mit reajok költ.

(az kik eljartak hivataliokban s nem heneltenek, az udeot rezszegséggel, dorbezolással, henéléssel nem vesztegelték el, megfelelően, megadgiok mindeneket).

* A kipontozott helyek a teljesen olvashatatlan jegyzeteket jelzik.

VIII. Magamnakis K(egyelmes Uram I. Februarii tölt volna el Cantorom, ha Na(gysá)god megh adhatna, Na(gysá)godtul igen alazatos halaadással vénnem. Amigh az lelek benne(m) leszen s-elmem megh nem bontakozik nem mulatom időmet heaban, ha szinten Prädicallasammal nem szolgálhatok is, vagion azon kívül is minden nap ennekem elegendő dolgom.

(meg hattuk adni).

Na(gysá)god alazatos Caplanja Geleji Istvan. N. K. V. V.

P. S. A' Kézdi Vasarhely Prädicator adgya K(egyel)mes Uram panaszkeppen ertesemre, hogy a Na(gysá)godtul Fogarasbol rendeltetett Borbeli Salariumjat nem akarja hazahoz szállítani mint mind ő maga ez előtt az prädecessorának, s-mind az előtte levők a Na(gysa)god Kegjelmes paranczolattjabol czelekedék. Na(gysá)god meltoztatnek nekie demandalni felőlle, mert közel felet a mit érne rea kel költeni avitetesere. Jelenti azt is hogy tiz vederrel kevesebbet adnak mint Capornai Uramnak attak, en nem tudom ha a Conventiojában lötte az error, vagi csak az udvarbiro faskodik. Na(gysa)god azt is meltoztassek el igazítani.

(oda megüünk s megertven az dolgot eligazittiuk).

A' meli két száz forintot Na(gysá)god esztendönként az Sofalvi Aknarul I(ste)nhez való kegiessegből a' Privatus Deakok taplaltatasara rendelt volt, éckedigh mint égi harmad fel esztendőtül fogva Konez Boldisar iamborul kiszolgaltatta, jamborabbul mint az Széki mert a' semmit sem akar adni, hanem mivel az Tiszt változot nem akar azzal a' Generalis Commissioval megh elegendni, hanem specialist kivan. Na(gysá)god meltoztassek ke(gyel)mesen megh adni.

(az mi rola valamit.... meghadgiuk megadgiuk es eddig valot mivel okgk által.... contentalva....)

Na(gysá)god(na)k akarom ezt is alazatosan jelenteni, hogy az Zent-martoni dologh megh csak ugyan azonban vagion, nem tudom a Na(gysá)god paranczolattjára ha ment volte az a Balogh György Na(gysá)god elejben vagy nem. Ezek utan Na(agysá)godat I(ste)nnek kivaltképpen valo kegielmes gondviselese ala ajanlom, mind az mi k(egyel)mes Asszoniunkkal ű Na(gysá)gával s-mind a Nagisagtok nagy reménseüünkre nevedő szép f(i)aival es jambor hiveivel egietemben.

(mi aba ujab törven üünk 26 fb. A(lbae) J(uliae) 1638.)

Közli: Dr. Nagy Géza.

Magyar színészet Nagyenyeden 1828-ban.

A Bethlen-kollégium könyvtárában eddig még senkitől figyelemre nem méltatva lappangott egy kézirat, mely az 1828-ban és 1829-ben Nagyenyeden előadott színdarabokról számol be. Az ismeretlen író részletesen leírja az előadott darabok tartalmát, megemlíti a színészeket, közben-közben kifejezi tetszését és kiemeli az egyes darabok sikerét. Igaz ugyan, hogy az irodalomtörténetet csak jelentéktelen részletadatokkal gazdagíthatja ez a kézirat emlék, magyar művelődéstörténeli szempontból mégis elég érdekes, mert az erdélyi vidéki színészet életére vet fényt.

A nagyenyedi színészet sorsa ebben az időben a kolozsvári színházzal állt szoros kapcsolatban, így ez a feljegyzés is tulajdonképen a kolozsvári magyar színészet történetét egészíti ki.

Tudjuk, hogy a Bethlen-kollégium révén Nagyenyed ekkor már jelentős színészeti multra tekinthetett vissza. Már a XVII. század végéről van feljegyzésünk Bethlen-kollégiumi színelőadásról, valószínű azonban, hogy hasonló iskolai színelőadásokat előbb is tartottak és később is folytatták azokat. Így kedvelhette meg az enyedi diákság, de maga a közönség is a színészetet. Ennek eredménye lehetett 1791-ben a *Nagyenyedi Theátrális Társaság*, egy évvel később pedig a részben enyedi diákokból megszerveződött kolozsvári magyarszínházi társulat.

A kolozsvári színészet első színészei között az enyedi diákokat is ott látjuk. Mivel darabokat is vittek magukkal, nyilvánvaló, hogy már azelőtt is foglalkoztak színjátszással. Különbben nem is ment volna Fejér János épen Enyedre tagokért. Azt nem tudjuk, hogy a következő évtizedekben volt-e Nagyenyeden színészet. Az bizonyos azonban, hogy a felújuló magyar műveltség védelme és terjesztése meleg támogatókat kapott az enyedi tanárokból, és ez nem maradhatott hatás nélkül a város közönségére sem.

A kolozsvári színházi társulat időközben sok nélkülözésen ment keresztül. Színészei nem egyszer szétszéledtek vagy vidéki körutakra mentek. A nagyenyedi színészet életét is ilyen korszakokhoz kell kapcsolnunk. Kolozsvárt csak a tél folyamán látott állandó közönséget a színház, amikor a városban tartózkodtak a mágnás-, birtokos családok. Ezért mentek a színészek nyáron és ősszel gyakran más városokba, így 1825. nyarán Enyedre.¹ A következő években még inkább kénytelenek voltak a kolozsvári színészek vidéki városokba látogatni. Dérymétől tudjuk ugyanis, hogy a társulat 1827-ben homladozni kezdett. Ebben az évben Miskolcra, majd Kassára látogatott Udvarhelyi társulata, 1828-ban pedig Erdély vidéki városaiban játszott. 1828. májusától a színházat Székely Józsefnek, október 1-től pedig Udvarhelyi Miklósnak adják bérbe. Erre az időre esik az enyedi színészetéről szóló feljegyzésünk.

¹ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*, 1897. 309. 1.

Az enyedi színtársulat csakugyan a bomladozó kolozsvári társulathól került ki; ezt könnyű megállapítani a színészek névsorából. A kézirat szerint a következő színészek játszottak Nagyenyeden: Kemény, K.-szegi, Székely, Székelyné, Megyeri, Megyeriné, László, Láng, Lángné, Telepi, Telepiné, Barta, Bartáné, Párthényi, N. Mária, Rätz, Váradi, Rajtuk kívül 1829-ben még a következők játszottak: Czélesztin, Harmath, Minovits, Sz. Zsuzsanna, Szatmári, Váradiné. A keresztnevek hiánya néha megnehezíti az egyes színészek kilétének pontos meghatározását, mégis legtöbb esetben ráismerhetünk a legkedveltebb kolozsvári színészekre. Székely József neve például már 1803. óta állandóan szerepel Kolozsvárt. Vele egykorú lehetett Kemény János és Láng Adám is. Ugyanebben az időben játszott azonban Erdélyben Láng Adám fia, Láng Lajos, és annak felesége is, így lehet, hogy ők voltak lenn Enyeden. Később (1812 körül) tűnik fel a Rác Sándor, majd 1826 után László József, Kőszeghy Alajos, Párthényi János, Telepi, Váradi Károly, Bartha János neve. Megyeri Károly még csak ekkor bukkan fel, de már is dicsőretekkel halmozzák el. Kétségesebb a N. Mária és Sz. Zsuzsanna kiléte. A korabeli erdélyi színtársulat tagjainak névsorából azonban legnagyobb valószínűséggel a Néb Mária és a Székely Zsuzsanna nevére lehet gyanakodni. Ugyancsak a kolozsvári társulatnak volt kedvelt színésze Pergő Czelesztin, Szatmáry József, Váradiné; Harmath Sándor pedig a sugója.

Megállapítható tehát, hogy a bomlásnak indult kolozsvári társulat Erdély vidéki városait fölkereső körútjában látogatott el Enyedre. Így segített rossz anyagi helyzetén is. Valószínűleg évenként visszatért a társulat Enyedre, mivel a beszámolóból az is látszik, hogy az enyediek szívesen jártak színházba és dicsérték a színészetet. A beszámoló több helyt dicséri az előadást, végül ezeket mondja: „Egy átalýában véve mind jól játszottak, legjobban Székelyné, N. Mária, Megyeri, Kemény és László.“ A társulat igazgatója Székely lehetett, mert a színiidény végén „igen szép szókban“ ő búcsúzott el a közönségtől.

Lássuk most már, mit mond a kézirat magukról a darabokról, milyen volt a társulat műsora. A kézirat a következő címmel kezdődik: *Némely Théátrumi Daraboknak, mellyeket imitt-amott hallottam v. láttam és olvastam Rövid Foglalattyok. 1828 ja 7 bris.* Maga a füzet 60 számozatlan oldalon tartalmazza a darabok leírását a szereposztással együtt. Az író igyekezett mindig pontosan lejegyezni a darabok címét, valamint azt, hogy mikor adták elő a darabot Nagyenyeden. E szerint csakis a Nagyenyeden látott előadásokat jegyezte fel. Amikor betelt a füzete, vagy nem folytatta a feljegyzéseket, vagy pedig azok elvesztek.

1828-ban a következő darabokat adta elő a társulat: „7-be első napján N. Enyeden adták elő ezen igazán szép Historiai Drámát 5 Felvonásban: *Hunyadi László*, a darabot írta egy Léány“. Ezután következik a szereposztás. Szept. 2-án a *II. Fridrich útazása titkon* c. erkölcsi vígjátékot adták 4 felvonásban. Az előadás a városházán volt. Szept. 3-án *A Kulm-hegyi-haramiák* c. új történelmi történetet adják 4 felvonásban, szept. 4-én *A testvérek ellenkezése* c. erkölcsi érzékeny játékot 5 felvonásban, szept. 6-án *Egy borzasztó éjtszaka a Palatzi kastélyban* c. történelmi drámát 3 fel-

vonásban, szept. 7-én *A travestált Don Iuan vagy a pokolbéli vendég* c. mulatságos játékot 3 felvonásban, szept. 8-án *A szebeni erdő* c. hazai történetet 4 felvonásban, írta Veienturn Johanna, szept. 9-én *A vén Dorottya szerelme* c. vígjátékot 3 felvonásban, szept. 11-én a *Báthori Mária* c. nemzeti drámát 5 felvonásban, szept. 14-én Kotzebue vígjátékát, *A sokat tudót*, 5 felvonásban, szept. 16-án *Corvinus Matyás vagy a Hévség győzedelme* c. történelmi nemzeti vitézi játékot 5 felvonásban, szept. 18-án Schillernek *Moor Károly vagy a Tolvajok* c. 5 felvonásos szomorújátékát, fordította Bartsay László, szept. 19-én *A pardutz és a kutya* c. franciából fordított víg romános játékot 3 felvonásban énekekkel, szept. 20-án *A templariusok 1313-ban* c. történelmi nagy szomorújátékot 5 felvonásban, szept. 21-én *A kronsteini viadal vagy a három esmértető jelek* c. vígjátékot 5 felvonásban, szept. 22-én „az új főispány tiszteletére“ Kisfaludy Károly drámáját, a *Kemény Simon*-t, szept. 23-án *Koponyai vagy az agyvelő organumai* c. vígjátékot 3 felvonásban, szept. 24-én *A szilaj ifjú* c. vígjátékot, szept. 27-én A. Wogel két szakaszos új nagy drámáját, *Az első szülöttség*-et, szept. 28-án Kotzebue vígjátékát, *Az anglus portékák*-at. „Ezt követte egy nagy Decoratios Bibliái Plastico Mechanicai-Néma ábrázolat két felvonásban — *Ádám és Éva vagy a Paradízsomi Kígyó*“. Szept. 29-én Kotzebue *Intermettzo vagy a Falusi úrji legelőször a fővárosban* c. vígjátékát, szept. 30-án Shakespeare szomorújátékát, a *Hamlet*-et, szept. 1-én (!) *A tűz próbája s a férfiúi szeretet és aszszonyi hívség* c. Kotzebue-vígjátékot adták. „Ezt követte *Sodoma*. Új nagy decoratios néma ábrázolat három szakaszban“. Okt. 2-án volt az utolsó előadás, *Botskay István vagy a tántoríthatatlan magyar*, vitézi érzékeny játék 5 felvonásban. 1829 szept. 9-ére tért vissza ismét a színtársulat s ekkor *Az emberggyűlölés és megbánás* c. Kotzebue-darabot adta. Szept. 12-én „sok szép darabokból“ összeállított quodlibetet játszanak és egy magyar táncal fejezik be az előadást. Szept. 19-én *Odioso vagy a kis ördög* c. nézőjátékot adják. Az utolsó bejegyzés *Gróf Beniovszky vagy a Kamtsatkai összeesküvés*-ről, Kotzebue darabjáról szól, de nincsen mellette keltezés. A feljegyzések itt megszakadnak. Így nem tudjuk, hogy 1829. szeptemberében meddig maradtak Enyeden a színészek.

1828-ban tehát több mint egy hónapig volt Enyeden a színtársulat és ezalatt 24 darabot játszott. A társulatnak minden este új darabot kellett előadnia; ezt — tekintetbe véve, hogy nagyobb részük komoly dráma volt, — nagy teljesítménynek kell tekintenünk. Az enyedi közönség színészetpártolását viszont mutatja az, hogy egy hónapig el tudta tartani a színészeket. Itt már nem a főúri pártfogóknak, hanem a magyar kisvárosi polgárságnak és a vármegyei nemességnek színészetkedvelése nyilvánul meg. A színház anyagi eredményéről is van beszámoló: „Minden játékban az első hely 40, a második 20 kr. volt, a személyre adott darabokban pedig 50 és 25 kr. Kaptak mindössze Enyeden 2.096 forintot.“

Az előadott darabokról könnyű megállapítani, hogy legnagyobb részüket előzőleg már játszották Kolozsvárt. Ferenczi Zoltán idézett munkájában felsorolja a Kolozsvárt játszott darabokat pontos címükkel és szerzőjükkel együtt. Az Enyeden játszott darabok közül csak a *II. Fridrich utazása titkon*, *A travestált Don Iuan*, *A vén Dorottya szerelme*, *A pardutz és*

a *kutya* és *A szilaj ifjú* c. darabok nincsenek meg Ferenczinél. Az előadásokból kitűnik, hogy a legnépszerűbb színpadi szerző, Kotzebue, kilenc darabját adták elő Enyeden. Ezeket a darabokat először már Kolozsvárt is játszották, legtöbbször (12-szer) *A templáriusok*-at. A leginkább németből fordított vagy átalakított történelmi vagy kalandos drámák, érzékeny játékok és részben már népies alakokat szerepeltető vígjátékok közül kiemelkedik a *Hamlet* és a Schiller *Haramiái*. Ezek és a magyar darabok jelzik leginkább a társulat irodalmi és magyar nemzeti törekvéseit. Magyar darabokhoz még alig tudott hozzájutni a színtársulat, de jellemző, hogy épen a főispán beiktatásakor adta elő Kisfaludy Károly *Kemény Simon* c. darabját. Magyar darab volt még a *Hunyadi László*. Ezen a címen két darab is szerepel Ferenczinél, csak egyiknek a szerzője ismeretes: Lákos János. Valószínűleg mindkét darab németből való átdolgozás, megmagyarosítás. Nem szerepel Ferenczinél a *Corvinus Mátyás* c. nemzeti dráma, amely Mátyás királynak Nagy István moldvai vajda ellen viselt hadjárataról szól. Pesten és Kolozsvárt is többször adták a *Báthori Mária* c. nemzeti drámát, amelyet Dugonics után Rehák Anna írt.

Érdekes még megjegyeznünk, hogy a *Kulmhegyi haramiák*, *Egy botzasztó éjtszaka*, *A tűz próbája* és a *Botskay István* című darabokat előbb mutatták be Enyeden, mint Kolozsvárt, ahol később kezdődött a színiidény, ezért ezeket a darabokat ott csak 1828—29. telén, illetőleg tavaszán adták elő.

A drámákon kívül „néma ábrázolatokat“, táncokat és énekeket is mutattak be. Valószínűleg így akartak látványosabb, mutatósabb előadásokat nyújtani. A magyar színészet kezdetleges technikai fogásaira és a korabeli közönség ízlésére jellemzők ezek a kevésbé ismert műsorszámok, ezért érdemesnek tartjuk őket részletesebben ismertetni. Két ízben mutatott be bibliai jeleneteket a színház. 1828 szept. 28-án az *Ádám és Éva* c. „plastico mechanikai néma ábrázolatot“ adták elő. Erről így ír a feljegyzés: „Ebben ábrázoltatott a két első embernek Paraditsomban való mulatások, a kígyó ravaszsága, mint csúsz elé, felmász a fára, almát szakaszt le, kettőt elejt, a mással kínálja Évát, ki azt elfogadván, Ádámot kínálja abból; hirtelen szélvész és nehéz idő léssen, a fát a menkő megüti. Azután az Angyal áltai tüzes karddal kiűzettenek a kertből, ennek ábrázoltatása a természetet a lehetőségig való követéssel Plastico Mechanikai Maschinériák által adatott elő, az utolsó részét fényes görögtűz díszesítette. Sokan voltak ezen játékban és szerették az enyedik.“

Hasonló jellegű látványos jelenet volt az okt. 1-i előadást követő *Sodoma* c. „néma ábrázolat“. „Melyben megjelenván az angyal a levegőben, Lothnak parantsolatot ad, hogy a várost hadja el, Loth engedelmeskedik. A város szépen ábrázoltatik, a hold szépen jön és sűt, a hold eltűnik, terhes felhők jönnek elé, kénköves tüzes esső léssen, a város lángba borul. Loth felesége visszanezve, sóbálványra léssen. 3 menykő tsapásra részenként öszve omlik a város, düllyedékei elsüllyednek. Fekete víz keritti a város helyét. Végre Loth hálát adván a megszabadulásért, egy fényes görögtűz bérekeszti az egészszet — ez szép is volt igazán.“ A fényhatások kihasználására és a közönség elkápráztatására való érdekes kísérletnek kell tekin-

tenünk ezt a két némajelenetet. Az enyedi közönséget, úgy látszik, ezzel hódította meg leginkább a színtársulat.

A műsört néha táncok is színesítették. Az 1828. okt. 2-i, utolsó előadás végén ezt olvashatjuk: „Ezen játékot megelőzte a Paraszt vőlegény szép Magyar tántza mindeneknek meglelégedésekre.“ A következő év szept. 12-én egy quodlibetet játszanak és azt így fejezik be: „Itt tsak egy Magyar tántz volt, mellyet 1825-ben Posonban, a Császárné koronáztatásán, eltántzoltak, kéttyszer tántzol négy legény, szép tactusban, későbbre Czelesztin egy Dámával tántzolva, eléjön, s míg ők az areán tántzolnak, addig a többiek állanak, egyszer ez a pár ismét eltűnik és a 4. végzi be szépen a tántzot. Ez a darab is szép; jól is eljátszodták.“ A magyar dráma kialakulásának kezdetén a tánc útján így kezdenek a magyaros és népi alakok már behatolni a színpadra. A magyaros nemzeti és a népies ízlés jelentkezése jeleinek kell felfognunk ezeket a magyar táncokat és a paraszt mellékalakok szerepeltetését. A közönség érdeklődése ebben a korban már a magyaros színezetű és népi élet felé fordul, ezt igyekeznek a színház is kielégíteni.

Erdemes még megemlíteni az ismeretlen írónak egypár darabra és a színészekre vonatkozó megjegyzését. Ezek szintén a közönség tetszésére világítanak rá. A *Báthori Mária* előadásához ezt a megjegyzést fűzi az író: „Egy szóval szép és fontos darab, jól is elé tudták adni.“ Tetszett a Kotzebue *A sokat tudó* c. vígjátéka is: „Ezen játékban erőssen sok szép mondások vannak.“ A *parducz és a kutya* előadásáról így ír: „Elég néző volt ekkor.“ Még inkább tetszett *A templariusok*: „szépen adták elő, sokan is voltak.“ Dícséri a *Koponyai* előadását is: „Az egész játék szép s jól is adták elő“. Az *első szülöttség* c. történeti dráma is nagy hatást keltett. A színészek közül Megyeri kap külön dícséretet: „itt Dániel (Megyeri) legjobb volt, a játék egy a legszebbek között.“ Az *embergyűlölés*-ben Bartha tűnt ki leginkább, aki a tisztartó szerepét adta. „Ebben a játékban jól jádzik a Tisztartó, jól imitálván az udvari dolgokat — a Fraj pedig átkozott finnyás, még elsőbbséget pretendált volna, mint Müllerné, akit motskolt.“

Ezek az ismeretlen írónak személyes megjegyzései a darabokról. Keveset tudunk meg belőlük a mult század elejének magyar színészetéről, de kiegészítésképen felhasználhatók a kolozsvári színészet történetéhez. Az erdélyi vidéki városok jelentőségét vehetjük észre a magyar színészet szempontjából. A kolozsvári színtársulat fennmaradásához fontosak voltak ezek a kirándulások. Kolozsvárt ugyanezeket a darabokat adták nagyobb sikerrel. A romantikus, kalandos és érzékeny történeti drámáktól, vígjátékoktól most fordul át az érdeklődés és magyaros és népies színezetű darabokhoz.

Vita Zsigmond.

Természettudományi Szakosztály Közleményei.

Szerkeszti: **Dr. Balogh Ernő.**

A Bászkapatak megfordulása.

Előadás az E. M. E. természettudományi szakosztályának 1937. évi december 15-én tartott szakülésén.

A Kárpátoknak az a része, mely a Háromszéki medencénél még a derékszögnél is élesebb kanyarulatot tesz, vízrajzi kialakulás tekintetében Erdélynek rendkívül érdekes helye. Tudvalevőleg a Kárpátoknak ÉÉNy—DDK-i ráncai itt a háromszéki zugban valójában nem kanyarodnak meg, mert a Háromszéki medencétől D-re eső hegyvidékben a ráncoknak egészben véve É-D-i irányú csapása továbbra is megmarad, a hegyvonulat tehát csak látszólagosan K-Ny-i irányú, de szerkezetileg nem. Ezt a K-Ny-i irányt csak annak a DNy—ÉK-i irányú bezökkenésének köszönheti, melyet a Brassói- és Háromszéki medence jelöl. A Kárpátoknak itt É-ről jövő és mintegy legyezőszerűleg szétterülő ráncait vágja el ez a besüllyedés, s okozza azt, hogy ezek a lementszett ráncok együttvéve nagyjában K-Ny-i irányú hegyvonulatot látszanak alkotni.

Úgy látszik, hogy a Kárpátoknak a Brassói- és Háromszéki medence általános irányának folytatásába eső részét is érte ilyen, bár kisebb bezökkenés. Itt ugyanis a Berecki hegyeknek Ojtoz környéki része majdnem 20 km szélességben olyan alacsony, hogy a legnagyobb kiemelkedések is jóval 1300 m-en alul maradnak. A Kárpátoknak még sehol sincs olyan helye, hol a gerincvonal ilyen szélességben ilyen feltűnő alacsonyra ereszkednék le. Legfeltűnőbb érdekessége azonban a Háromszéki medencét É, K és D-ről határoló hegyvidéknek az, hogy itt a vízválasztó nem a legnagyobb kiemelkedések által meghatározott vonal, hanem innen jóval el van tolódva a medencének egészen a peremére.

Ennek megfelelőleg egészen sajátos vízhalózzal találkozunk itt, mely azonban csak másodlagosan alakult ilyenné azáltal, hogy a Kárpátok külső lejtőjének vizei, minthogy a Kárpátok csapadékosabb oldalára esnek, mindjobban visszavágták magukat, amivel vízválasztójukat mindinkább hátrább tolták. Természetes, ha ilyen hátráló erózió eljutott egy olyan folyóig, mely eredetileg a Háromszéki medencébe sietett ki, ezt a folyót magába kapcsolva, tehát megfordítva, a Kárpátok külső lejtője felé csapolta le.

Igy fordult meg a Bodza folyó, mely a Csukástól, ahonnan ered, eredetileg általában mindvégig É-ra folyva, Borosnyónál a Háromszéki medencébe folyt, ma azonban Bodzafordulónál élesen DK felé kanyarodva, a Román alföldre (Muntenia) lép ki. A Bodzának ezt a megfordulását rész-

letes vizsgálata alapján Schilling Gábor írta le.¹ Bizonyító adatokra támaszkodó alapos munkája már azért is értékes, mert tárgya Erdélynek arról a helyéről való, mely tudományos feldolgozás tekintetében a legelhanyagoltabb területek közé tartozik.

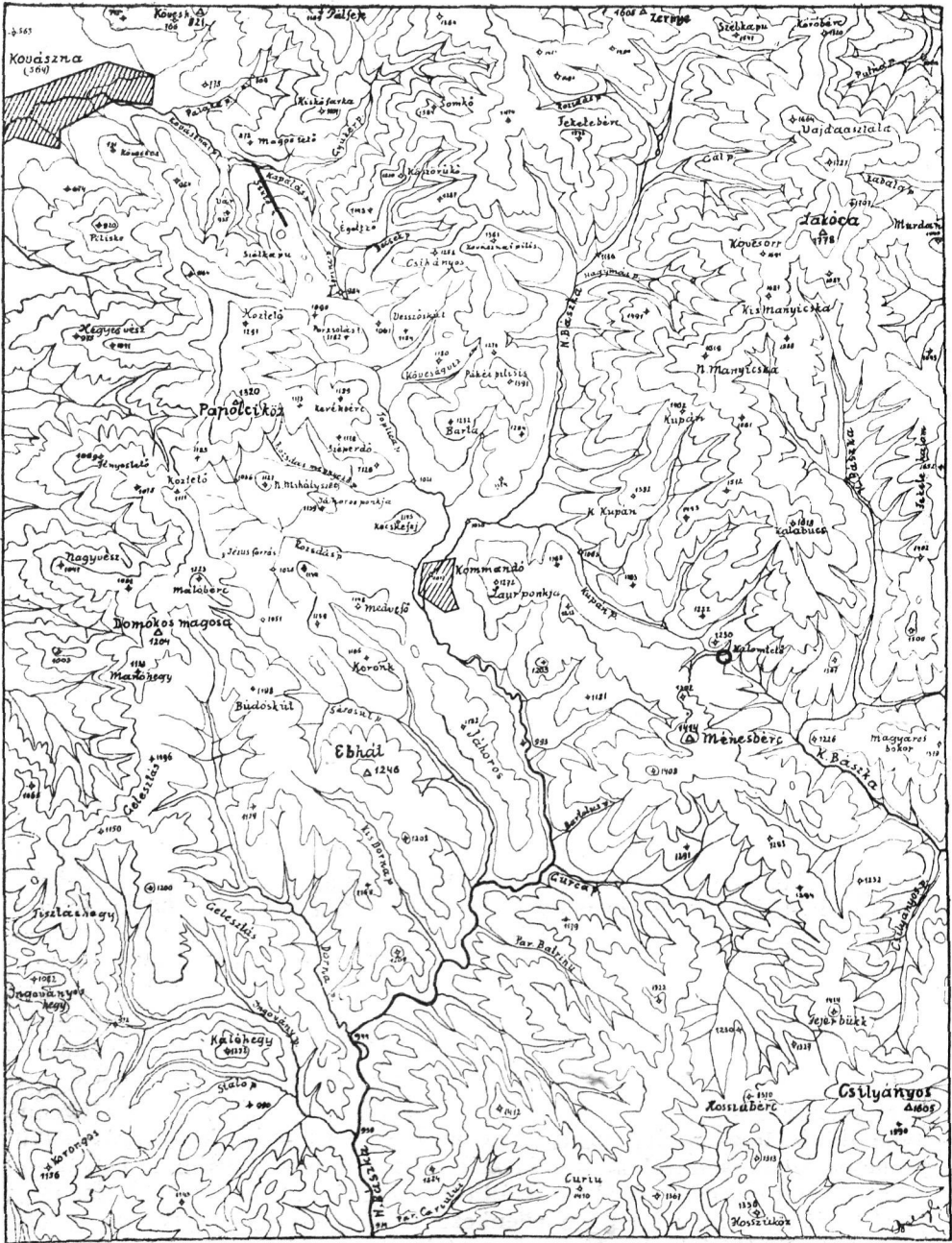
A Bászkapatak, — nevezzük röviden csak Bászának, — melyről most itt szó lesz, a Bodzának közvetlen keleti szomszédja, sőt a magas hegyek közül kiérve, annak mellékvize is lesz. De ezt a két vizet nemcsak ez hozza közeli viszonyba, hanem az is, hogy a Bászka vízrajzi kialakulása lényegileg ugyanolyan, mint a Bodzáé. Eltérés csak annyiban van, hogy a Bászánál nem is egyszeres, hanem kétszeres megfordulásról beszélhetünk.

A Bászka tulajdonképpen két ágból jön össze: a Nagy- és Kisbászka-ból. (A mellékelt térképbe [1. kép] a két ág összefolyása már nem esik be.) A Nagybászka a Zernye (1603 m) D-i oldalán ered, s innen DDNy-i irányban folyva, a kommandói nagy fűrésztelep előtt addigi szűk völgyéből hirtelen egy tágas és sík helyre ér ki, hol felveszi a DK-ről jövő Kupánpatakot. Itt kezdődik a Nagybászka vidékének feltűnően érdekes jellege. Innen ugyanis nemcsak a Nagybászka folyik előbb Ny, majd DNy, Kommandónál D s azután DK irányba kanyarodva tágas síkságon át, mely helyenként 1 km szélességet is elér, hanem ez a síkság az itt betorkoló patakok mentén is messze, szinte a végső forrásokig felhatol. Ilyenek a Ny-ről jövő Rozsdáspatak, melynek felső részén ez a síkság majdnem 2 km-re kitágul. Tovább ettől É-ra a szintén Ny-ről jövő Rozsdásmennyekő patak, továbbá az É-ról folyó Toplicapatak, melynek éppen fent vízvásztója környékén van legterjedelmesebb síksága.

A széles és lapos völgysíkok s az ezek fölé alig csak több mint 100 m-rel emelkedő s általában szelíd lejtőjű halmok a vidéknek éppen olyan elaggott jelleget kölcsönöznek, mint amilyen a Bodzafordulónál van. A hasonlóság a Bászka- és a Bodzaforduló között apróbb részletekben is annyira megvan, hogy a Bászkaforduló (a teljes hasonlóságnál fogva jogosan nevezhetjük így) úgy tűnik fel, mint a Bodzafordulónak kicsinyített mása, mindössze csak azzal a lényegesebb különbséggel, hogy a Bászkaforduló lapályai-val s hegyeivel együtt kerekén véve 300 m-rel magasabban fekszik, mint a Bodzaforduló. Míg a Bodza nagy kanyarodásánál a völgy sík 700 m tengerszínfeletti magasságban van, a Bászánál az ennek megfelelő hely 1020 m.

A részleteket tekintve különösen meglepő az a hasonlatosság, mely a bászakai Toplicapatak és a bodzai Hamaspatak között van. A kommandói fatelepről kiindulva, az iparvasút szinte minden észrevehető emelkedés nélkül halad a Toplica széles völgyéjében fölfelé, sőt az emelkedés még az 1061 m-es vízvásztópont előtt sem fokozódik. A Toplicapatak lejtése valamivel meredekebb ugyan, mint a Hamaspataké, de még mindig elegendő enyhe ahhoz, hogy az iparvasút fával megrakodva minden kanyargás nélkül egyenesen mehessen fel a vízvásztóra, hogy onnan tovább a Kovásznai patakhoz leereszkedő síklóhoz szállítsa rakományát. A vízvásztó túlsó oldalán azonban már merőben ellenkező jellegű térszín következik. A vízvásztó felől É felé lefutó Lőrincpataknak, majd ennek folytatásaként

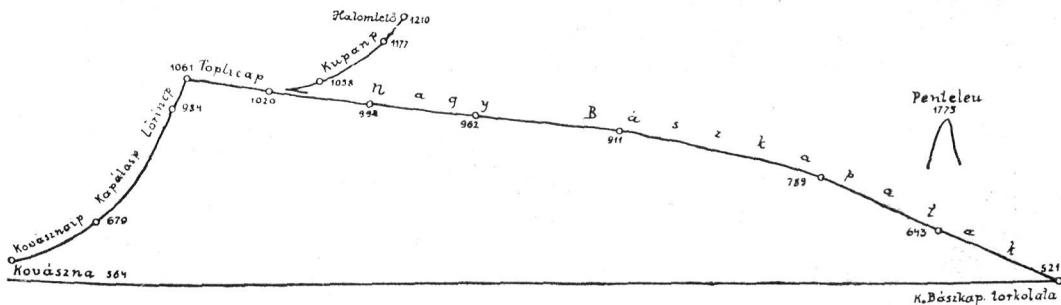
¹ Schilling Gábor: *A Bodzaforduló*. Földrajzi Közlemények. XXXVIII. k. Budapest. 1910. 12—31. l.

1. kép. A Nagy- és Kisbázkapatak vízvidéke. 1:150.000. — Die Wassergegend des Baches Nagy- (Gross-) und Kis- (Klein-)bázska.

a Kapálás-pataknak ugyanis igen nagy esésű, sőt helyenként szurdokszerű völgye van, éppen úgy, mint azoknak a patakoknak vagy árkoknak, melyek a Hamashágó túlsó oldalán futnak le.

A Toplica-Lőrincpatak közötti hágónak — nevezzük röviden Toplicai hágónak — két oldala közti ellentétes lejtési viszonyokat tünteti fel a mellékelt (2. kép) szelvény baloldali része. Megjegyzem e szelvényről, hogy mértéke olyan, mely mellett a lejtés foka teljesen megfelel annak a torzításnak, amellyel Schilling készítette a maga dolgozatához a szelvényeket. A Bász-kára és a Bodzára vonatkozó esési viszonyok ezekről a szelvényekről így közvetlenül összehasonlíthatók.

2. kép. A Nagybászkapataknak, s a jelzett többi pataknak esése. Mérték a hosszúságra 1:400.000, a magasságra pedig 1:20.000. — Das Fallen des Baches Nagy-(Gross-)bászka und der anderen bezeichneten Bächen. Längenmass 1:400.000, und Höhenmass 1:20.000.

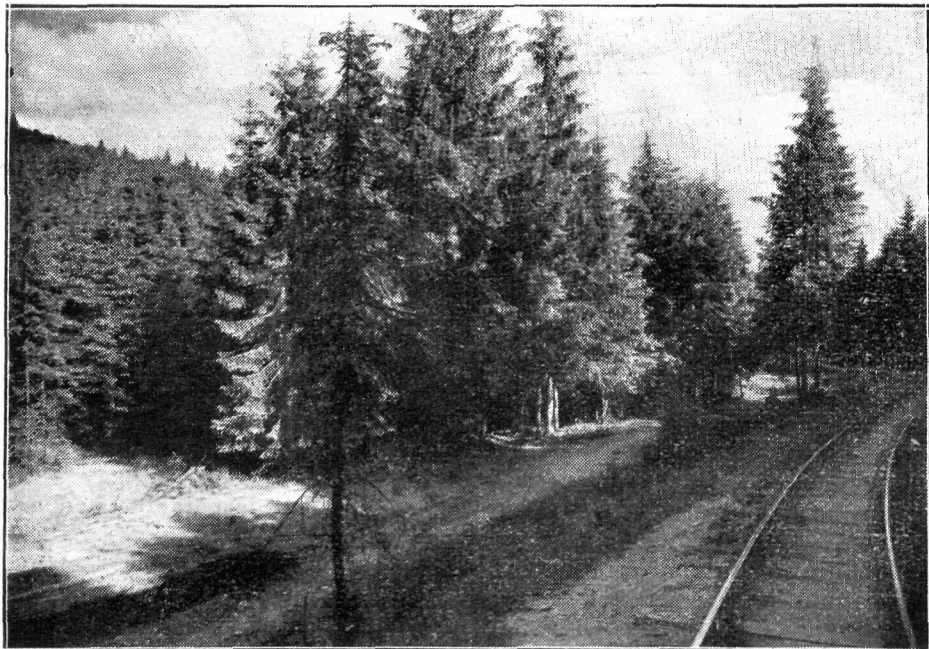
Érdekes, hogy mikor a Toplicapatak kiér a Bászka-hoz, nem ömlik mindjárt bele, hanem előbb a széles völgy másik oldalán mintegy 3 km hosszan párhuzamosan fut vele, s közben még a Rozsdás-patakat is felveszi. Kicsinyített, de pontos mása ez a bodzai Bretelpatak folyásának. És valamilyen a Bodzafordulónál rendkívül alacsony hágók mintegy szigetekre tagolják az ottani halmos vidéket, úgy van ez a Bászkanál is.

A Bászka vidékének egyik legkülönösebb részlete maga a Toplicai hágó. Ennek a hágónak a legtetefjét (1061 m) ugyanis 1 hektárnyi terület foglalja el, melyet fenyőerdő is borít. Ebből az ingoványból igen vékony erecske alakjában kétfelé folyik a víz: D-re a Toplica- és É-ra a Lőrincpatak felé. (3. kép.) A szó szoros értelmében tehát itt vízváltató nincs is, mert a látszólagos vízváltató valójában bifurkációs terület.

A Toplicapatak tágas völgye Kommandótól fel egészen a hágóig tart. Még fent a hágó keresztmetszete is egy tágas folyómeder keresztmetszetének benyomását teszi, mindkét oldalról enyhén emelkedő hegyoldallal. Úgy tűnik fel tehát, mintha a Toplicapatak széles völgye fent a hágónál mintegy a levegőben végződne.

Ha a Nagybászka folyásának általános irányát a mellékelt térképen eredetétől követjük, a Kommandónál tett kanyarodása lényegtelennek látszik. Lefutásának irányában semmi olyan feltűnőbb változás nem vehető észre, melyből itt olyan megfordulásra lehetne következtetni, mint amilyen

a Bodzánál már első tekintetre nyilvánvaló. Különös azonban, hogy miért nem vette útját a Nagybászka, Kommandónál É-ra fordulva, a Toplica völgyének, melyen át kényelmesen és rövid úton kijuthatott volna az alacsony Toplicai hágón, mint nyílt kapun át Kovászna felé a Háromszéki medencébe. E helyett mégis D-re vette irányát, ahol hosszú nehéz útján a Kárpátoknak nemcsak egész hegyláncát, hanem ezzel együtt főgerincét is át kellett fűrészelnie. Ezt a főgerincet Kommandótól messze D-re a Nagybászka baloldalán a Csihányos (1605 m), ennek folytatásában a Penteleu (1775 m), tovább DNy felé a Nagybászka és a Bodza között a Caseoaca (1438 m) és túl a Bodzán a Sirju (1667 m) jelölik.

3. kép. Bifurkáció a Toplicai hágón. Erdővel benőtt lápos terület, melyből az elülső napsütéses helyen É-felé a Lörincpatakba, a hátul látható napsütéses helyen pedig D-re, a Toplicapatakba folyik egy-egy vékony vízér. — Bifurkation des Passes Toplica. Bewaldetes Moorgebiet, von hier fließt eine dünne Wasserader vorn am sonnigen Platz gegen E in den Bach Lörine, und an den hinten befindlichen sonnigen Stelle gegen D in den Bach Toplica.

Fot. Dr. Balogh E.

A Nagybászkanak hosszszelvényén a Penteleut jeleztem is, de rajzára a szelvény magassági mértéke természetesen nem áll. Feltüntetése csak azért volt kívánatos, hogy nyilvánvaló legyen az ok, hogy miért van a Nagybászkanak itt feltűnően nagy esése. Érdeemes a Nagybászka szelvényét ebből a szempontból is összehasonlítani a Bodzának Schillingtől közölt és már említett hosszszelvényével. A kettő pontosan ugyanazt a rendellenességet mutatja és ugyanabban a mértékben. Az enyhe lejtésű felső folyásra nagy esésű alsóbb folyás következik. Ez a nagy esés mindkét helyen oda

esik, ahol a két víz a Kárpátok főgerincén töri át magát. Ezzel a nagy akadályal még egyik sem tudott úgy megbirkózni, hogy a meder lejtésében elérkezett volna a természetes egyensúlyi állapothoz.

Említettük, hogy a Nagybászka Kommandó előtt a DK-ről jövő Kupán-patakot veszi fel. A kommandói faipartelepnek a Kupánpatak mentén is vezet fel iparvasútja, mely Kommandótól számítva 9 km út után egy hágóra megy fel, melynek túlsó déli oldala már a Kisbászka vízvidékéhez tartozik. Ezt a hágót, melyre a Ménesbérc (1414 m) ÉÉK-i oldala lejt le, Halomtetőnek nevezik. Az 1:75000 méretű térképen neve nincs feltüntetve, a mellékelt térképre azonban odaírtam, sőt vastagon húzott körrel még be is kerítettem, mint igen fontos pontot, mely az itteni vízhálózat bonyolultabb kialakulásának mintegy a koronatanuja. A térképen magassága sincs megadva, de a terep domborzati rajzából s a rétegvonal helyzetéből ítélve, kicsi hibával ez 1210 m lehet.

A Halomtetőn az itt átvezetett iparvasút bevágásával kavicsot találtak. Minthogy kavicsra a pályatest építésénél éppen szükség is volt, az itt nyitott bányával ezt a kavicsréteget mintegy 15 m hosszúságban fel is tárták. Ebben a feltárásban a kavicsréteg vastagsága 3—3½ m-nyi, s rá körülbelül 1 m vastagságban rétegzetlen barnássárga föld borul, mely a hegylejtőről mosódhatott oda. A kavics anyaga főként kárpáti homokkő, melyből az egész nagy hegyvidék is áll. A kavicsok átlag ökolnagyságúak, de a kavics keverve van parallel-diszkordáns településű homokkal. Szerves maradványt nem találtam benne. Tüzetesen később szándékoztam átkutatni, de ekkorára már beomlott, s magát a kavicsot a felülről leszakadt földtömegek egészen eltakarták.

Nem szorulhat közelebbi bizonyításra, hogy ez itt föltétlen folyami kavics, tehát hogy régebben ezen a nyakon egy folyó folyt át. Kissé szokatlan ugyan folyami kavics 1210 m magasságban, de csak addig, míg a számnak abszolút értékét vesszük. Ha azonban ezt a Nagybászkanak Kommandónál levő magasságához (1020 m) viszonyítjuk, a magassági viszony ugyanaz, mint ami a Bodzánál a Kalvárián 900—910 m magasságban levő kavicsterrász és a Bodza medrének a Bodzafordulónál levő 700 m-es magassága között van. Itt is, ott is 200 m-nyi ez a különbség, amiből nyilvánvaló, hogy a Halomtető kavicsának ugyanolyan bizonyító ereje van a Nagybászka vízrendszerének kialakulásánál, mint a Bodza esetében a Kalvária kavicsteraszának. A lényegen mitsem változtat, hogy a Bodza jelenleg is elfolyik a Kalvária alatt, a Halomtetőn keresztül pedig ilyen folyóbevágás nincs. Sőt éppen ez a különbség teszi a Nagybászka vízrendszerének kialakulását a Bodzáénál még érdekesebbé.

Hogy olyan gyakran tesztek a Bodza és a Bászka között összehasonlítást — és még fogok is tenni — és az összehasonlítás eredményét bizonyítéknak is használok, szokatlan módszernek látszhat. Szolgáljon azonban magyarázatul, hogy a Bodza a Bászkanál jóval nagyobb folyó, ezenkívül kialakulásának története 300 m-rel alacsonyabb területen zajlott le, mint a Bászkanál. E két körülménynél fogva a Bodzánál sokkal élesebbek és világosabbak vízrendszerének kialakulására vonatkozó bizonyítékok, mint a Bászkanál, hol ezek a bizonyítékok szintén megvannak ugyan, de az

adott viszonyok kedvezőlenebb volta miatt általában meglehetősen elmosódva. Egyébként az összehasonlítás már annak a kidomborítása érdekében sem felesleges, hogy ugyanazon különös természeti jelenség mennyire hasonló módon játszódik le két külön területen. Illetőleg, hogy azonos felépítésű és azonos természeti viszonyok között levő területeken mennyire lehet számitani ugyanazon különös természeti jelenségek ismétlődésére. Az itt szóban levő két vidék felépítése azonos, amennyiben mindkettő kárpáti homokkövekből áll, ezeknek ÉD-i csapása is egyező, s mindkét helyen a vízrendszer különös kialakulásának főoka is egyformán fennáll, t. i. a Kárpátok külső lejtőjének csapadékosabb volta. Haszna végül az is ennek az összehasonlításnak, hogy így a mindkét helyen egyformán előforduló sajátos jelenségek magyarázata könnyebbé válik.

A Halomtetőn levő kavics önmagában csak annyit mond, hogy ott valami folyó vagy nagyobbacska patak folyt. A vidék mai hegyrajza szerint azonban ez a folyó csak ÉNy felé folyhatott, amerre legalacsonyabbak a hegyek, s ahol a hegyek közül kiérni a legtermészetesebb út kínálkozott, mégpedig elsősorban a Toplicai hágón át. Hiszen ez a hágó 150 m-rel alacsonyabb van, mint a Halomtető. Ellentétes DK-i irányban való folyása ellen két ok is szól: t. i. erre sokkal nagyobb kiemelkedések következnek, másodszor meg ebben az esetben ennek az ősfolyónak azóta D-re tolódott volna el a vízválasztója, holott pedig az itteni folyók éppen ellenkező irányban, a Háromszéki medence felé igyekeznek vízválasztójukat visszatolni.

Hogy ez az ősfolyó — mondjuk Ósbászka — valóban É, illetőleg ÉNy-ra, a Toplicai hágónak tartott, ezt természetesen csak a terrászok vagy medrének kavicsmaradványai döntik el kétségtelenül. Ebben a tekintetben azonban a Bászka vidéke a Bodzavidékkel szemben hátrányos helyzetben van, mert majdnem teljesen sűrű erdővel s ez alatt többnyire vastag mohaaljnövényzettel van borítva, s ha még hozzászámítjuk ez alatt a szintén vastag erdőtalajt, illetőleg a málladéktakarót, világos, hogy kavicsok, ha vannak is, csak kivételesen juthatnak a felületre. Általában ezen a vidéken alig akad olyan hely, hol a felületen látható lenne a szálban levő kőzet. Ki is sejthette volna, hogy pl. a Halomtetőn kavics van. Ha nem vezették volna át rajta az iparvasutat, továbbra is észrevétlen maradt volna.

De a kavicsal egyébként is baj van. A „kárpáti homokkő“ rétegei között ugyanis konglomerátok is vannak, s ha valahol kavicsokra is bukkan az ember, nem lehet bizonyos, hogy nem ilyen szétesett konglomerát kavicsáról van-e szó. Ilyen pl. az a mogyoró-diónagyságú kvarckavics, mely Kommandótól É-ra a Pákéi pilis D-i nyúlványán az 1174 m-es ponton meglehetősen nagy számban fordul elő. Teraszt, illetőleg folyómeder-helyet itt kétségtelenül csak olyan kavicsok igazolhatnak, melyeknek „kárpáti homokkő“ az anyaga. Úgyde ha ezek anyaga nem elég szilárd, felületük könnyen morzsálódni kezd, felületük símaságát elveszítik, s így nem különböztethetők meg biztosan azoktól az igazán látszólagos kavicsoktól, melyek többé-kevésbé gömbölyű formájukat úgy vették fel, hogy a földben vagy a felületen levő szegletes homokkődarabok kiálló csúcsrészei lemállottak, leporlódtak.

A régi vízfolyások kipuhatólásánál így jóformán csak a teraszokra,

mint domborzati formákra vagyunk utalva. Azonban e tekintetben sem kapunk az erdőségek miatt általában olyan áttekinthető tágas képet, mint amilyeneket a bodzavidék nyújt, de egyes részletek azért elég jól kielemezhetők.

Visszatérve az említett Ósbászkához, nézzük itt először ezeket a részleteket. A Halomtetőről ÉNy-ra lefutó Kupánpatákat kísérő hegyeken, illetőleg ezeknek a völgy felé eső gerincnyúlványain már az 1:75000 méretű térkép domborzati rajzából is jól kivehetők azok a meredeken leeső válszerű kiugrások, melyek formailag határozottan teraszmaradványoknak látszanak. Idetartoznak a mellékelt térképen a Kupánpaták jobboldalán az 1183 m, ezen alul a másik oldalon az 1165 m-es magaslatok, továbbá a Kiskupánnak (1352 m) sorban a D, DNy és Ny-i gerincnyúlványán fokozatosan alacsonyodó vállak az 1100-as rétegvonal fölött. Ezek a magas és É felé lejtő teraszok jól láthatók a szemben levő Pákéi pilisis (1391 m) oldaláról, ahonnan a Kupánpaták egész völgykörnyékére éppen kedvező kilátás is nyílik.

Az Ósbászkának É felé alacsonyodó magas teraszai itt addig követhetők, ahol ma a Kupánpaták a Nagybaszskával egyesül. Itt a mai domborzat szerint az Ósbászka éppen úgy Ny-ra a Kommandónál levő Kecskéfejnek (1145 m) fordult, mint a mai Nagybaszka. Eddigi ÉNy-i irányát ugyanis nemigen tarthatta meg, legalábbis ez a mai térszínből nem következik, mert ilyen irányban tovább már magasabb kiemelkedések vannak.

Az Ósbászka lefutását így a Kecskéfejig követve, térjünk vissza a Halomtetőhöz, s nézzük a mai Kisbaszka völgyét onnan lefelé, hogy annak a környékén az Ósbászka folyásának van-e valami nyoma. Szűk, mély völgy ez, mindenütt egyenletesen eső meredek oldalakkal, melyeken semmi olyan padka vagy válszerű kiugrás nincs, melyben gyanítani lehetne valami teraszmaradványt. A térszín a térképen feltűntet ugyan félig-meddig ilyeneknek látszó helyeket, de ezek magassága már 1200 m-en felül van. Legfeltűnőbbek ezek közül a Halomtetőtől DK-re eső, a Magyarósbokor (1379 m) Ny-i orránál az 1226 m-es lapos gerinc, továbbá a Ménesbérc (1414 m) KDK-i nyúlványának a tetején s innen tovább DK felé is 1200—1300 m körüli magasságokban egyes tetőrészletek. Ezek azonban, ha valóban teraszmaradványok is, a Halomtetőnél magasabb fekvésüknél fogva, nem erre, hanem ellenkezőleg a Halomtető felé folyó vízre utalnak.

A Halomtető kavicsa tehát kétségtelenül egy olyan ösfolyó medermaradványa, mely a mai Kisbaszka felől, nagyjában DK-ről ÉNy-ra folyt a Halomtetőn át s innen a mai Kupánpaták mentén tovább Kommandó felé. A Kisbaszskának Halomtető alatti része tehát nem őseredeti folyása. Ez egy újabb völgy, melyet hátráló eróziójával egy, a Kárpátok külső lejtője felől a Halomtető felé törő folyóvíz készített, hátratulva vízválasztóját mindaddig, míg csak magába nem kapcsolta a Kisbaszskának Halomtető fölötti főágát, mely É-ről a Lakócáról (1778 m) fut le. Ennek az átkapcsolódásnak, megfordulásnak helyét feltűnően jelöli a mai Kisbaszskának a Halomtetőnél levő sajátos megkanyarodása. Ez a megkanyarodás annyival inkább is érdekes, mert kicsiben pontosan ugyanolyan, mint a Nagybaszskának Kommandónál való megkanyarodása. Sőt különös módon a Kis- és Nagybaszskának nemcsak ez

a könyökszerű megtörése egyezik meg, hanem az ezen felüli és alúji folyás-iránya is, úgyhogy a két patak e nagy kanyarodással együtt szinte teljesen párhuzamosan halad egymással.

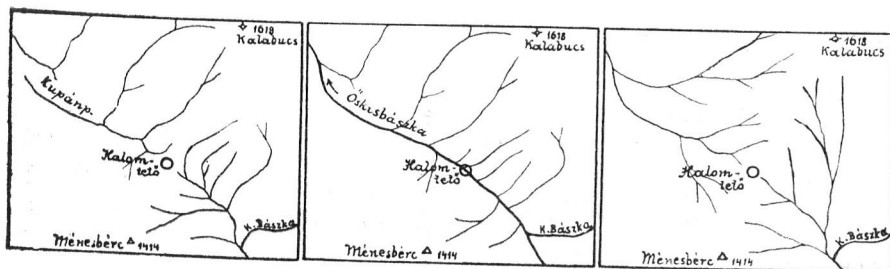
Közelebbi figyelmet érdemel a Kupánpataknak s a Halomtető túlsó oldalán ellentétes irányban a Kisbászkába siető kis pataknak legfelsőbb víz-vidékén tapasztalható rendellenesség. Kisebb, rövidfolyású hegyi patakoknál az a szokott jelenség, hogy a legmesszebb futó főág a pataknak általában vett iránytengelyébe esik, ettől legalábbis kicsi az eltérés, s e mellett a legfelsőbb forrásvidék vizei rendszeren éles hegyes szöggel jönnek össze. Ezzel ellentétben a Kupánpataknál egészen más a helyzet. Ennek ugyanis, ha folyásirányát visszafelé követjük, a pataknak KDK-i iránytengelye egyenesen a Halomtető felé irányul, a legfelsőbb vízágak közül azonban egyik sem tartja meg már ezt az irányt, hanem azok ettől jobbra-balra derékszög alatt messze eltérnek. A Kupánpataknak ez a legfelsőbb része ennél fogva azt a benyomást teszi, mintha természetes, egyenes folytatása le volna csípve. Ugyanez az eset a Halomtetőről DK-re a Kisbászkába futó pataknál is. Ennek a pataknak vezérága is feltűnően elkanyarodik a Halomtető hágója alatt messze ÉK felé. Még világosabban lehet látni ezt a Toplica-pataknál. Ennek a pataknak DDK—EÉNy-i iránytengelye a felső részen hirtelen végződik, s az itt levő két végág ettől az iránytól valósággal szétszalad. Ugyanez ismétlődik a hágó túlsó részén, bár csak féloldalasan, a Lörinc-patak fejénél is. De hasonló jelenség látható a Bodza vidékén a Hamaspatak hágójánál is, mégpedig szintén mindkét oldalon.

Mind a három említett hegyen a patakok vezérága mintegy le van csípve, vagyis a végágak a patak iránytengelyének nem egyenes irányú folytatásai, hanem attól többé-kevésbé derékszög alatt feltűnő módon elhajlanak. Minthogy mind a három hágó olyan különös hely, amely voltaképpen egy-egy régi folyónak idegen vízrendszerbe történt átkapcsolódása után hátramaradt mederdarabja, e hágók két oldalán szinte törvényszerűen ismétlődő ugyanazon sajátságos hidrografiai vonást oki összefüggésben levőnek kell tartanunk ezzel az átkapcsolódással.

Ez az összefüggés könnyen érthető. Ha valamely folyót egy másik folyó hátráló eróziójával magába kapcsol, a lecsapolt folyónak hátramaradt mederdarabjába csak az a víz juthat, melyet a volt folyónak ezen a szakaszán beömlő mellékágai hoznak. Víz tehát ebben a mederszakaszban csak a legfelső mellékvíz betorkolásától kezdve lehet. Feljebb a meder szárazon, víz nélkül marad. A volt medernek tehát ez a legfelső mellékvíz fölötti része elsorvad, sőt az oldalakról lesodródó törmelék még tölti is fel, mert nincs állandó folyóvíz, mely azt innen tovavihetné. A régi vízfolyás iránytengelye tehát a legfelső mellékágnál szükségképpen csonkán végződik, ellenben ezek a legfelső oldalágak, minthogy bennük az erózió tovább is zavartalanul működik, oldalas irányban erősen kifejlődnek, ami az iránytengely csonkását méginkább kiemeli.

Az említett hágók felől az ellentétes irányban lefutó két pataknak a főiránytól erősen elkanyarodó végágai a hágók két oldalán föltűnően párhuzamosan haladnak. Szokatlan jelenség, az adott helyzetben azonban egészen természetes. A régi ősmederben folyó vízbe ugyanis — mint az a

hegyipatakoknál általában történni szokott — jobbról is, balról is többé-kevésbé párhuzamosan futottak le a mellékpatakok. Ennek az ősmedernek két vízrendszerre való tagolásával a mellékvizeknek nem volt okuk folyásukat megváltoztatni, így azok természetesen párhuzamosak maradtak továbbra is a hágó két oldalán. Kisebb utólagos irányváltozás később, legfeljebb csak a torkolati részen következett be, és inkább csak ott, ahol az átkapcsolódás után a régivel ellentétes irányú folyó jelent meg, s ehhez az új folyásirányhoz a mellékvizeknek legalsó részükkel hozzá kellett simulniok. Jó példa erre a mellékvizeknek alsó részükön történt elkanyarodásra a Halomtetőről a Kisbászkába ömlő patak vízhálózata (4. kép).

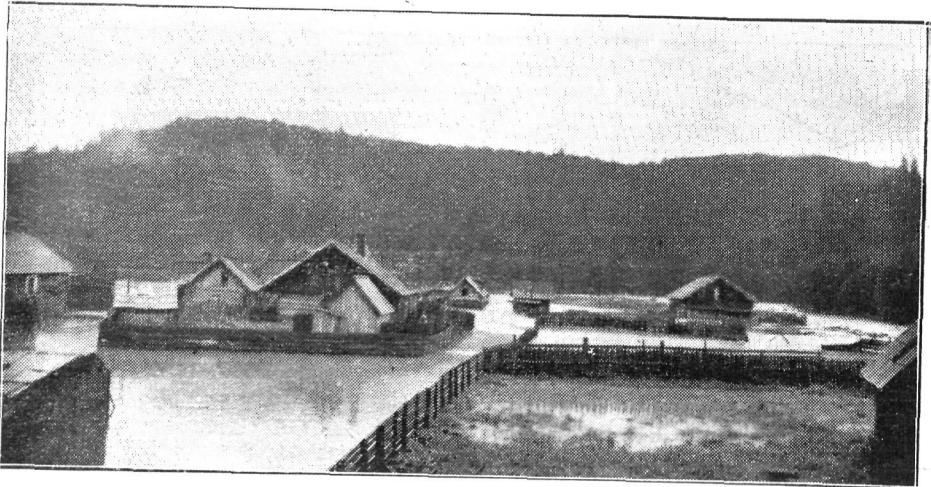

4. kép. Vízhálózat a Halomtető két oldalán. A vízválasztó, amelyen a kavics van, körrel van jelölve. 1:150.000. Baloldalon a mai vízhálózat. A mellékágak helyzete oldalra való elhajlásuknál fogva feltűnően rendellenes. A középső képen az Ókiskibászka van feltüntetve valószínűleg helyén. A mellékágak — torkolati részükön a főfolyó folyásirányához igazítva — így már egészen természetes lefutásúak. A jobboldali kép azt a képzeletbeli vízhálózatot mutatja, mely az adott domborzati viszonyok között normális lenne. — Wassernetz an beiden Seiten des Halomtető. Die Wasserscheide, was sich der Schotter befindet, ist mit einem Kreis bezeichnet. 1:150.000. Links das jetzige Wassernetz. Die Stellung der Neben-zweige ist in Folge der seitlichen senkrechten Verbiegung auffallend ungewohnt. Am mitt-leren Bilde ist der Urkleinbászka verzeichnet an der wahrscheinlichen Stelle. Die Neben-zweige — bei der Mündung an die Richtung des Hauptflusses gerichtet — haben so die natürliche Richtung. Das Bild an der rechten Seite zeigt das erdachte Wassernetz, welche bei den gegebenen orographischen Verhältnissen normal wäre.

Fentebb a Kisbászkának ősfolyását a Halomtetőn át Kommandóig, ille-tőleg az itt levő Kecsekefejig (1145 m) követtük, ahol a meder magassága az említett terraszok alapján jóval felül volt 1100 m-en. Innen tehát ez az ősfolyó másfelé nem folyhatott, mint a sokkal alacsonyabban fekvő Toplicai hágón (1061 m) át, ki a Háromszéki medencébe. Ezt a folyásirányt az is mintegy természetessé teszi, hogyha a Kisbászkának a Halomtető alatti DK-i irányát visszafelé ÉNy-ra meghosszabbítjuk, ez az irány a Halomtetőn s a Kupánpatakon át szinte nyílegyenesen a Toplicai hágónak tart, csak Kom-mandónál török kissé meg. Van ugyan itt egy alacsonyabb hágó is (1051 m), mely a Rozsdáspatak és a Sárosútpatak között van, de ez jóval későbbi bevágódás, mert jelentékenyen alatta van az itteni magas teraszoknak.

Világos, hogy ekkor a mai Nagybászka sem folyhatott Kommandótól D-re lefelé, hanem e helyett is egy olyan ősfolyónak kellett lennie, mely meg-fordítva D-ről folyt É-ra Kommandó felé, és az itteni nagy kitágulásban egyesült valahol a Toplicai hágón át kifolyó Ókiskibászkával. Hogy ez az

ösfolyó — nevezhetjük Ősnagybázkának — csakugyan létezett, bizonyítéka a Kommandótól Ny-ra levő Medvefő-Koronk tető, melyet formája után terasznak kell tartanunk. (5. kép.) Eléggé érzékíti ezt a formát már a mellékelt rétegvonalas térkép is, s továbbá, hogy ezen a nagy lapos tetőn a legnagyobb kiemelkedések hasonló magasságúak (1165, 1148, 1139, 1130 m), és ezek a magasságok DK-ről ÉNy felé csökkennek. Vastag talajjal borított felületén azonban kellő feltárás sehol sincs. A szórványosan itt-ott előkerülő kétes értékű kavicsokon kívül azonban találtam a Medvefő K-i részén, mintegy 1120—1130 m magasságban, egy jókora diónagyságú ép és föltétlen folyóvíztől gömbölyített kárpáti homokkő kavicsot is.

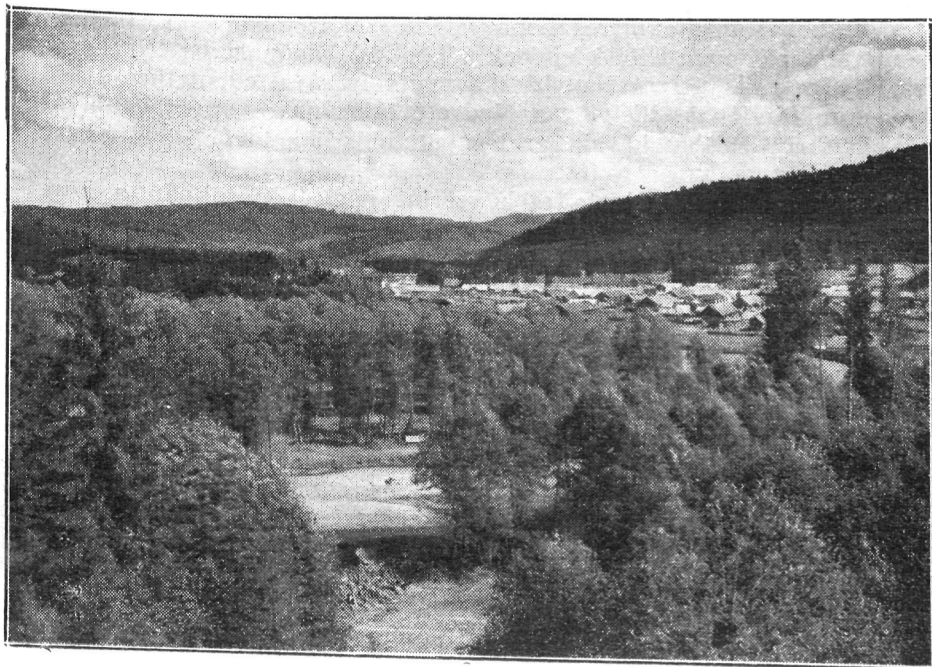
5. kép. A kommandói árvíz 1937. VIII. 9-én. Háttérben a Medvefő magas terrásza. — Die Überschwämmung von Kommando am 9. VIII. 1937. Im Hintergrunde die hohe Terrasse der Medvefő. Fot. Dr. Balogh E.

A Medvefő DK-i folytatása a Jáhoros (1182 m). Ennek az előbbinél valamivel magasabb fekvésű és szélesen elnyúló háta szintén teraszt sejt, de formája már elmosódottabb, s erdő rengetegében bizonyító kavicsot sem találtam. Innen a Nagybázká mellékén tovább D felé már olyan apróra tagolt oldalak következnek, melyeken vannak ugyan válszerű kiugrások, de olyan elütő magasságokban, hogy belőlük összetartozó teraszhozódást kihozni kavicsleletek nélkül erőltetett dolog lenne. Kavicsra akadni pedig az itteni sűrű erdőségekkel és vastag talajjal borított, feltárás nélküli vidéken egészen kilátástalan.

A Medvefőtől É-ra a Rozsdás- és Rozsdásmennyekőpatak közé eső Kecsefej (1145 m), a Jáhoros ponkja² (1139 m) és a Nagymihálytető (1127 m) vonulatnak alakja szintén teraszjellegű (6. kép). Figyelemreméltó, hogy ennek a vonulatnak magassága már kisebb, mint a Medvefőé. A Kecse-

² Az 1:75000-es térképen „pontjá“nak van írva, éppen így a Kommandó K-i részén emelkedő hegy is Laur „pontjá“nak. Ezek helyett azonban „ponkja“ a helyes.

fejen 1100—1110 m magasságban a szekérút bevágásában a vastag málladéktakaróból szórványosan bizonytalan kavicsok is kerülnek elő. Egészen határozott teraszdarabnak látszik formája után a Rozsdásmennyekőpatak túlsó oldalán a Széperdő 1126 m magasságú széles és lapostetejű válla. Itt szintén az út bevágásában, éppen a tető peremén, tehát 1100 m-nyi magasságban elég gyakori a kavics egészen rucatozás nagyságig, s előkerülnek ezek vakondtúrásokból is. Nyugodtan terasz kavicsoknak is tarthatnók őket, ha a már kifejtett indokoknál fogva nem kellene a kavicsokkal szemben

6. kép. Kommandó délről, nagy völgy síkjával. Hátul (nem legmesszebb) a Kecskefej magas terrásza. — Kommando von S mit seiner Talebene. Hinten (nicht ganz im Hintergrunde) die hohe Terrasse der Kecskefej. Fot. Dr. Balogh E.

különös elővigyázatossággal lenni. Anyaguk azonban majdnem tisztán csak kvarcit, ritkábban gnájsz, amelyik pedig kárpáti homokkő, annak meg nem világos igazi kavics volta. Innen ÉK-re a Köveságvízpatak jobboldalán, az 1180 m magaslat DNY-i nyulványán, 1100 m magasság körül a bizonytalan kavicsok között akadt egy kisebb laposra koptatott, homokkő anyagú igazi folyami kavics is. Tovább É-ra, a Vesszőskút (1184 m) D-i lejtőjén, tehát már egészen a Toplicai hágó közelében, 1100 m alatt, a szórványosan előforduló kétséges homokkőkavicsokon kívül vannak szinte ökölnagyságú kvarcít kavicsok.

A nagyritkán, mindössze csak két esetben, a Medvefőn és a Köveságvízpataknál talált igazi folyami kavicsoknak egymagukban nem nagy

bizonyító erejük van ugyan, de számítani lehet arra, hogy a talán túlszigorú elbírálással tekintetbe nem vett kavicsok között is vannak folyamiak. Hiszen ha a kvarcitkavicsok konglomerátból származnak is, onnan azok folyóvíz munkájával is kiszabadulhattak, aminthogy vannak kvarcitkavicsok a Halomtető föltétlen folyami kavicsai között is. Ennek a megengedésével ezek a kavicsok általában mégis jók arra, hogy megerősítsék terasz voltát előfordulási helyeiknek, melyek formájuk után már egyébként is teraszoknak tekintendők. A határozott teraszforma mindössze csak a Köveságvíznél és a Vesszőskútnál nincs már meg.

A Jáhorostól eltekintve, a magas teraszokat tehát csak a Medvefőtől számítva, azok innen É felé lejtének a Toplicai hágónak. Ez tehát egy olyan régi folyóra vall, mely a Nagybászka mai folyásával ellentétben D-ről folyt É-ra Kommandónak, illetőleg a Medvefő tájékának, hogy további útjában egyesülve az Őskisbáskzával, azzal együtt haladjon tovább a Toplicai hágó felé.

A Bászka ösvízhálózata ezek szerint nagy vonásokban a következő volt. A mai Kisbászka felől egészben véve egy DK-ről ÉNy felé folyó víz volt, melynek a Halomtetőn és a Toplicai hágón át a Háromszéki medencébe volt kifolyása. Ennek nemcsak a mai Kisbáskának a Halomtető fölötti főága volt a mellékvize, hanem a mai Nagybáskának a Kommandó fölötti része is. Ez volt az Ősbászka K-i ága.

A Ny-i ág a Medvefő tájékán folyt nagyjában D-ről É felé, és a kommandói medencében egyesült az előbbi K-i ággal. Mindkét ágot azonban lecsapolta egy-egy ellenlábás patak, mely hátráló eróziójával a Kárpátok külső lejtője felől tört fel a Háromszéki medence felé.

Ugyanílyen két ága volt a Bodzának is, ennél azonban csak a K-i ág csapolódott le. A Bodzánál tehát csak egyszeres megfordulás van, míg a Báskánál kétszeres. Érdekes jelenség, hogyha a Báskánál nem csapolódott volna le a K-i őszág, a Bodza és a Bászka a közöttük levő vízválasztóvonálhoz viszonyítva úgy állanának, mint nagy vonásaikban egymásnak szinte pontos tükörképe.

A Bászka kommandói vízkörnyékén más figyelemreméltó apróbb részletek is vannak. Ilyen pl. a Kommandótól D-re a Báskába ömlő Sárosútpatak, melynek medre egyenletes lassú emelkedéssel megy fölfelé, s egyik kis ága szinte egészen felér egy nagyon alacsony hágóra (1051 m), mely a túlsó oldalon a Rozsdáspatakhoz vezet át, de már valamivel meredekebben. A másik a Báskába még délebbre ömlő Ingoványpatak, melynek még enyhébb a lejtése, s egyik ágának eredeténél ingoványos terület van. Ide esik a Tisztáshegy és az Ingoványoshegy (1082 m) között egy nagyon alacsony nyak, melynek legalacsonyabb pontjától az említett ingoványos területet csak egy jelentéktelen lépcső választja el. A nyak túlsó lejtőjén a Háromszéki medencébe futó Nagyzágonpatak vizei szedődnek össze meredek lejtésű völgyekben.

Sajnos, ezt a helyet közelebbről nem ismerem, de a térkép domborzati és vízrajza olyan jeleket árul el, melyek itt is valami megfordulást, vízátkapcsolódást gyaníttatnak. Már maga az is föltűnő, hogy a Bászka és a Háromszéki medencébe futó patakok közötti, egész vízválasztóvonálnak itt

van a legalacsonyabb pontja, mely még az 1000 m magasságot sem éri el, úgyhogy az utána következő Toplicai hágónál (1061 m) is mintegy 70 m-rel fekszik alacsonyabban. Másik gyanús vonás, hogy mind az Ingoványpataknak, mind a túlsó lejtőn a Nagyzágonpataknak végágai nem tartanak a nyaknak, hanem azelőtt olyanformán térnek el oldalra, mint azt fentebb láttuk a határozottan kimutatott vízátkapcsolódási helyeken.

A Bászának magas teraszain kívül, melyek ősmédreinek maradványai, alacsony teraszai is vannak, melyek mostani folyását követik. A legfelső ezek közül jól látható a kommandói iparvasút állomása mellett körülbelül 10—12 m magasságban, s ez innen pár km-re tovább D-re is követhető ugyancsak a balparton. Ennél alacsonyabb, a mai vízszín fölött 4 m-nyi magasságban levő másik teraszát szépen feltárta a Bászka Kommandó alatt a Medvefő lábánál. Anyaga ennek kavics. Sajátságos azonban, hogy ennek tetejét láp borítja, s az ennek termékeként megjelenő tőzeg a feltárás szelvényében mintegy $\frac{3}{4}$ m vastag réteget alkot. Mindkét terasz hasonló magassággal megvan a Bodzánál is. A Kommandó körüli völgy sík nagy része ennek az alsó terrásznak magasságát sem éri el, úgyhogy nagyobb árvizek alkalmával még magának a kommandói telepnek is víz alá kerül nagyrésze. Messze kiöntő nagy árvíz — 1000 m magasságban! (5. kép). Olyan szokatlan jelenség, amilyen másutt egész Erdélyben nem is lehetséges.

Úgy a Bodzának, mint a két Bászának megfordulása szépen kimutatható, nem vitatható a megfordulásnak fentebb már említett oka sem. Nehezebb azonban a mindkét helyen egyformán előforduló és egyszabású elaggott térszín magyarázata.

Schilling említett munkájának legvégén erre vonatkozólag azt mondja, hogy a Bodza megfordulása után a mostani elaggott térszínen haladó patakok medre kimélyült, majd a Bodzaforduló vidéke besüllyedt, miáltal a Bodzaforduló vizeit elvezető patak magasabbra került. Így tehát e terület zárt medence lett, aminek az lett a természetes következménye, hogy az itt levő völgyek feltöltődtek. Ezt a medencét azonban újra lecsapolta az ismét visszavágódó patak. Térképen fel is tünteti a bezökkenetnek gondolt területet.

A terület elaggott jellegét két tényező adja meg: a szigetszerű halomvidék és a széles völgysíkok. Az elaggottság magyarázatánál ez a két vonás külön is választható.

Hogy itt szigetszerű halomvidék keletkezett, az még eléggé érthető. A lecsapolódással, a megfordulással a mostani halomvidék helyén levő ösvízhálózat addigi rendje szükségképpen megbomlott. Az ezen a területen levő patakoknak új irányokat kellett keresniök, mert ezt az anyafolyó folyásának gyökeres megváltozása szükségessé tette. Régi medrük helyett, legalább alsó folyásukban, más újat kellett készíteniök. Lehetetlen, hogy pl. a Bodzánál a Tál-, Kotor-, Hamas-, Ladoc- és Bärkánypatakok iránya a megfordulás előtt is a mai lett volna, hiszen akkor az Ósbodzával éppen szembe kellett volna folyniök. A régi térszínt tehát a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodó új vízhálózat másodszor is feldarabolta, így világos, hogy ez a nem egyirányban működő kétszeres erózió szigetszerűen felszabdalt halomvidéket hozott létre.

Másik megoldandó kérdés a széles völgysíkok keletkezése.

Természetes, hogy, amint Schilling is mondja, a Bodza megfordulása után a lecsapoló folyó eróziós munkája folytán a Bodza és a fordulónál levő mellékvizei is fokozatosan mélyebbre vájták völgyüket. Ezután következett volna be a Schillingtől feltételezett süllyedés, s ennek következményeképpen a völgyeknek széles völgysíkokká való feltöltődése.

A Bodza és a Bászka megfordulásánál levő sajátságos térszín annyira hasonló, sőt lényeges vonásokban annyira egyező, hogy ilyenre való kialakulásuknál csak közös okra gondolhatunk. Ha tehát a Bodza vidékénél ezt az okot a besüllyedésben látjuk, ezt kellene feltételeznünk a Bászkanál is. Itt azonban ilyen besüllyedést nem indokol a magasságok eloszlása. Elvégre a Bászkanál is ki lehetne erőszakolni ilyen bezökkenés létezését. Ebben az esetben valami ÉNy-i irányt kellene felvennünk, mely azonban nem illeszthető be a vidék tektonikai irányába, e mellett éppen keresztezi is a Schillingtől felvett irányt, mely ezen a vidéken tényleg össze is esik egy fontos tektonikai vonallal.

A bezökkenési elmélet tehát nem látszik olyan magyarázatnak, mely mindkét esetre vonatkozólag megnyugtató lenne. A völgyek feltöltődésének tehát más okát kell keresnünk, mégpedig lehetőleg olyat, mely magával az itt lejátszódott nagy eseménnyel, a megfordulással hozható szerves összefüggésbe. Ilyen ok pedig a lesüllyedés helyett a következő lehetett.

Miután a Bodza, illetőleg a Bászka megfordult, a vízmennyiség hatalmasan megnövekedett a lecsapoló ágba, ahol így erőteljes medermélyítés következett be. Ez a medermélyítés olyan gyors volt, hogy azt a völgyoldaloknak megfelelő lankásodása nem tudta követni, így a völgyoldaloknak olyan meredek lejtője lett, melyet a vidéket alkotó kőzeteknek sem természete, sem települése tartósan nem engedhet meg. Tudnunk kell ugyanis, hogy az itt levő „kárpati homokkövek“ nemcsak kimondottan homokkövekből állanak, melyek sokszor már maguk is kevésbé összetartó anyagúak, hanem közöttük könnyen felázó márgás-agyagos kőzetek is vannak. Ilyen lágy márgákra, agyagokra egyébként a Bászka ömlő Sárosútpatak név is utal, de ilyen sáros, agyagos hely — mint magam is láttam — az előbbi patak D-i szomszédjának, a Dornapataknak völgye is. A településről pedig már említettük, hogy az egész itteni hegyvidék uralkodólag É-D-i irányú ráncokból áll.

Mínt hogy mind a Bodza, mind a Bászka megkanyarodása után nagyjában ebben a csapásirányban halad, természetes, hogy völgyüknek az adott kőzet- és dőlésviszonyok mellett kiegyensúlyozatlan meredek oldala megrogyott, lecsúszott, minek előidéző okaihoz hozzászámíthatjuk az itt elég gyakori földrengéseket is. Ha mostmár egy ilyen lecsúszott tömeg tekintélyesebb, mögötte, mint természetes völgyzáró gát mögött, tóvá duzzad fel a víz.

Valami szerfölött nagy ilyen suvadásokat, csúszásokat nem is szükséges feltételeznünk. Például a Bászkanál Kommandó alatt, a 993 m magassági pontnál, ahol a völgy összeszűkülése kezdődik, ma is elég volna egy ilyen 35 m-nyi magas természetes gát, hogy a mögötte felduzzadt víz a Bászka vidékének völgysíkjait fel a Széperdő lábáig elöntse. Ilyen magas

gátat létrehozó csúszásra, rogyásra pedig ma is van példa, közelebről pl. a Gyilkostó természetes gátja sem lehetett sokkal alacsonyabb.

Tulajdonképpen ezeknek a gátaknak nem is kellett akkoráknak lenniök, hogy mögöttük a víz addig érjen fel, ahol a völgyfeltöltődés tényleg kezdődik. Valamely tóba ömlő víz ugyanis a torkolatnál rögtön lerakja törmelékének legnagyobb részét, mellyel zátonyt épít folyása elé, s ez aztán törmelékének bizonyos határig mind hátrább való lerakására készíti. Hátráló feltöltődésnek nevezhetnők ezt a jelenséget. Szépen látható ez pl. a Gyilkostónál, ahol a tóba ömlő patakokban, különösen a Hagymáspatak völgyében, olyan messze követhető ez a feltöltődés, ahová a tó vize sohasem emelkedhetett fel.

Különben a feltöltődés, legalább a Bászka vidékén, még ma is folyamatban van. Igazolja ezt az, hogy az itteni völgysíkok nagyobb árvizek alkalmával majdnem egészen víz alá kerülnek, s e mellett az itt levő lápi növényzet tőzegképződésével szintén hozzájárul a feltöltődéshez.

Az előbbieken a Bodzaforduló és a Kommandó környékén a térszín feltűnő elaggott voltát magából a vízátfordulás tényéből vezettük le, mint annak természetes következményét. Ha ez valóban helyes, úgy külön magyarázatra szorul, hogy a Halomtető alatt a Kisbászka könyökénél miért nem alakult ki hasonló elaggott térszín, hiszen itt szintén ilyen vízátkapcsolódásról van szó. Ennek a hiánya azonban itt könnyen érthető. Úgy a Bodzafordulónál, mint a Kommandónál levő szigetszerűleg feldarabolt halomvidék a folyó megfordulási könyöke és ama hágó közé esik, mely az ösfolyó vízmedrének megmaradt reliktum. Hogy a halomvidéknek ennyi a kiterjedése, az a halomvidék kialakulásának magyarázatánál felhozott okokból egyenesen következik. Ez a távolság a Bodzafordulónál 10—11 km, Kommandónál 5—6 km, a Halomtető alatt a Kisbászkanál azonban csak 2 km. Világos tehát, hogy ezen az utóbbi helyen hasonló halmos vidék nem is alakulhatott ki, mert erre a helyzetadta terület nem volt elegendő. Ami azonban a völgylapályt illeti, ilyen a Kisbászka kanyarulatánál is van, ahol ez szinte 200 m szélességet ér el. Hasonló széles völgylapály az 1:75000 térkép szerint a Kisbászka egész hosszában nincs is több.

Befejezésül röviden csak megemlítem, hogy a Háromszéki medencét övező hegyvidéken még több más hidrográfiai érdekesség is van, melyet azonban eddig még nem méltattak különösebb figyelemre. Ilyen pl. az Uzpaták, mely a Kárpátok egész hegláncát áttöri, pedig legvégső forrásai az Alcsíki medencének közvetlen a pereméig hatolnak. Közelebről nem tanulmányozott a sajtószerű fekvésű Kászoni medence sem. Vagy még érdekesebb az Uzba ömlő Veresvíz forrásvidékén egymás mellett levő két ikermedence, a Veresvíz- és a Lassúágpataké, melyeknek végső forrásai a Háromszéki medencének szintén egészen a peremére esnek. Közülök a Lassúágpatakéban jártam is, s minden jel arra mutat, hogy itt is a Bászkaéhoz és a Bodzáéhoz hasonló vízátfordulásról van szó. Különösen érdekes, hogy az É-ra folyó Lassúágpatak és a D-re a Háromszéki medencébe futó Esztelnekpatak „vízvázalasztó“-ja a Toplicai hágóhoz hasonlóképpen szintén lápos és bifurkációs terület.

Dr. Balogh Ernő.

Die Wendung des Baches Bászka.

Derjenige Teil der Karpathen, welcher in der SO Ecke Siebenbürgens eine scharfe Wendung macht, ist in hidrographischer Hinsicht sehr interessant. In dem hier befindlichen Bodza-Gebirge ist die ungewöhnliche Richtung des Bodza-Flusses auch auf den grossen Wandlandkarten sichtbar. Dieser Fluss nämlich, welcher aus dem Csukás-Gebirge entspringt, grösstenteils nach N fliessend, richtet sich direkt gegen das Háromszéker-Becken, aber bevor er dieses erreichen würde, wendet er sich plötzlich nach SO und den Hauptkamm der Karpathen durchbrechend, ergiesst er sich in die rumänische Ebene (Muntenia). Mit dieser scharfen ellenbogenähnlichen Wendung des Bodza-Flusses beschäftigte sich Gábor Schilling ausführlich („A Bodzaforduló.“ „Földrajzi Közlemények.“ XXXVIII. Budapest, 1910.), und bewies auf Grund der Terrassen, dass der Bodzafluss früher wirklich in das Háromszéker Becken floss und sich nur später in die heutige Richtung wendete. Er erklärt auch den Grund davon. Die auf der rumänischen Ebene befindliche Seite der Karpathen ist in Niederschlägen reicher, als die innere siebenbürgische Seite, infolge dessen schieben die Bäche ihre Wasserscheide immer mehr gegen N zurück. Ein solcher Bach warf sich ehemals derart zurück, dass er mit seiner zurückweichenden Erosion den Bodzafluss erreichte und diesen so einschloss.

Der in Frage stehende Bászka-Bach ist der unmittelbare östliche Nachbar des Bodzaflusses und dieser wendete sich ebenso, wie der Bodzafluss, aber bei der Bászka sprechen wir nicht von einmaliger, sondern von doppelter Wendung.

Gegen den rechten Rand der beiliegenden Landkarte (Bild 1 im ungarischen Text), mit deutlichem Kreis umrahmt, auf dem Halomtető genannten Sattel (1210 m über Meereshöhe) ist eine ungefähr 3 m dicke Schotter-schichte, welche ohne Zweifel Flusswasser Ablagerung ist. Durch diesen Sattel floss also einmal ein Fluss, dessen Terrassenstücke an dem von der Halomtető NW fliessenden Kupán-Bach gut zu verfolgen sind und man kann nachweisen, dass diese dortzu stufenweise abfallen. An Stelle der heutigen Kis-(Klein-)Bászka war also einmal ein Bach oder Fluss mit entgegengesetzter Flussrichtung, welcher von SO an der Halomtető neben dem Kupán-Bach gegen NW floss und in seinem weiteren Lauf dem breiten Tal des Toplica-Baches folgend, durch den, an dessen oberem Teile befindlichem 1061 m hohen Toplica-Pass in der Gegend von Kovászna in das Háromszéker Becken floss. Dieser Pass ist auch deshalb interessant, weil sich gerade am Sattel ein Moor befindet, wovon je eine kleine Wasserader in den Toplica-Bach, andererseits auf der entgegengesetzten Seite ablaufenden Lőrinc-Bach führt. Dieser Sattel ist also eigentlich keine Wasserscheide, sondern ein Bifurkationsgebiet (Bild 3).

Dieser genannte Urfluss wurde bei der Halomtető durch die zurückweichende Erosion eines nach SO fliessenden Baches abgeleitet, und dadurch entwickelte sich der heutige Lauf der Kis-(Klein-)Bászka. Die Stelle

der Ableitung wird durch die eigenartige Wendung der Kis-(Klein-)Bászka unter der Halomtető klar bezeichnet.

Der Lauf der heutigen Nagy-(Gross-)Bászka war früher auch anders. Die flache Höhe der von der Kommandoer Sägemühle W befindlichen Medvefő ist eine hohe Terrasse (Bild 5), als deren Fortsetzung, weiter gegen N, die Terrassen von Kecskefej (Bild 6) und Széperdő folgen mit stufenweiser Senkung. Hierdurch wird erwiesen, dass auch hier so ein Urfluss war, welcher sich von S nach N gegen Kommando und von hier gleichfalls gegen den Toplica-Pass richtete, sich inzwischen aller Wahrscheinlichkeit nach mit dem anderen Urfluss vereinigend. Aber dieser Kommandoer Urfluss wurde auch durch die zurückweichende Erosion eines gegen S fließenden Baches abgeleitet. Dieser bereitete also das neue Bett vor, in welchem der Nagy-(Gross-)Bászka heute von Kommando nach S fließt.

Dass durch die Halomtető und der Toplica-Pass früher ein Fluss floss, das verrät ausser den Terrassen auch das hiesige ungewöhnliche Flussnetz. Z. B. die letzten Abzweigungen der von der Halomtető gegen NW fließenden Kupán-Baches weichen unter der Halomtető stark seitlich ab. Dasselbe ist auch bei dem von der Halomtető gegen SO abfließenden Bache zu konstatieren, welcher sich in die Kis-(Klein-)Bászka ergießt. Beide Bäche scheinen auf der Halomtető verstümmelt zu enden, da die auffallend seitlich ausweichenden Bäche eigentlich als Nebenzweige erscheinen. Da die Nebenzweige am obersten Ende der beiden Bäche, auf beiden Seiten der Halomtető, parallel sind, kann diese Erscheinung nur in dem Falle als normal angesehen werden, wenn wir voraussetzen, dass diese Nebenzweige die Nebenflüsse von einem solchen Flusse waren, welcher früher an Stelle der beiden Bäche floss (Bild 4). Genau derselbe merkwürdige hydrographische Zug wiederholt sich bei dem Toplica-Pass und in der Bodza-Gegend beim Hamaspaták-Pass, also charakteristisch bei solchen Wasserscheiden, beziehungsweise Pässen, welche in Wirklichkeit Teile der Betten von alten Urflüssen sind.

Die Gegend von N und W von Kommando ist eine Hügelgegend, wo die Bäche in sehr breiten, flachen Tälern mit geringem Abfall fließen. Von Kommando z. B. geht die Industriebahn mit kaum merklicher Steigung und ohne jede Krümmung im Tale Toplica auf den Pass von 1061 m Höhe (Bild 2). So hoch zwischen den Bergen, welche durch schmale tiefe Täler eingeschnitten werden, ist diese senile Gegend sehr überraschend, deren Charakter einerseits durch das inselähnlich zerschnittene Hügelgebiet, andererseits durch die weiten Talebenen gegeben ist, die die hiesigen Bäche fast bis zu ihren Quellen begleiten. Gerade so auffallend senil ist das Gebiet auch in der Gegend von der Wendung des Bodzaflusses.

Hügelgebiet entstand an beiden Stellen, weil auf diesen Gebieten nacheinander 2 verschiedene Erosionen tätig waren. Durch die Wendung der Bodza sowie der Nagy-(Gross-)Bászka löste sich nötigerweise das Urflussnetz und damit entstand auch in der Richtung der hiesigen Erosion eine Veränderung. Die Entstehung der weiten Talebenen können wir folgenderweise erklären.

In dem Fluss, welcher den Nagy-(Gross-)Bászka abliess, vergrösserte sich plötzlich die Wassermenge und dies verursachte die hochgradige Vertiefung des Bettes, wodurch sehr steile Talabhänge entstanden. Aber die hier befindlichen „Karpathen Sandsteine“, zwischen welchen leicht erweichbare Mergel und Lehmschichten sind, können auf so steilen Abhängen umso weniger stehen bleiben, da ihre Schichten auch stark neigen. Diese glitten also ab, was auch durch die in dieser Gegend häufigen Erdbeben gefördert werden konnte. So entstanden natürliche Tal-sperren und die dadurch entstandenen Teiche konnten die Auffüllung der Täler zu weiten Ebenen verursachen.

Bei dem Lassúág-Bach, welcher von dem N Rand des Háromszéker Becken nach N fliesst, kann auch so eine Wendung vermutet werden. Die hiesige „Wasserscheide“ ist ähnlich dem Toplica-Pass auch ein Bifurkationsgebiet.

Dr. E. Balogh.

NYELVMŰVELÉS

Kis hibák — gyakori vétségek.

16. Egyik napilapunkban olvastam, hogy a német kormány „nem juttatta el a... békefeltételeket Londonhoz és még kevésbé Varsóhoz“. Úgy beszélt Londonról és Varsóról, mintha személyek volnának. Igaz, hogy mindkét helyen emberek vették volna át az üzenetet, mégis helyesen csak Londonba és Varsóba juttathatták volna el a béke föltételeit.

Erről eszembe jut az is, hogy a pesti ember a hét egyik estéjén Lear királyhoz megy, nemrégén pedig A velencei kalmárnál volt, a helyett, hogy Lear királyba menne és A velencei kalmárban lett volna.

Zlinszky Aladár az ilyeneket nyelvbéli rövidülésnek, tapadásnak, ráértésnek nevezi: *Elmegyek Bánk bánba* = a Bánk bán drámáját előadó színházba. *Elmegyek Bánk bánhoz* viszont azt jelenti, hogy látogatást teszek Bánk bánnál (l. M. Ny. XXIV. 1928. 233. l.).

Ebből világos, hogy a személyneveket nem ragozhatjuk a *-hoz* és *-nál* raggal, ha nem magának a személynek nevéként szerepelnek, hanem szindarabnak, szállónak vagy helységnek neve. Ezért mondjuk azt, hogy az Angol királynőbe szálltunk, az István királyban lakunk (és nem az Angol királynőhöz szálltunk, az István királynál lakunk), Nagymihályban jártam, Szentivánra utazom (és nem Nagymihálynál jártam, Szentivánhoz utazom).

17. *Pityókos vagy pityókás*. Ezt is nem nagyon régen olvastam az Ellenzékben: „Ha nekem eszembe jut telefröcskölni véretem holmiegy mással, hogy néhány percere *pityókás* hangulatba essek, igazán az én dolgom.“ Egy kicsit haragudtam az íróra, mert én úgy tudtam eddig, hogy az italozotta mámort megelőző állapotot nem *pityókás*-nak, hanem *pityókos*-nak nevezik, hiszen a *pityókához* semmi köze sincsen. Igaz, hogy a *pityók*-hoz sincsen, mivel ilyen értelmes szó nincsen is a magyar nyelvben, mégis inkább belényugszom, mert megszoktam, és mert ha már értelmetlen a *pityókos* szó, legyen legalább teljesen az. Másutt is találkoztam ennek a szónak újabb keletű *pityókás* alakjával, legutóbb valamelyik egészen friss regényben, de már nem tudom, melyikben, elfelejtettem. Talán azért is, mert arra is gondoltam, hogy sajtóhiba. Minapában azonban előszóval is elém bukkant, kétségtelen tehát, hogy úgynevezett népetimológiával van dolgunk. Az ember nem szereti az értelmetlen, egészen családtalan szókat, odasorozza valahová, akár illik oda értelem szerint, akár nem.

Az effélébe belé kell nyugodni, el is kezdtem, de a napokban érdekes leletre bukkantam *Eötvös Károly* Bakony című munkájának II. kötetében A vidám rettegés fejezetben, ahol is az 1831-i kolerajárványról van szó (Bpest, 1909. Révai-kiadás 263–264. l.). Talán legjobb lesz, ha a minket most érdeklő részt szószerint ideiktatom: „Ötöle (Mándi Márton Istvántól) való ez a szó *pityókos*. Híres muzsikus cigány volt száz év előtt túl a Dunán *Pityók Bandi*. A nagy költő, Kisfaludy Sándor is jól ismerte s a Balaton körüli utazásunk leírásában már én is megemlékeztem róla. Ha hegedüjének hangján megszólalt az igaz magyar kuruc zene, olyan lélek szállt az emberekbe, mint egykor az apostolokba, amikor azt mondja róluk a szentírás: *mintha édes bortól részegedtek volna meg*. Ha hát a társaság már a sok jó somlyai bortól ilyen állapotra jutott, akkor mondta Márton István *pityókossá* lett. Elfogadta a szót túl a Duna s ma már az irodalom is.“

Ezek után már nem tudok olyan könnyen belényugodni a szó eltorzításába, még ha nem volna Eötvös Károlynak minden szava szentírás, pedig magyarázatának helyességében, tárgyi alapjának igazságában nincs sok okunk kételkedni. Hagyjuk meg tehát a szót *pityókos*nak, hiszen most már urát tudjuk adni és azt is tudjuk róla, hogy nem értelmetlen. Egy kedvdérítő, mámorhozó muzikusnak nevét őrzi magában.

18. Egyik kartársam megrökönyödve mondja a napokban, hogy egy krajcáros újságunkban ilyenformát olvasott: Az angolok a tegnapi nap folyamán három német repülőgépet *verték le*. Hirtelen nem is tudtam, miért van annyira fölháborodva, hiszen minden nap elpusztul néhány repülőgép embereivel együtt, már megszokhattuk volna, de aztán megmagyarázta. Azon botránkozott meg, hogy a magyar lapok szerint már a repülőgépet is *leverik*, nemesak a diót. Azt gyanítja az én kartársam, hogy talán a román *a doborî* fordítása; ez az ige valóban azt jelenti, hogy ieüt, lever, ledönt, leront, feldönt.

Leverheti a tartós eső, a zápor, a jég a vetést, a fák lombját, a gyümölcsöt; a köd, a szél *leverheti* a füstöt; cöveket, karót is *levernek* berbéccsel, fejszefokával, miegymással, *leverik* a sétatéren a szarkafészkeket, *leveri* az ügyetlen ember könyökével a virágosvázát, *leverheti* valaki az ember fejéről a kalapot, *leverik* a disznót is a lábáról, amikor le akarják szúrni. Az embert is *leverheti* a lábáról az ital, a betegség, de *leverheti* valami szerencsétlenség, veszteség vagy egy szomorú hír (az ilyen hír *leverő*, az ember pedig *levért* lesz, erőt vesz rajta a *levérség*); *leverhetik* a lázadást, a forradalmat is, de már az egyes embert a zsványok csak ieütik, nem verik le. *A repülőgépet azonban csak lelőni lehet*, bottal, puskatussal tudtommal még egyet sem ütöttek vagy vertek le.

Megesik, hogy változatosság okából a többszöri ismétlés elkerülése végett más kifejezést kell használnunk, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyik hadakozó fél ágyúval, puskatűzzel ennyi meg ennyi gépet *leszedett*, légi harcban *elpusztított*, *megsemmisített*, *tönkretett*, vagy mondhatjuk úgy is, hogy repülőgépben ennyi vesztesége volt, ennyi gépet veszített stb. Van miben változtatnunk, nem szükséges idegen szólásformákhoz folyamodnunk.

19. Meglehet, hogy a nyelvművelésnek van valamelyes haszna, de azt veszem észre, hogy kára is van. Sokan és annyiszor megrovogatták a határozatlan névelő fölösleges és magyartalan használatát, hogy most már ott is elhagyják, ahol szükség volna rá. Hasonló az eset a határozott névelővel is. Szükségtelen használata ennek is bántó, de még bántóbb elmaradása, ha szükség van rá. Napról-napra mind gyakrabban találkozhatunk ezzel a hibával.

Legutóbb egy naptáron és egy naptárban leltem meg. Az egyiknek borítékján ez volt: Katolikus Népszövetség Naptára, a belső címlapján már helyesen névelővel: A Katolikus Népszövetség Naptára. A Magyar Református Naptárban pedig egy csomó kép aláírásából hiányzott a névelő; például: Felsővárosi templom, Felsővárosi iskola, Alsóvárosi kéttornyú templom, Alsóvárosi iskola utcai épülete. Ez akkor volna helyes, ha sok felsővárosi templom, iskola, ha több alsóvárosi kéttornyú templom stb. volna, és a sokból mutatna bé a kép egyet, ámbátor abban az esetben is jobb volna határozatlan névelővel: Egy felsővárosi templom stb., de mert csak egyetlenegy van belőlük, határozott névelő nélkül nem helyes az aláírás. Az is érdekes (de majdnem érthetetlen), hogy egymás mellett helyes feliratok is

vannak, például: *A* belvárosi templom főbejárata, *A* hidelvei templom, *A* hidelvei lelkészi lakás stb.

Komolyabb nyomtatványok is szenvednek ebben a hibában. Nemrégén az Új Időkben olvastam ilyet egy képet magyarázó szövegben: színpadi képet Fülöp Zoltán tervezte; ennek az elejéről is hiányzik a névelő. Sok van másutt is, de ki győzné sorra venni valamennyit.

20. *Közellátás — messzelátás.* Az Erdélyi Iskola VI. 1938—39. évi folyamában Az érzékszervek főbb betegségei között a szeméről is szó van (567—568. l.). Mindjárt az elején tárgyalja a szemnek fent jelzett két rendellenességét, betegségét *Rövid- és túllátás* címen. A *rövidlátás* szót már többször kifogásolták azért, mert a német *kurzsichtigkeit*-nak volna a fordítása; és már régen ajánlják helyette a *közellátás-t*; a szem maga *közellátó* szem, mert csak azt látja jól, ami közel van hozzá.

A *túllátás* szó egészen új előttem, nem emlékszem, hogy hallottam vagy olvastam volna. De nem tartom helyesnek, mert *túl* egy bizonyos határvonalon mögötti területet jelentene, itt ilyenről nincsen szó. Azért sincs rá szűkség, mert erre is van régi és jó szavunk, ha akarom kettő is. Az egyik a *messzelátó*, a szem *messzelátó* szem, azt látja tisztán, ami messze van tőle. (A testi vagy lelki közellátásban szenvedőről is azt mondjuk, hogy nem lát *messzebb* az orránál.) A másik szó a *távollátás*, ill. *távollátó*. Még csak azt jegyzem meg, hogy a szövegben (az Erdélyi Iskolában) a *messzelátás* szó is előfordul.

21. Egyik napilapunkból idézem a következő mondatot: a Magyar Újság pályázatát hirdet *legkevesebb* tíz ív terjedelmű regényre. Magyarul helyesen *legalább* tíz ív terjedelműt kell mondani. A hiba minden bizonnyal a román nyelv *cel puțin* szava kedvéért történt. Egy másik lapunkban ennek párját is olvastam ilyenformán: ára *legtöbb* 20 lej lehet; ez meg a román nyelvi *cel mult*-nak szolgai fordítása. Helyesen: ára *legfeljebb* 20 lej lehet.

Nem tartozik szorosan ide, mégis idézem az alábbi is: A villamos motor *négyszer olyan kicsi*, mint egy húszlejes pénzdarab. Ez igazán kis hiba, inkább szokatlan; *négyszer olyan nagy* sem szokásos mértékelés. Megszokottak ezek volnának: *négyszer* vagy *négyszerte kisebb*, *négyszer* vagy *négyszerte nagyobb*, vagy pedig *negyedakkora* és *négyakkora*, ha mekkoraságról, *negyedannyi* és *négynyi*, ha mennyiségről van szó.

Brüll Emánuel.

Ötet, aztat, eztet.

Egy hosszacska mondatot kell idéznem *Sík Sándornak* A *eserkészet* című kis könyvéből: Szilárdságot, egységet, következetes erőt csak meggyőződések, változhatatlan elvek... adnak, már akár vallás, akár filozófia, akármi más adja is *ötet*. — Az egész utolsó szaváért, a tautológiásan ragozott *ötet* szóért írtam le. A stilsztika nyilván megrója az efféléket, ilyen az *aztat*, *eztet* is; az élőbeszédben elég gyakran előjönnek, sokkal ritkábban találkozunk velük az irodalmi nyelvben, de mint a példa mutatja, mégis előfordul, mégpedig nem kisebb embernél, mint *Sík Sándornál*.

Erről eszembe jut, hogy nem nagyon régen egy társaságban azt találtam mondani egy különben jeles, munkás emberről, hogy én nem szeretem

ötet. Volt erre nagy méltatlankodás, nem a nem-szeretem miatt, hanem az *ötet-ért*. Hiába mentegetőztem inkább szerényen, mint serényen, hogy ezt így is szokták mondani, és hogy a beszédben nem is nagy hiba, hiszen a közbeszéd nyelve nem a tiszta irodalmi nyelv, mindig van benne valami a szabadabb népnyelvből; Németországban valósággal tüntetnek az emberek azzal, hogy nyelvjárásuknak minél több sajátosságát megtartják az élőbeszédben; mind nem használt semmit, nem bocsátották meg. Azt is mondták, hogyha másnak elnéznék is, nem engedhetik meg a tanárnak, néki a nyelvhelyesség dolgában is jó példával kell eluljárnia. Szóval a tanárnak mindig tanárnak kell lennie, elég nehéz sors, szerenesére nem mindenki ilyen szigorú, de ott és akkor csúfos vereséget szenvedtem, senki sem állt mellém, egyedül meg nem győztem, még szusszal sem.

Most azért hozakodtam elő ezzel a régi dologgal, mert íme, Sík Sándor egyetemi tanár is segítségül jött, komoly munkában használta az agyonkifogásolt szót (regényben, miben többször olvastam hasonlót), sőt van egy még külön védője, a maga idejében félelmetes hírű *Szarvas Gábor*, a Magyar Nyelvőr első szerkesztője, hogy régi írókra, például Pázmány Péterre ne is hivatkozzam. Ha valakinek netalán nem volna elég tekintély Sík Sándor, itt van az ő példája: Hogy oly előkelő és díszes testület, aminő a közmunkák tanácsa, a többiek után egy nyomnyira sem maradhatott el, az természetes, magától érthető, sőt több tekintetben *ötet* illeti meg a babérokoszorú (Nyr. XXI. 1892. 449. l.). Ugyanebben az évfolyamban még egyszer megtaláljuk, egy üzenetben (a 190. lapon): Hátha például engem valaki kér, hogy erről vagy amarról világosítsam fel *ötet*. Elírásról, tollhibáról — ügyebár — szó sem lehet. Az ő példája azért is nyomós, mert nyelvésztől és éppen nyelvtudományi fejtegetésből való.

Arany János írását, nyelvhasználatát kánonnak szoktuk tekinteni s íme mit ír ő Visszatekintés című cikksorozatának V. darabjában (I. Prózai dolgozatok, II. kiadás, Bpest, 1884. 427. l.): ... az ő névmás használatára nézve, midőn dologra vitetik, különbség van az egyes szám és többes szám, kivált pedig ezek tárgyesetei közt: *ötet*, *öket*. Egyesben ritkán, talán sohasem, vitetik dologra, kivéve, ha a dolgot személyesítjük. „Hova lett a lovad?” „Eladtam.” Az *öt*, *ötet* igen rosszúl hangzanék stb. Eddig tart az idézet; és éppen nyelvhelyességi cikkből való. Arról vitázik a kolozsvári Brassai Sámuellel, mikor kell az *ő* és mikor az *az* névmást használni rámutatásképen (A cikksorozat eredetileg az Arany János szerkesztette Szépirodalmi Figyelő 1860—61. évfolyamában jelent meg.). Ebből az tűnik ki, hogy Arany az *öt* és *ötet* alakot legalább is egyenlő jogúnak tartotta, hiszen először csak az *ötet* alakot állítja a többesszámú *öket* mellé.

Az *ötet* és a véle egy híron pendülő *aztat*, *eztet* e szerint szentesítést nyert. Ez nem azt jelenti, hogy most már derűre-borúra használjuk, de hébe-hóba megengedhető. Úgy érzem, leginkább akkor van helyén, ha tréfásan, gúnyosan vagy kedveskedőn-évődőn mondunk valamit.

Ilyen tautológiás alakok, amidőn t. i. egy-egy nyelvtani elem ismétlődik a szóban, található még a magyar nyelvben. Egészen általános például a *nálamnál nagyobb*, már nagyon régen járatos az irodalomban is (I. Nyr. XXI. 1892. 34. l.). Hasonló hozzá a *velemmel együtt*, ez is hallható az élőbeszédben, néha olvasható is. Legutoljára *Asztalos István* Elmondja János című regényében olvastam. Sőt ezt az alakot megtagogathatom egy másik nyelvtudós példájával. *Zolnai Gyula* ezt írja: Meg vagyok győződve róla, hogy *velemmel együtt* ő is így beszél (I. Magyarosan VIII. 1939. 113. l.). Hiában mondja egyik kortársam, hogy ezek éppen olyanok, mintha azt

mondanak, hogy *tőlemlől, nekemnek, hozzámhoz*. Igaza van, de ezeket mégsem használjuk, amazokat igen, mert azok megtermettek, emezek pedig nem.

A *nálamnál* alakot csak hasonlításokban középfokú melléknevek mellett használunk; sohasem mondjuk például, hogy tegnap nálamnál járt a végrehajtó. A *velemmel* is csak az *együtt* társaságában fordul elő, nem mondjuk, hogy velemmel is megesett már ilyesmi. Ennek a kétrendbeli szóhasználatnak bizonyára a *fiamnál nagyobb, öcsémmel együtt* féle szokásos szerkezetek hatása az oka. Az elsőben a középfokú melléknév (nagyobb) előtt közvetlenül áll a *-nál* rag, a másodikban az *együtt* határozó szó előtt szintén közvetlenül áll a *-vel* rag. Ez a külső analogia teremtette a rendkívüli alakokat.

A képző ismétlődésére is van példa. Mindennap hallani ilyet: Egy kicsit *avasos* már ez a szalonna. A nyáron jegyeztem föl (de régebből ismerem): Tessék venni ebből a *leveses* körtéből. A levesmerő kanalat is *leveseskanálnak*, a tálát *levesestálnak* hívják. Mindkettőben az *s* melléknévképző van meg kétszer.

Ez a kis írás már a nyomdában volt, amikor egy cikket találtam a Magyar Nyelvben *Tömlő* Lajostól *Nálamnál, tőlemlől* címen (l. X: 1914. 444—446. l.); ebből szeretnék sok magyarázgatás helyett egy-két mondatot idézni.

„Akik kerülendőnek tartják az *asztat, eztet, ötet* névmásokat, azokkal nem vitatkozom. Legyen nekik az ő nyelvük-fülük ízlése szerint. Hisz az *asztat, ötet* — ő szerintük — semmivel sem mond többet, mint az *aszt* és az *öt!* Én ugyan azt vélem, hogy ... a mi nyomósabb *asztat, eztet, ötet* alakjainkra szüksége van nyelvünknek, mely különösen a ragozás és szóképzés terén nem terem fölöslegest.“

Azután a két című írt szóalakot védelmezi és magyarázza hosszabban (az ilyenféle szólásokban: jobb nálamnál, tőlemlől elmehezt); befejező sorai ezek: „A helyett tehát, hogy gúnyos megvetéssel forduljunk el a nép nyelvének grammatikai furcsaságaitól, igyekezzünk inkább kutatni, felismerni és elismerni ezeknek a létjogát; de másrészt ne hurcoljuk be az irodalmi nyelvbe a nép nyelvének minden olyan kicsinyes árnyalatát, melyekre ott egyáltalában nincs szükség.“

Brüll Emánuel.

Az ősök neve.

Eötvös Károlynak Bakony című munkájában (I. köt. 124—131. l.) érdekes fejezetet találtam az ősök elnevezéséről a magyarban. Azt mondja, hogy én vagyok az első íz, apám-anyám a második, öregapám-öreganyám a harmadik íz, sőt szépapám-szépanyám is a harmadik íz neve; a negyedik íznek is kétféle neve van, az egyik az ósapám-ósanyám, a másik a jobbapám-jobbanyám. Igen érdekes az ötödik íz: dédapám-ükanyám, mert — azt mondja Eötvös — az *ük* csak nő lehet (*déd* e szerint csak férfi); a hatodik íz dédősapám-ükősanyám. Tovább nincs, tovább nem ér az emlékezet, tovább nem szokták számontartani az ősöket, ennyit is ritkán (legfeljebb azok, akik kamarások óhajtottak lenni).

Ezt a fejtegetést olvasva eszembe jutott egy korábbi vitám ugyanerről a kérdéstről. Semmiképen sem tudtunk megegyezni az egyes ízek és nevek dolgában. Emlékeztem, hogy Eötvös Károly beszél valahol róluk, de nem volt kéznél; nem is tudtam, melyik munkájában kereshetném, a vita ilyenformán befejezetlen, vagyis eldöntetlen maradt. Ellenfelem véleményére már

nem emlékszem pontosan, a magaméra annál jobban, annak idején föl is jegyeztem magamnak (vitázófelem is a magáét, hiszen úgy tartottuk egymás orra alá), hogy alkalmas időben alkalmas embertől megkérdezzem. De aztán egészen megfeledkeztem róla.

Most látom, hogy Eötvös sem dönthette volna el a kérdést, mert együnk fölfogásával sem egyezik.

Az én tudomásom szerint így van. Én vagyok az első, édesapám-édesanyám a második íz, nagyapám-nagyanyám (vagy öregapám-öreganyám) a harmadik, dédapám-dédanyám a negyedik íz, az ötödik íz szépapám-szép-
anyám, a hatodik ükapám-ükanyám, a hetedik ősapám-ősanym. Tovább én sem tudom, már ez is egy ízzel több, mint az Eötvösé; ennyit tanultam édesanyámtól, ő szeretete számontartani az efféléket, a sokadzigleni atyafiságot.

Egyszer aztán *Herepei Jánossal* beszélgetve (ő tudvalevőleg éppen ilyen dolgokkal, régi korokkal, régi családokkal, hajdanvolt emberekkel és családfákkal is foglalkozik), valahogyan szóbakerültek a rokonsági nevek; erről eszembe jutott az én vitám és Eötvös Károly fejtegetése. Szó nélkül elébe tettem egy darabka papírost meg egy ceruzát és megkértem, írná föl a fölmenő ág elnevezéseit. Fölírta és nem kis öröömömre hajszálnyira úgy jegyezte föl, ahogy az imént előadtam.

Ebből a teljes megegyezésből sem merem azt a következtetést levonni, hogy egész kies hazánkban ezek a szokásos elnevezések, meglehet, hogy csak itt Kolozsvárt és környékén, általánosak, ámbár édesanyám marosszéki származás. Azért igen hálás volnék mindazoknak, akik nem sajnálnának egy kis fáradságot, meg egy kevés póstaköltséget, és megírnák a maguk tudományát ebben a kérdésben. Igaz, hogy nagyobb dolgokról folyik ma véres vita a nagyvilágban, de azt tartom, ilyenkor sem szabad a kicsinyeket elhanyagolni.

Egy füsttel azt is megírhatnák, hogy az *ipa* (após), *napa* (anyós), *süv* (sógor), *ángy* (sógornő) és *ját* (drusza) szokat hol használják még, milyen értelemben, melyik rokon jelölésére, és azt is, hogy kik használják, az öregebbek vagy a fiatalok, általános-é vagy csak egyes osztályok, rétegek élnek véle. Ezek is lassanként kikopnak a használatból, nem ártana megállapítani és följegyezni, hol élnek még 1940-ben.

Brüll Emánuel.

„Üri eső“, „átutalui“ s egyéb kászoni apróságok.

1936. nyarán mintegy húszan állottunk össze az egykori Kászonszék kirándulási lehetőségeinek, nép- és természetrajzi, régészeti viszonyainak tanulmányozására. Nyelvész vállalkozó — sajnos — nem akadt, pedig — amint az alábbiak is igazolják — nyelvésznek is érdemes lett volna csatlakoznia hozzánk.

1. Kászonzakabfalván, a gyalogláshoz való készülődés közben, megállt mellettünk egy öreg anyóka is. Egy ideig nézdegélt bennünket, majd csendesen megjegyezte: „No, itt aztán jó *üri eső* esett!“ — Nem értvén a mondást, természetesen azonnal megkérdeztem tőle, hogy mit akart ezzel mondani. Így derült ki, hogy váratlan megérkezésünk és nagy számunk, élénk sürgés-forgásunk miatt a kevesebb és lassúbb mozgású falusiakhoz szokott szemében úgy tűntünk fel, mintha mi „urak“ az égből pottyantunk volna alá, s mivel mindezt hamarjában a kiadós, jó eső lehulló cseppjeivel, a sűrű jégeső jégszemeivel hasonlította össze, a havas, jeges, ölmcs, stb. eső min-

tájára alkotott *úri eső* szólással vélte legjobban kifejezhetni a benne keltett benyomást. Az önkéntelenül és gyorsan, de egészen jogosan és egészen tökéletesen képzett szólás valóban rendkívül találóan fejezi ki az öreg anyóka gondolatát: az urak oly sokan és oly hirtelen kerültek a falu közepébe, mintha valami jó záporosó, de nem víz- és nem jég-, hanem *úr-eső* zuhogott volna alá.

2. A Bakmájvárából hazafelé, Kászonaltízbe tartva vettem észre, hogy néhány kisebb földdarabkát egy vagy két oldalról ágkerítéssel kerítették be. Minthogy semmi nyoma se volt annak, hogy szántóföldként használták volna őket és látszólag semmiben nem különböztek a többi szomszédos, kiégett fűvű kaszálóktól, magától értetődőleg megkérdeztem a legelső, útamba került székelytől, hogy mire valók ezek a félig-meddig elkészített kerítések. „Azért csinálják, — felelé az atyafi — hogy ne *utalhassák át* a földeket.” — Megvallva az igazat, én csak a háború utáni világban ismerkedtem meg az átutalás fogalmával. Természetes tehát, hogy nem értettem, miképpen kerülhet ide az átutalás. Kérdésemre azonban azonnal és most már általam is megérthető választ nyertem: azért csinálják ezeket az ágkerítéseket, hogy az erdőlő- vagy szénásszekerek — amikor a rendes útjuk rossz: sáros, ragadós, nehezen járható — ne mehessenek be az említett kaszálókba s az illető kaszálók gyepején át *ne törjenek új utat*.

3. Ugyanez a székely atyámfia sohasem használta beszédében a *valószínű* szót, hanem helyette következetesen, mindig a *ha nem egyéb* szócsoportot.

4. Amint pedig végül a hazafelé útról kérdezősködtem tőle, azt mondotta, hogy a *valóságos úton* tartunk erre meg erre. Minthogy szerintem az út, ha már út, egyszersmind valóságos út is, természetesen felesleges szószaporításnak tekintettem az út „valóságos” jelzőjét. Kérdésemre azonban rögtön kitént, hogy igenis jogosan használta a „valóságos” jelzőt, mert a szekerek akkoriban nem igen jártak a nem sokkal előbbi esős napokban igen felázott és következésképpen túlságosan vendégmarasztó úton, hanem hol jobbra, hol balra tértek le róla s a kevésbé ragadós kaszálókon át vágtak maguknak új utakat. Atyámfia a „valóságos” jelzővel ezektől a nyomdékoktól, ideiglenes útaktól különböztette meg a rendes, az *igazi* utat és ezzel a „valóságos” jelzővel figyelmesen igyekezett figyelmeztetni bennünket arra, hogy nagyon ügyeljünk, nehogy ezek a szekércsapások megtevésszenek és elhagyva az igazi, a valóságos utat, rossz útra térjünk és csak hiába gyalogoljunk.

Ferenczi Sándor.

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Elnöki megnyitó az E. M. E. 1940. február 25-i közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés!

Régi latin közmondás: „Ha Mars megszólal, a Múzsák hallgatnak.“

Utolsó közgyűlésünk óta megszólaltak a fegyverek, a fél világ háborúban áll, Lengyelország elpusztult, a testvér finn nemzetet halálos veszedelem fenyegeti, és a legcivilizáltabb népek műveltségüket és technikai felkészültségüket annak szolgálatába állítják, hogyan pusztíthatják egymást leghatásosabban. Nemcsoda, ha ilyen időkben a Múzsák elfordítják fejüket a vérben úszó nemzetektől.

De éppen mostan kétszeres jó érzéssel tölt el minket, hogy midőn a világ többi részén tombol a harc, visszavonulhatunk az Erdélyi Múzeum-Egyesület szárnyai alá, ahol a Múzsák még nem hallgattak el, ahol nem pusztulásnak, hanem a lelkek művelődésének és a magasabb célok iránti érdeklődésének szentelhetjük időnket.

Mi jobbá, szebbé és tartalmasabbá akarjuk tenni elsősorban az itt élő magyarságnak az életét; és ez által közvetve a Mars hatalmában élő emberiségnek is szolgálatot kívánunk tenni, ezen szerény kis hajlékunkban még mindég megszólaltatván a Múzsákat.

Kívánva, hogy Egyesületünk ezen szent és nemes feladatának a jövőben is éppenúgy megfeleljen, mint a múltban, a közgyűlést ezennel megnyitom.

Báró Jósika János
alelnök.

Báró Jósika János alelnök megköszöni az E. M. E. elnökévé választását az 1940. február 25-i közgyűlésen.

Tisztelt Közgyűlés!

Hálásan köszönöm a belém helyezett bizalmat.

De tisztában vagyok azzal, hogy ezen egyhangú bizalom fokozott várakozást foglal magában, és reám nézve egy oly elkötelezettséget, mely a kötelességteljesítés maximumát kell, hogy jelentse. És aggodással tölt el a gondolat, képes leszek-e a mostani súlyos időkben ezen várakozásnak megfelelni?

Lehetetlen megilletődés nélkül elfoglalom azon elnöki széket, melyet valamikor nagynevű alapítónk, gróf Mikó Imre, és később nagyapám, gróf Esterházy Kálmán, töltött be.

A megválasztott elnök rendszeresen programmot szokott adni és kifejteni, hogyan és milyen irányban kívánja a reá bízott egyesület ügyeit vezetni. Szabatos programmot én ma nem adhatok. De azt hiszem, a mai nehéz időkben ezt nem is várják tőlem.

Én első és legfőbb feladatommak tekintem, hogy az állammal való viszonyunkat végre-valahára rendezzem. Tisztában vagyok azzal, hogy ezen rendezés nagy áldozatokba fog kerülni, de ezen áldozatoknak is van egy maximális határa, melyen az Egyesület életfenntartása érdekében nem léphetünk túl. De biztos vagyok benne, hogy gróf Mikó Imre is hozott volna áldozatokat életbevágó célok elérése érdekében, s hogy ő is szentesíténé törekvéseinket, melyeket a tárgyalások alatt Egyesületünk érdekében kifejtünk.

Éppen ezért szent és ünnepélyes fogadalmat kívánok tenni a tisztelt Közgyűlés előtt gróf Mikó Imre emlékére, hogy kész vagyok minden személyes áldozatra, minden erőm és képességem latbavetésére azon Egyesület magyar jellegének fenntartása és megvédelmzése érdekében, melynek vezetését ma reám bízták, úgy, hogy bármi történjék is, egy virágzó, életképes, magyar kultúrintézményt adhassak majd át az utódoknak. Isten engem úgy segítjen.

Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1939. évi működéséről.

Az 1939-es év az Erdélyi Múzeum-Egyesület életében jubileumi év lehetett volna, mert az 1859. alapítási évnek nyolcvanadik fordulója volt. Más intézmények, vagy csak más vezetők is, talán szívesen éltek volna az alkalommal, hogy ünneplésekkel magukra vonják a figyelmet. Az E. M. E. számára eddig sem a külsőségek jelentettek örömmünnetet, most is örömünk csak abból a belső megnyugvásból adódik, hogy a nyolcvan évvel ezelőtt elindított E. M. E. céljaiból talán az 1939. évben is sikerült valamit végeredményképen megvalósítanunk. Mert az év elején az E. M. E.-tel kapcsolatban fekete gond ülte meg lelkünket. A téli előadássorozat közepén, 1939. február 8-ával két és fél hónapi kényszerhallgatásra némultak el az E. M. E. tudományos szakosztályai. Tatar Coriolan királyi helytartó úr ő excellenciájának köszönhetjük, hogy tudományos előadássorozatunk csak ennyi időre szakadt meg. Ő excellenciája maga vállalt felelősséget az E. M. E.-ért a katonai hatóságnál. A kérdés történetéhez tartozik, hogy ugyanaz az előadás, amiért az E. M. E. előadásai két és fél hónapig szüneteltek, később teljes egészében megjelenhetett egyik folyóiratban. (Hitel, 1939. évf. 148—157. lapjain Juhász István: Az erdélyi fejedelemség társadalmi tényezői.)

Egyesületünk mindent megtett, hogy a lelkekben meggyúlt keserűséget oszlassa s a nyomott hangulatot enyhítsen. Ezért, ámbár az évad már letelt, április 25- és 26-án új engedélyezéssel teljesen semleges természetű

természettudományi előadásokkal zártuk az előadássorozatot. A kényszerült megszakadás miatt a nyomtatott műsoron szereplő előadásokból elmaradt 18 népszerűsítő és 7 szakelőadás. Ezekhez kell még számítanunk az Orvostudományi Szakosztálynak kb. 4—5 szakelőadását, mint amennyit a szüneteltetés ideje alatt bizonyára tartottak volna. Az Orvostudományi Szakosztály ugyanis a szakelőadásokat nem tűzheti előre műsorra, minthogy rendszeren betegbemutatással lévén összekötve, a rendelkezésre álló betegek szerint állapítja meg szakelőadásai tárgysorozatát.

Az 1939. január 1-től 1939. december 31-ig terjedő időben szakosztályaink összesen 23 népszerűsítő és 15 szakelőadást tartottak Kolozsváron.

Népszerűsítő előadások:

I. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztály:

1. Jan. 10-én *dr. Boros György*: Emerson, az író és költő. 2. Jan. 17-én *Orosz Endre*: Kolozsvár őskori világa (Vetített képekkel). 3. Jan. 31-én *dr. Szabó T. Attila*: A tudományosság az erdélyi életben. 4. Febr. 7-én *Juhász István*: A társadalmi tényezők az erdélyi fejedelemségben. 5. Dec. 12-én *dr. Tavasz Sándor*: A műveltség fogalma és követelményei. 6. Dec. 19-én *Biró Sándor*: A történeti tájékozódás, mint műveltségi feltétel. — Összesen 6 előadás.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. Jan. 11-én *Bányai János*: Kőkülönlegességek a Székelyföldön. 2. Jan. 18-án *dr. Balogh Ernő*: A véglénytől az emberig (Vetített képekkel). 3. Jan. 25-én *dr. Tulogy János*: A hegy és az ember. 4. Febr. 1-én *Cseke Domokos*: Mindennapos italaink (kávé, tea, kakaó). Vetített képekkel. 5. Febr. 8-án *dr. Gergely Jenő*: A relativitás elve. 6. Ápr. 25-én *dr. Ruzitska Béla*: Nagy molekulású vegyületek és műanyagok. 7. Dec. 13-án *dr. Ruzitska Béla*: Műanyagok. 8. Dec. 20-án *dr. Szász Ferenc*: A bolygók (Vetített képekkel). Összesen 8 előadás.

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. Jan. 16-án *dr. Schmidt Béla*: Egy elhanyagolt testrészünk. 2. Jan. 30-án *dr. Juó István*: A fényel való gyógyításról (Vetített képekkel). 3. Dec. 14-én *dr. Schmidt Béla*: A csend dicsérete. 4. Dec. 21-én *dr. Kovács Margit*: Fertőző betegségek a nő életében (Vetített képekkel). — Összesen 4 előadás.

IV. Jog- és társadalomtudományi Szakosztály:

1. Jan. 9-én *dr. Bartha Ignác*: Ipari törvényhozás. 2. Január 23-án *dr. Rösztler Viktor*: Kereskedelmi törvényhozás. 3. Febr. 6-án *dr. Szabó Miklós*: Pénzügyi törvényhozás. 4. Dec. 11-én *Bálint József*: Józseffalva (Vetített képekkel). 5. *Báró Atzél Ede*: A falufejlődés történelmi tényezői. — Összesen 5 előadás.

Szakelőadások:

I. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztály:

1. Jan. 19-én *dr. Kristóf György*: Az erdélyi magyar vidéki hírlap-irodalom a kiegyezésig. 2. Febr. 9-én *dr. Jancsó Elemér*: A magyar irodalomtörténetírás kétszáz éve. — Összesen 2 előadás.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. Jan. 11-én *Bányai János*: Eruptivum a kászoni medencében. 2. Jan. 18-án *dr. Balogh Ernő*: Előzetes jelentés a szolcsvai barlangról. 3. Január 25-én *Barthalis József*: A magyar matematikai irodalom a XIX. század végén. 4. Febr. 1-én *dr. Balogh Ernő*: Az aragonitkérdés új megvilágításban. 5. Febr. 8-án *Ifj. Xántus János*: A Kisszamos vízvidékeinek tavairól. 6. Ápr. 25-én *dr. Tulogdy János*: Természettudományi megfigyelések. 7. Április 26-án *Bodrogi János*: Felszívódás a vékonybélben keresztül. 8. Dec. 13-án *dr. Balogh Ernő*: Tuszádi és maroshévízi ásványvíz-lelakódások. — Összesen 8 előadás.

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. Jan. 9-én *dr. Márkos György*: Allergiás betegség-e a reuma? 2. Jan. 9-én *dr. Váradi Gábor*: Röntgen planigraph-készülék eredményei a tüdőmegbetegedések diagnosztikájában. 3. Dec. 21-én *dr. Joó István*: Az orr- és fül-furunculosis gyógyítása. 4. *Dr. Berenkey Kornél*: A pellagra bőrtani megnyilvánulásai. — Összesen 4 előadás 2 ülésben.

Örömmel jelenthetjük, hogy az 1939/40. évi téli előadássorozatnak eddig minden sorra került előadására megkaptuk a hatósági engedélyt s így előadásaink elég szép érdeklődés mellett zavartalanul folynak. Nem hallgathatjuk el azonban azt a körülményt, hogy minden előadásra külön kérést kellett beadnunk s külön engedélyt kapnunk. Ez azt jelenti, hogy minden előadásunkért 93 lejt kell fizetnünk, holott az E. M. E. a bélyeg-törvény 22. szakaszának 40. cikke szerint bélyegmentes. És mégis mindössze 7 lejt takaríthattunk meg a bélyegmentesség alapján a kérvény beadásakor. Pedig a törvényszékhez beadott iratunkra eddig semmiféle bélyeget nem kellett tennünk, beadványainkat mindig elintézték.

Hasonló sérelme van az E. M. E.-nek a postabélyegezés terén is. Az idevonatkozó intézkedések értelmében minden olyan meghívóra, amelyik nemesak kizárólag az állam nyelvén van megfogalmazva, kétszeres díjat számítanak,

Az E. M. E. egyik legjelentősebb múlt évi megnyilvánulása vándorgyűlésünk volt. Csak az értékelheti igazán ezeket a vándorgyűléseket, akik azokon elejétől végig résztvesznek s figyelemmel kísérik az esetleges későbbi hatásokat is. Az augusztus 27—29-én rendezett gyergyószentmiklósi vándorgyűlésünkön tapasztaltak örömmel tölthették el Egyesületünk minden tagját. A népes díszülés, — melyen 12 szónok üdvözölte az E. M. E.-et, köztük a város hivatalos küldöttje, a gör. kat. egyház, az Astra, az állami főgimnázium képviselője, az összes kisebbségi felekezetek és társadalmi egyesületek szónokai, — a megkoszorúzásokra felvonuló fegyelmezett pompás menet, az előadások látogatottsága, stb. mind a rendezőbizottság szinte kivételesen hivatása tudatában levő odaadását bizonyítja. De ezen túlmenően két olyan dolgot tapasztaltunk a gyergyószentmiklósi vándorgyűléssel kapcsolatban, amit nem hagyhatunk megemlítés nélkül. Az egyik a vándorgyűlés tiszteletére rendezett különféle irányú kiállítás, amelynek, véleményünk szerint, a legfőbb erkölcsi haszna az volt, hogy a város és környék lakossága együtt láthatta és megismerhette a maga egyházművészeti és néprajzi kincseit, vidékének istenadta természeti javait és szépségeit. A másik örvendetes dolog, hogy a vándorgyűlés után hónapokkal később is reflexiók olvashatók a helybeli lapban. A vándorgyűléssel kapcsolatban rendezett kiállítások tanulságait igyekeznek hasznosítani, egyik előadásunk hatásaként pedig az ősi csiki népviselet visszaállítását és elterjesztését tűzték ki célul. A vándorgyűlés tiszteletére rendezett műsoros est szakavatott rendezője szintén megérezte, hogy az E. M. E.-t a népi vonatkozások kidomborításával nyerheti meg leginkább.

A vándorgyűlésről külön emlékkönyv fog beszámolni, itt csupán megemlítjük még, hogy a díszgyűlés Vákár József pápai kamarás, plebánost, a rendezőbizottság elnökét, a vándorgyűlés társelnökévé, az E. M. E. választmánya pedig őt és dr. Csiby Andor nyug. városi tanácsost, rendezőbizottsági titkárt, az E. M. E. alapító, a rendezőbizottság többi tagjait pedig az E. M. E. rendes tagjaivá választotta elismerése jeléül. A rendezőbizottság nemcsak nem fogadta el készkiadásainak visszatérítését az E. M. E.-től, hanem még ő juttatott az E. M. E.-nek 1500 lejt a műsoros est jövedelméből.

A díszgyűlési előadáson kívül, melyet *dr. Tavaszy Sándor* „Az ember filozófiai értelmezése” címen tartott, és a közebéden az E. M. E. alapítójáról elhangzott szokásos serlegbeszédén kívül, melyet *dr. Balogh Ernő* mondott, a vándorgyűlésen a következő előadások hangzottak el:

1. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztály:

1. *Bálint Ákos*: A székely népdal és egyházi ének fejlődése (Bemutatóval). 2. *Bálint Vilmos*: Kaftán-kazula. 3. *Bányai Edit*: A székely női népviselet (Bemutatóval és vetített képekkel). Az előadó betegsége miatt felolvasta apja, *Bányai János*. 4. *Dr. Jancsó Elemér*: Ady. 5. *Molter Károly*: Nyelvünk szépségei. 6. *Reischel Arthur*: Kölcsey. 7. *Dr. Szabó T. Attila*: A népiség jelentősége és halála a művelődésben. 8. *Vákár József*: A gyergyószentmiklósi római katolikus és örmény katolikus templomok története. 9. *Vámszer Géza*: A gyimesi csángók (Vetített képekkel).

II. Természettudományi Szakosztály:

1. *Dr. Balogh Ernő*: A Gyilkostó és sorsa (Vetített képekkel). 2. *Bányai János*: Csíkszenttamás márványtelepe (Vetített képekkel). 3. *Dr. Gergely Jenő*: Századunk fizikai alap gondolata (Az előadó távollétében felolvasta dr. Balogh Ernő). 4. *Dr. Tulogdy János*: A Békás-szoros (Vetített képekkel).

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. *Dr. Csiky János*: Adatok a gyergyói nép táplálkozásához. 2. *Dr. Gaál Alajos*: Egy láthatatlan világhatalom (mikroorganizmusok). 3. *Dr. Kelemen László*: Az öregedés problémája. 4. *Dr. Koleszár László*: Az alkat az egyén életében. 5. *Dr. Péterffy Pál*: Időjárás és betegségek (Az előadó távollétében felolvasta dr. Kelemen László).

IV. Jog- és társadalomtudományi Szakosztály:

1. *Dr. Albrecht Dezső*: A társadalmi közösség alapjai. 2. *P. Lukáts Mansvél*: Küzdelem az alkoholizmus ellen. 3. *Dr. Oberding József György*. Siculicidium népe. 4. *Petjessy János*: A Székelyföld szövetkezetei.

*

A Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Rt. igazgatósága az 1939. évre „helynévgyűjtő“ pályázat kitűzésére 3000 lej pályadíjat ajánlott fel az E. M. E. választmányának s további 3000 lejt a pályázat lebonyolításának költségeire s a bírálóbizottság tiszteletdíjára. A választmány hálás köszöretének kifejezése mellett elfogadta a pályázat hirdetésére szóló ajánlatot s annak lebonyolítására, a felajánló kívánsága szerint, az Erdélyi Múzeum folyóirat szerkesztőségét kérte fel. Dr. György Lajos főtítkár-szerkesztő jelentése szerint a pályázatra 3 pályamunka érkezett be. A bírálóbizottság, amelynek tagjai dr. György Lajos főtítkár-szerkesztő, dr. Ferenczi Sándor és dr. Szabó T. Attila tanárok voltak, mind a három pályamunkát, ha nem is minden tekintetben, de általában érdemes dolgozatnak tartja és jutalomban kívánja részesíteni, egyben pedig méltónak ítéli őket — a bírálóbizottság által megjelölt hiányok pótlása és hibák javítása után, — a közlésre.

1. A „Szülőföldem szép határa...“ jeligéjű pályamunka a szilágysági Nagymon község mai és néhány régebbi helynevét sorolja fel 17 kézírásos ívoldalon és egy térképmelléklettel. A szerző a gyűjtést annak a jutalombizottság felhasználásával végezte, melyet az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályától 1938-ban kapott. Gyűjtése lelkiismeretes munka eredménye, a puszta adatgyűjtésnél azonban megállott. A bizottság 500 lej szorgalmi díjra javasolja s a hiányok pótlása és a hibák javítása után, amennyiben a kiadás érdekében elegendő tesz a bírálat követelményeinek, az Erdélyi Múzeum folyóirat további 500 lej írói tiszteletdíjat helyez kilátásba. Szerzője *Márton Gyula* egyet. hallgató, Kolozsvár.

2. Az „Apró j-alma lehullott a sárba, Ki felszedi, nem marad hejába“ jeligéjű pályamunka a szolnokdobokamegyei Almásmálom község helyneveit sorolja fel és beszéli meg 27 irott ívoldalon, egy térképmelléklettel. Nemcsak a község ma használt, hanem már elfelejtett helyneveit is igyekezett összegyűjteni, sőt nagyon helyesen, a vegyes lakosságú falu román helyneveit is figyelembe vette, Lár hiányosan. A helynevekből adódó tanulságok levonásával szintén adós maradt. A bírálóbizottság kiadásra méltónak iteli, ha a szerző a bizottság észrevételeinek megfelelően kijavítja és pótolja. A bírálóbizottság 500 lej szorgalmi díjat javasol s a kiadásra alkalmassá való átdolgozás után az Erdélyi Múzeum folyóirat további 500 lej írói tiszteletdíjat helyez kilátásba. Szerzője *Székely Pál* egyet. hallgató, Kolozsvár.

3. A „Marosvásárhely“ jeligéjű pályamunka Marosvásárhely egykori és újabb helyneveit gyűjtötte össze és tárgyalja 130 irott ívoldalon, igen szép térképmelléklettel. A bíráló szerint rendkívüli szorgalommal szedte össze bámulatosán gazdag anyagát. Gyűjteménye közel 1.000 helynevet foglal magában; ez olyan hatalmas szám, amennyi helynevet egyetlen magyar város területéről még senki sem gyűjtött össze. Történeti adatai 1467-től kezdődőleg világitanak rá a város helynévanyagának életére, a benne beálló időnkénti változásokra. Különös érdeméül szolgál, hogy a nyomtatott forrásokon kívül felhasználta az Erdélyi Múzeum levéltárának az anyagát is. A dolgozat értékét emeli, hogy Marosvásárhelynek ma sincs megfelelő monográfiája s így a rendkívül gazdag helynévanyag igen becses részletmunkának tekinthető. A 34 oldalas bevezetésben a gyűjtésre alapított elméleti fejtegetéseket nyújt s értékes következtetéseket von le. A bírálóbizottság rámutat néhány kisebb tévedésére, hézagosságára s az átsímítás szükségére, amiknek elvégzése esetén a bizottság nemcsak ajánlja, hanem kívánatosnak tartja e tanulmány közlését. A szerző nagy szorgalmának elismeréséül a bizottság 2.000 lejt javasol azzal, hogy a javítandók teljesítése esetén, a dolgozat megjelenése után, az Erdélyi Múzeum folyóirat még 1.000 lej tiszteletdíjban részesíti a szerzőt. Szerzője *Vigh Károly* tanár, Marosvásárhely.

Köszönet illeti a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. igazgatóságát, hogy megajánlásával ilyen értékes pályamunkák létrejöttét és nyilvánosságra kerülését tette lehetővé, s köszönet illesse a bírálóbizottság tagjait, elsősorban dr. György Lajos főtítkár-szerkesztőt, továbbá dr. Ferenczi Sándor és dr. Szabó T. Attila tanárokat, hogy gondos és lelkiismeretes munkájukat ilyen szép és tudományos szempontból fontos kérdés szolgálatába állították.

Immár három éve, hogy az ifjúságnak a tudományos munkára való elkötelezése és az Erdélyi Múzeum-Egyesület körébe való vonzása céljából a 30 éveseknél ifjabbak jutalmazására és némi segítésére Szakosztályonként évi 3000, összesen 12.000 lejt állítunk költségvetésünkbe. A jutalmazottak, illetőleg segélyezettak eddig minden esetben megérezték, hogy nem az összeg nagyságán, hanem annak kitüntető célján van a hangsúly. Az eddig jutalmazottak immár egész kis gárdát tesznek ki, melyből Egyesületünknek több, rendszeres munkása került ki.

A Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi Szakosztály választmánya az 1939. június 2-án tartott ülésen a 3000 lejt, egyenlő összegre osztva, Miszti László magyar főszakos és Zörgő Béni filozófia főszakos tanárjelöltnek juttatta.

A Természettudományi Szakosztály kezdő kutatóknak osztotta szét az E. M. E.-től az 1939. évben kapott összeget olyképen, hogy meg is jelölte a segélyezetteknek az elvégzendő teendőket. Szabó József sepsiszentgyörgyi tanárnak adott 1000 lejt, hogy azt a Keleti Kárpátokban teendő kirándulással kapcsolatban növények és rovarok gyűjtésére használja fel. Ugyanebből a célból adott a Szakosztály 500—500 lejt Pálffy Ferenc csíkszeredai és Simó László székelykeresztúri tanárnak. Ifj. Xántus János a mezősegi tavak további kutatására 500 lejt és Bereczky Tibor a doktori ötekezéséhez támogatásként szintén 500 lejt kapott. A rábízott feladatnak egyelőre csak Szabó József tudott eleget tenni, a többiek, katonai szolgálatra való behívásuk miatt, még nem teljesíthették kötelezettségüket. A Szakosztály, igen helyesen, nem fogadta el tőlük a felajánlott visszafizetést, mert bízik bennük, hogy alkalmasabb, nyugodt időben a tudományos feladatot teljesíteni fogják, közülök többen már eddig is tanújelét adták komoly tudományos törekvéseiknek.

Az Orvostudományi Szakosztály az 1938-ban ki nem osztott 3000 lejt jutalmi díjat a szakosztályi választmány határozata alapján dr. Berenkey Kornél 24 éves brassói orvosnak juttatta, aki a Szakosztályban szakelőadást is tartott a pellagra bőrtani megnyilvánulásairól. Sajnos, az Orvostudományi Szakosztály az 1939. évre kapott összeget, megint nem adta ki, azzal az indokkal, hogy a választmány „még nem talált megfelelő ifjú orvost.”

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály az 1938-i, e célra kapott összeget pályázat útján kívánta kiadni. A pályázat határideje 1939-re esett s így az elmúlt évben a Szakosztály két ifjúsági jutalmi díjjal rendelkezett. Az 1938. évre szóló pályázat bírálóbizottsága, amely dr. Tusa Gábor elnökleve alatt, dr. Mikó Imre és dr. Szabó T. Attila tagokból állott, a 3000 lejes díjat egy összegben, ifj. Gyallay Pap Domokos joghallgatónak ítélte oda „A székely csaiádi levelesláda jogi jelentősége” című dolgozataért. Az 1939. évi jutalomdíjat, a bírálóbizottság javaslata alapján, két, egyenként 1500 lejes jutalomdíj gyanánt adta ki a Szakosztály Nagy Ödön nagysármási ref. szórványlelkésznek és Incze Lajos joghallgatónak. Nagy Ödönt a „Hitel” folyóirat 1939. évi 1. számában megjelent „A szórványkérdés” című tanulmányaért és gyakorlati szórványmunkájáért, Incze Lajost pedig „Parajd szociográfiája” című kéziratban levő munkájáért találta jutalomra érdemesnek a bírálóbizottság, amely dr. Vékás Lajos elnökleve alatt dr. Bernád Ágoston és dr. Venczel József tagokból állott.

A kérdés iránt figyelmet mutatók könnyen megállapíthatják a közölt adatokból, hogy az ifjúsági pályadíjak, illetőleg a segélyek, mennyire természetesen hatnak tudományos életünkre.

A közgyűlésileg kiküldött ellenőrzőbizottságokat mind az öt tárunkba beengedték és megadták a kért felvilágosításokat. Az ellenőrzőbizottságok

általában jó rendről tesznek jelentést; a gyűjtemények szakszerű kezelésben vannak. Az Ásványtár igazgatósága, 8 évi gyakorlat után, az idén szakított azzal a szokásával, hogy az ellenőrököt nem engedte be ellenőrzésre. Azonban, nagy sajnálatunkra, a bizottság nem végezhetett kellő ellenőrzést most sem, mert dr. Stanciu Victor igazgató úr a bizottság kérésére, hogy a leltár szerint ellenőrizhesse a gyűjteményt, ami éppen azért, mert oly sokáig nem lehetett az ellenőrzést gyakorolni, igen kívánatos lett volna, kijelentette, hogy nincs leltár. Pedig ez az egyetlen gyűjteményünk, amelyenél az E. M. E. leltára teljes egészében ott maradt. B. e. dr. Szádeczky Kardoss Gyula tárigazgató ugyanis a főhatalomváltás után a tár szolgálatában maradván, a leltárt magánál tartotta, amikor pedig nyugalomba vonult, már nem hozhatta el az E. M. E. leltárát. A jelenlegi igazgatóság pedig az E. M. E. elnökségének ama átiratára, amelyben kérte leltára kiadását, nem is felelt. Az E. M. E. közgyűlése tehát kénytelen az ügyben az illetékes minisztériumoknak megtenni jelentését és kérni az Ásványtár leltára ügyében eljárni, annál is inkább, mert a leltár megléte fontos érdeke az államnak, az Ásványtárnak és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek egyaránt. Egyébként a katonai szolgálatot teljesítő dr. Szász Ferenc helyett az Ásványtár ellenőrzőbizottságba az Egyesület elnöksége Finta Gerő tanárt, a Könyvtár ellenőrzőbizottságba pedig a városról hosszabb időre távozott László Dezső helyett dr. Császár Károly tanárt kérte fel. Mindketten szívesek voltak a kérésnek eleget tenni.

A tárigazgatók eredeti nyugtákkal igazolják elszámolásukat az E. M. E.-től kapott dotációk felhasználásáról. Főleg a gyűjtemények karbantartására, konzerváló anyag vásárlására fordították a felvett összegeket. Sajnos, a gyűjtemények gyarapításáról csak kivételesen és igen jelentéktelen mértékben lehet szó.

A *könyvtárigazgatóság* a Könyvtár számára kapott 10.000 lej dotációt majdnem egészen könyvkötésre fordította. Bekötetett 354 művet 453 kötetben, csak 130 lejt fordított összesen egy 1839. május 20-i színlap és egy 1909-ből való orvosi évkönyv vételére. Gyarapodás csak a csereviszonyból és némi ajándékból mutatkozik, mégpedig 36 mű 61 kötetben. Időszaki sajtótermék 72 kötetben érkezett a Könyvtárba az E. M. E.-től. Legnagyobb adakozó az Ifjú Erdély folyóirat kiadóhivatala (21 drb.), Könyvajándékokat adtak még Könyvtárunk részére dr. Csiby Andor (3 drb.), Fodor Antalné (a borbélycéh 1823. évi alapszabálya), dr. Kristóf György (2 drb.), Merza Gyula (2 drb.). Fogadják hálás köszönetünket az E. M. E. iránt tanúsított figyelmükért. A könyvtárigazgatóság jelentése szerint a levéltári anyag konzerválására felvett 4000 lejt a levéltáros és az intézeti könyvkötő katonai összpontosítása miatt nem tudták még felhasználni.

Az *Érem- és régiségtár* a kapott dotációt és alapok kamatait egészen konzerváló anyag vásárlására fordította, a *Növénytár* pedig a zúzmók gyűjteményének konzerválására, osztályozására és meghatározására. Felhasználta ugyanis az alkalmat, hogy egy bukaresti szakember itt volt. Az *Állattár* is nagyrészt fenntartásra fordította a kapott összeget, 1300 lejt azonban néhány anatómiai és állattani preparátum, továbbá egy hóbagoly és egy szirti sas vásárlására fordított. Az *Ásványtár* nem vette fel a dotációt.

Az E. M. E. kiadványai terén a múlt évben nem történt semmi újítás. Az *Erdélyi Múzeum* folyóirat főtítkárunk gondos szerkesztésében 4 füzetben jelent meg 412 lap terjedelemben. A folyóirattal kapcsolatos *Erdélyi Tudományos Füzetek*-nek a múlt évben 11 száma jelent meg, elérve a 113. sorszámot. Megjelent a *tordai vándorgyűlés Emlékkönyve* és a vándorgyűlés keretében tartott *orvoskongresszus Emlékkönyve*. Ez utóbbi a dr. Koleszár László orvostudományi szakosztályi elnök szerkesztésében francia és német kivonattal. Az Orvostudományi Szakosztály Értesítője, amely az 1938. és 1939. év anyagát fogja felölelni, most van nyomás alatt.

Az E. M. E. más irányú tevékenységeiben megtartottuk az 1938. év kereteit s így az 1938. évről annakidején tett jelentés érdemileg vonatkozatható az 1939. évre is. Kapcsolatunk megvan a Magyar Népegészségügyi Szemlével, nincs változás az Egyetemi Könyvtár ingyen használhatóságát illetőleg fizető tagjaink számára. Igyekeztünk minden hozzánk érkezett kérésnek eleget tenni, egyetlen eselben sem hagytunk hozzánk érkezett kérést, vagy érdeklődést változatlanul, akár belföldről, akár külföldről is érkezett az.

Az évi rendes közgyűlésen és a vándorgyűlésen kívül tartottunk 5 választmányi ülést. A március 31-re kitűzött választmányi ülésre nem kaptunk hatósági engedélyt. A választmány az ügyeket 110 jegyzőkönyvi számban intézte el, az iktatókönyv 488 ügyszámot tüntet fel.

A számvizsgálóbizottság és a pénztárnok egybevágo jelentése szerint az 1939. év december 31. napján az E. M. E. vagyoni állapota a következő volt: 1. Az alapok értékpapírjainak (3%-os Imprumut de consolidare) összege névértékben: 260.001 lej. 2. Az alapok betétjeinek összege: 230.792 lej. 3. Az alapok követelése (kétes követelések) 18.667 lej 37 bani. 4. A Str. Regalã-Majális-ut. 1. sz. ingatlan vételárértéke: 1,093.000 lej. 5. Készpénzkészlet: 102.088 lej, összesen: 1,704.548 lej 37 bani, ami a múlt évi állapothoz képest 27,602 lej 37 bani csökkenést mutat. A bevétel 42.602 lejjel kevesebb az előirányozottnál, a kiadás sehol sem lépi túl az előirányzott összeget. A bevétel hiánya az adóemelkedésből, az 1934. évről még ki nem fizetett értékpapírkamat hiányából és két lakásbérlőnek a peresítés ellenére is makacs nemfizetéséből ered. Az E. M. E. vagyonállagához járul még a gróf Wass Ottilia-féle ház és az 5 gyűjtemény. Ez utóbbiakért 1919. óta az E. M. E. nem kap semmiféle Hérőszeget. A gróf Wass Béla volt elnökünk emlékére tett 50.000 lejes alapítvány harmadik részletéül báró Atzél Ede és gróf Wass Béla unokák befizettek 10.000 lejt, amely összeg az alaptőkét növeli.

Az 1939. évben az Egyesület tagjai közül elhunytak: dr. Drăganu Miklós egyet. tanár (Kolozsvár), Kádár József nyug. polgári iskolai igazgató (Dés), dr. Macaveiu József ügyvéd (Szamosújvár), dr. Perl Ottó fogorvos (Kolozsvár), dr. Schneller István v. kolozsvári egyet. tanár, Tüköri Ármin fogorvos (Kolozsvár). Dr. Schneller István tanárnemzedékeket nevelt fel, az E. M. E.-ben is elévülhetetlen érdemek mentik át emlékét a késői utókorra.

Az E. M. E. az 1939. évben is igyekezett mindent megtenni, amit a körülmények megengedtek s amit anyagi ereje valahogyan még megbírt. A mai viharfelhőktől terhes légkörben, amikor a tudomány tekintélyes része is hovatovább a pusztítás eszközeivé válik, a másik része pedig mind halkabb szavúvá csendesül, magyar népközösségünk közvéleményében az E. M. E. tevékenysége fokozódó elismerésben részesül s még több remény hordozójává tétetik. Ma már elértük a célt, amire zajtalanul törekedtünk, hogy magyar társadalmunk csaknem minden olyan tagja, ifjabb és idősebb, akít a tudomány szeretete hevít, az E. M. E.-ben megtalálhatja munkakörét. Anyagi segítséget azonban az Egyesület csak igen szerény mértékben biztosíthat mindaddig, amíg törvényes és jogos igényei meg nem valósulnak. Addig tudományos szakosztályaink csak indításokat adhatnak, kezdő lépéseket tehetnek a megoldásra váró feladat-tömegek felé.

Az E. M. E. választmánya nevében

Dr. Kántor Lajos
titkár.

Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1939. évi kiadványairól.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1939. évben a következő kiadványokat bocsátotta közre:

1. Erdélyi Múzeum.

Az Erdélyi Múzeumnak az 1939. évben a 44. kötet-jelzésű évfolyama jelent meg 4 füzetben 25 és $\frac{3}{4}$ íven, azaz 412 lap terjedelemben. Fennállása óta a folyóiratnak ez az 52. kötete.

Az évfolyam 44 tudományos közleményt tartalmaz 97 képmelléklettel. A tanulmányok közül kettő — *dr. Györffy István*: Dr. Páter Béla enlékezete, és *dr. György Lajos*: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága — az Egyesület volt két érdemes szakosztályi tisztviselőjének és tudós munkásának az emlékét örökítette meg. *Dr. Bíró Vencel* az Erdélyi Múzeum levéltárában talált adatok alapján rajzolja meg a XVIII. században élt Vay Kata, Teleki Pálné, eddig ismeretlen nevelői arcképét. Az Erdélyben tevékenykedett muzsikás Ruzitskáról írt tanulmányában *Lakatos István*, jórészt szintén a levéltárunk forrásanyagát dolgozta fel. Sor került ebben az évben az 1874-ben alapított „Erdélyi Múzeum“ történetének a megírására is. Az 50 kötet változatos és gazdag multját *dr. György Lajos* főtítkár-szerkesztő foglalta össze egy két és félféves tanulmányban.

A felsorolt értekezéseken kívül, melyek a folyóirat egyesületi jellegét tanúsítják, az Erdélyi Múzeum az idén is színes erdélyi honismereti anyag-

ról adhat számot. *Dr. Kristóf György* az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom történetét dolgozta ki 1867-ig, három táblázatba foglalva a sajtótermékek világos áttekintését. *Ferencki Sándor* beható tanulmányt tett közzé a rovásírásunk r jegyéről és *Domokos Pál Péter* egy XVII. századból származó, most előkerült kéziratos énekeskönyv igen jelentős értékű anyagát mutatta be. *László Dezső* Kölcsey Parainesisének nevelési elveit fejtette ki, *Molnár Antal* pedig a zene jelentéséről értekezett. *Herepei János* a kolozsvári ref. kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában talált XVII. századi új adatokkal gazdagította a Régi Magyar Könyvtár anyagát. *Dr. Szabó T. Attila* mintaszerű tanulmányt írt a kalotaszegi Bábony község történetéről és településéről, 68 fényképpel és rajzmelléklettel világítva meg tételét.

A Természettudományi Szakosztály hat közleménnyel szerepelt ebben az évfolyamban. *Dr. Balogh Ernő* a hegyeink eljegesedéséhez és az eljegesedés okaihoz nyújtott új adatot, egy másik tanulmányában pedig a maroshévízi és a tusnádi szénsavas ásványvizek lerakódását magyarázta meg. *Bányai János* a kövesedett halikralenyomatokkal foglalkozott. *Dr. Moesz Gusztáv* a székelyföldi gombák és gubacsok új sorozatait állította össze. *Török Zoltán* Segesvár vidékéről közölt geomorfológiai tanulmányokat.

A kisebb közlemények sorában néprajzi, történeti és művelődéstörténeti új adatokkal találkozunk. A könyvszemle rovatban az idén összefoglaló áttekintéseket közzeltünk az újabb magyar művészettörténeti, nevelés-tudományi, néprajzi irodalom termékeiről és a magyar irodalomtörténetírás legújabb eredményeiről. A nyelvművelést, melyet 1935. óta rendszeresen és kitartóan folytat az Erdélyi Múzeum, ebben az évfolyamban 14 figyelemreméltó közlemény szolgált. Az erdélyi magyar könyvtermelésnek évről-évre való pontos bibliográfiai számontartása is az Erdélyi Múzeum gondjai közé tartozik. Az idén az 1938. év termésének a felsorolását és statisztikai adatait állította össze *Valentiny Antal*, 261 munkát véve számba, mellyel a romániai magyar irodalom termelése az 1919—1938. években 5696 műre szaporodott. Az Egyesület mai életéről három közlemény jelent meg.

Az Erdélyi Múzeum 1939. évi vaskos kötete méltónak látszik az Egyesület multjához és tudományművelő rendeltetéséhez. Hálás elismerés illesse a hozott áldozatokért és köszönet a munkatársaknak a folyóirat tudományos feladatainak előmozdításáért.

2. Erdélyi Tudományos Füzetek.

Az 1939. évben az Erdélyi Múzeummal kapcsolatos Erdélyi Tudományos Füzeteknek 11 száma jelent meg, mégpedig *Makkai Endre—Nagy Ödön*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez; *dr. Szabó T. Attila*: Bábony története és települése (68 képpel); *dr. György Lajos*: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937); *Fábián Béla*: Nagykend helynevei; *Herepei János* és *Szabó T. Attila*: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak; *dr. Szabó T. Attila*: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székely kapuk és fazarak; *dr. Kristóf György*: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegészítésig; *dr. György*

Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága; *Lakatos István*: A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben; *Valentiny Antal*: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1938. év; *Domokos Pál Péter*: Zemplény János kéziratok énekeskönyve (XVII. század).

Ezzel a 11 füzetrel, amely kereken 30 ívet tesz ki, tehát 4 és $\frac{1}{4}$ ívvel nagyobb a folyóirat idei terjedelménél, az Erdélyi Tudományos Füzetek című vállalatunk a 113. sorszámhoz érkezett el.

3. Vándorgyűlési Emlékkönyv.

Az 1939. évben kiadásra került a Tordán, 1938. augusztus hó 28—30. napjain tartott, tizenötödik vándorgyűlés Emlékkönyve. Ez a kiadvány a vándorgyűlés történetét s a négy szakosztály 14 előadását tartalmazza, 6 és $\frac{3}{4}$ íven 108 lap terjedelemben. Az emlékkönyvet megküldöttük a tagsági díjat fizetett egyesületi tagoknak, a csereviszonyban álló folyóiratoknak és a tudományos testületeknek.

Az E. M. E. Orvostudományi Szakosztálya 1939. augusztus hó 1-én dr. Koleszár László szerkesztésében megjelentette a tordai XV. vándorgyűlés keretében tartott IV. orvoskongresszusának munkálatait tartalmazó Emlékkönyvét. A 84 oldalas mű a régi emlékkönyvek formájában és kivitelében került ki a nyomdából. Az Emlékkönyv tartalmazza a tordai orvoskongresszus történetét, dr. Koleszár László elnöki megnyitóját és az ott elhangzott 35 előadás bővebb kivonatát. Kár, hogy az előadásokhoz fűződő hozzászólások — anyagi okok miatt — nem kerültek az Emlékkönyvbe. A mű végén minden egyes előadásról francia és német nyelvű összefoglalás olvasható.

Az 1939. év folyamán megjelent fenti 14 kiadvány 105 közleménnyel 1084 nyomtatott lap, azaz 67 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelmű. A nyomdaköltségekre, a kiadóhivatali ügykezelésre és az írói tiszteletdíjakra az Egyesület 138.000 lej fordított. A 227.905 lej összes kiadásunkat a 203.870 lej bevétel nem fedezte. A különbözet az 1940. évet 24.035 lejjel terheli meg. Ha az elmúlt év 35.214 lejes hiányával szemben az idén némi javulás mutatkozik is, úgy látszik, hogy az anyagi nehézségek hínárjából bajosan tudunk kivergődni.

Két ötéves évkör telt el, mióta az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos működését a kiadványokkal, amelyek 1917-ben megszűntek volt, 1930-ban újból megindította. Néhány számadatban összegezzük Egyesületünknek az elmúlt tíz esztendőben kifejtett tudományos tevékenységét. Az eredmény: 10 kötet Erdélyi Múzeum, 8 kötet Emlékkönyv és 92 darab Erdélyi Tudományos Füzet. Ez a 110 kiadvány 8180 lap, azaz 511 és $\frac{1}{2}$ ív terjedelmet jelent és 1261 tudományos közleményt foglal magában.

Ez a hatalmas mennyiség, gondterhes idők bélyegét viseli magán, de egyszersmind olyan belső értéket jelent, amelytől a jövő sem fogja megtagadni elismerését. Az eltelt tíz esztendő tudományos termelésére az Egyesület azzal a nyugodt lelkiismerettel tekinthet vissza, hogy mindent megtett, ami erejétől telt, amit az idő megkívánt s amire hivatása kötelezte.

Dr. György Lajos
főtitkár, szerkesztő